

Установа адукацыі
«Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт культуры і мастацтваў»

Факультэт культуралогіі і сацыяльна-культурнай дзейнасці
Кафедра культуралогіі

УЗГОДНЕНА
Загадчык кафедры
культуралогіі

_____ А.І. Смолік
_____ 2022 г.

УЗГОДНЕНА
Дэкан факультэта
культуралогіі і сацыяльна-
культурнай дзейнасці

_____ Н.Я. Шалупенка
_____ 2022 г.

ВУЧЭБНА-МЕТАДЫЧНЫ КОМПЛЕКС

ДЫСКУРСІЎНЫ АНАЛІЗ ТЭКСТАЎ КУЛЬТУРНАЙ АНТРАПАЛОГІІ
для спецыяльнасці II ступені вышэйшай адукацыі
1-21 80 13 Культуралогія

Складальнік: Бабко А. І., дацэнт кафедры сацыяльна-гуманітарных
дысцыплін, кандыдат філасофскіх навук, дацэнт

Разгледжаны і зацверджаны
на пасяджэнні Савета ўніверсітэта
пракакол № 12 ад 21.06.2022 г.

Складальнік:

А. І. Бабко, кандыдат філасофскіх навук, дацэнт кафедры сацыяльна-гуманітарных дысцыплін УА “БДУКМ”, дацэнт.

Рэцэнзенты:

Кафедра агульнанавуковых дысцыплін установы адукацыі “Інстытут прадпрымальніцкай дзейнасці”;

А. У. Пазднякоў, дацэнт кафедры менеджменту сацыяльна-культурнай дзейнасці ўстановы адукацыі “Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт культуры і мастацтваў”, кандыдат гістарычных навук, дацэнт.

Разгледжаны і рэкамендаваны да зацвярджэння кафедрай культуралогіі ўстановы адукацыі “Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт культуры і мастацтваў” (пратакол № 13 ад 25.05.2022 г.), Саветам факультэта культуралогіі і сацыякультурнай дзейнасці (пратакол № 10 ад 30.05.2022 г.)

ЗМЕСТ

ТЛУМАЧАЛЬНАЯ ЗАПІСКА	4
ТЭАРЭТЫЧНЫ РАЗДЗЕЛ	5
ПРАКТЫЧНЫ РАЗДЗЕЛ	18
РАЗДЗЕЛ КАНТРОЛЮ ВЕДАЎ	91
ДАПАМОЖНЫ РАЗДЗЕЛ	115

РЕПОЗИТОРИЙ БГУКИ

ТЛУМАЧАЛЬНАЯ ЗАПІСКА

Грунтоўнае значэнне курса “Дыскурсіўны аналіз тэкстаў культурнай антрапалогіі” ў кантэксце падрыхтоўкі даследчыкаў культуры вынікае з той ролі, якая належыць мове ў культуры. Паводле трапнага выразу Ганса-Георга Гадамера, “мы жывём у мове”. Моўныя практыкі, аднак, выяўляюцца істотным чынам як практыкі дыскурсіўныя, прасякаючы ўсе культурныя працэсы. Вучэбна-метадычны комплекс па дысцыпліне прызначаны дапамагчы студэнтам другой ступені навучання ў вышэйшай школе, якія рыхтуюцца да навуковых даследаванняў у галіне культурнай антрапалогіі, засвоіць яе (дастаткова складаны) тэарэтычны матэрыял, сфарміраваць і замацаваць метадалагічныя і метадычныя навыкі дыскурсіўнага аналізу тэкстаў культурнай антрапалогіі. Дзеля забяспечэння эфектыўнасці навучальнага працэсу ў ім улічваюцца міждысцыплінарныя сувязі (найперш сувязі з іншымі дысцыплінамі, у абсягу якіх даследуецца культура). Істотнае месца адводзіцца таксама арганізацыі самастойнай працы студэнтаў, без якой трывалае засваенне матэрыялу немагчыма.

ВМК змяшчае тлумачальную запіску, тэарэтычную і практычную часткі, раздзел, прысвечаны кантролю ведаў і дапаможную частку. У тэарэтычнай частцы пададзены лекцыйны матэрыял па ўсіх тэмах курса. У практычнай частцы змешчаны матэрыялы для семінарскіх заняткаў. У раздзеле, прысвечаным кантролю ведаў, фармулююцца крытэрыі ацэнкі ведаў студэнтаў магістратуры, пытанні да іспыту, тэмы рэфератаў, патрабаванні да іх, заданні для самастойнай працы. У дапаможнай частцы змяшчаецца рабочая праграма курса.

ТЭАРЭТЫЧНЫ РАЗДЗЕЛ ЛЕКЦЫЙНЫ МАТЭРЫЯЛ

ТЭКСТАЛАГІЧНАЯ ПЕРСПЕКТЫВА Ё КУЛЬТУРАЛАГІЧНЫХ ДАСЛЕДАВАННЯХ

Ключавыя словы: герменеўтычная традыцыя, культуралогія, постструктуралізм, рыторыка, семіятычная канцэпцыя культуры, сказ, тэкст, тэкст культуры.

У этымалагічным плане слова “тэкст” звязана са словамі старажытных моў, якія абазначаюць пэўныя аспекты ці віды рамеснай дзейнасці (напрыклад, лац. “texere” азначае “ткаць” або “плесці”). У адпаведнасці з гэтым у першым набліжэнні тэкст – гэта пэўнае ўтварэнне з моўнага матэрыялу. У герменеўтычнай традыцыі тэкст – гэта моўнае ўтварэнне, якое патрабуе вытлумачэння. Ключавое значэнне набывае пры гэтым паняцце сэнсу: тэкст змяшчае пэўны сэнс, які павінен быць выяўлены. Розныя і разнастайныя аспекты праблематыкі, звязанай з феноменам тэксту, аналізаваліся і ў абсягу іншых традыцый. У сферы рыторыкі, напрыклад, у цэнтры ўвагі знаходзіцца ўмела выбудаваная прамова, якая разглядаецца як вынік намаганняў прамоўцы. У граматычнай традыцыі прамойленне інтэрпрэтуецца як актуалізацыя мовы як такой.

Антычная культура была засяроджана ў большай ступені на выказванні (сказе), чым на тэксце. Пры гэтым дадзеныя абодва феномены нярэдка абазначаліся адным тэрмінам (падобную сітуацыю мы маем нават у выпадку Платона і Арыстотэля).

Фактычна феномен тэксту не займаў цэнтральнае месца ў тэарэтычным аналізе мовы і культуры да другой паловы ХХ стагоддзя. Менавіта ў гэты час паўстала моцная патрэба і моцная інтэнцыя, датычная стварэння тэорыі тэксту.

Тэкст культуры – гэта любы прадмет, з’ява, працэс, дзеянне, якія выяўляюць культурна значны сэнс. У такой інтэрпрэтацыі ўся культурная прастора і ўсё, што ў ёй адбываецца, паўстае ў выглядзе тэксту. У адпаведнасці з гэтым вывучэнне культуры можа быць пададзена як яе “чытанне”. Адсюль вынікаюць вельмі важныя метадалагічныя наступствы: культуралогія можа і павінна грунтавацца на метадах, распрацаваных у галіне літаратуразнаўства, на метадалогіі і метадах, характэрных для дысцыплін, занятых аналізам тэкстаў.

Вельмі важнай перадумовай шырокага ўжывання паняцця тэксту, для яго выкарыстання для аналізу розных культурных з’яў была ідэя Р. Барта, згодна з якой тэкст і твор істотным чынам адрозніваюцца паміж сабой. Тэкст у абсягу прапанаванага ім падыходу выступае як метадычнае поле. Яго

нельга ўсталяваць і замацаваць у пэўным чынам зафіксаванай рэпрэзентацыі, таму што ён знаходзіцца ў працэсе вытворчасці (“Тэкст успрымаецца толькі ў вытворчай дзейнасці”). Таму Тэкст дыверсійны: ён накіраваны супраць традыцыйнага разумення пісьма, супраць традыцыйнага бачання літаратурнай творчасці.

Пытанні і заданні:

Якому падыходу да вывучэння тэкстаў Вы аддаеце перавагу? Чаму?

Чаму тэкст не займаў цэнтральнае месца ў тэарэтычным аналізе мовы і культуры да сярэдзіны XX стагоддзя?

Як Вы разумееце тэрмін “тэкст культуры”?

СУТНАСЦЬ І АДМЕТНАСЦЬ КУЛЬТУРНАЙ АНТРАПАЛОГІІ І І ЯЕ ТЭКСТАЎ

Ключавыя словы: археалогія, культурная антрапалогія, лінгвістыка, тэкст культурнай антрапалогіі

Этымалогія тэрміна “антрапалогія” ўказвае на тое, што тут мы маем справу з вывучэннем чалавека. Існуюць розныя віды антрапалогіі, бо чалавек – істота невычарпальная, складаная, рознабаковая. Культурная антрапалогія вывучае культурнае вымярэнне яго быцця. Згодна з энцыклапедычным азначэннем дадзенай дысцыпліны, яна ўяўляе сабой “галоўны раздзел антрапалогіі, які займаецца вывучэннем культуры ва ўсіх яе аспектах і які выкарыстоўвае метады, канцэпцыі і дадзеныя археалогіі, этнаграфіі і этналогіі, фальклору і лінгвістыкі ў сваіх апісаннях і аналізе розных народаў свету”. Сучасная культурная антрапалогія даследуе самыя розныя тыпы культур і культурных феноменаў. Аднак у цэнтры ўвагі навукоўцаў (сёння, як і раней) застаюцца тут нееўрапейскія этнічныя супольнасці.

Надзвычай важнымі фактарамі паспяховага разгортвання антрапалагічных даследаванняў з’яўляецца ўзаемадзеянне філасофіі і культурнай антрапалогіі. У працэсе гэтага ўзаемадзеяння распрацоўваецца надзейная светапоглядная і метадалагічная аснова згаданых даследаванняў, вызначаюцца грунтоўныя паняцці, задзейнічаныя ў іх, акрэсліваюцца іх перспектывы.

Неабходна мець на ўвазе, што тэрмін “антрапалогія” ўжываўся ў гісторыі філасофіі і навукі ў розных значэннях. У тэалагічным дыскурсе, напрыклад, яму надавалася значэнне прыпісвання Богу чалавечых характарыстык. Важным у кантэксце разумення сутнасці антрапалогіі і яе тэкстаў падаецца той момант, што ў перыяд ранняга Новага часу – найперш праз Дэкарта і Гобса, а затым Ламетры і далей – прырода была арыенцірам для сапраўднага антрапалагічнага вызначэння чалавека. У сувязі з гэтым прырода –напрыклад, цела – і прыродныя адрозненні паміж людзьмі

ідэнтыфікуюцца як значныя і важныя (гаворка вядзецца пра пол, узрост, тэмперамент, характар, расу). Адсюль вынікае грунтоўная значнасць забеспячэння глыбокага адзінства філасофскага, культуралагічнага і прыродазнаўчага аспектаў антрапалагічных пошукаў для паспяховага іх разгортвання.

Тым не менш Кант бачыць антрапалогію інакш: дадзеная навука, на яго думку, павінна засяродзіцца не на тым, якім чалавека стварыла прырода, а на тым, як ён стварае сябе сам. І ў гэтым выпадку, аднак, можна знайсці ўзаемазвязі паміж філасофскай традыцыяй і культурнай антрапалогіяй. У гісторыі філасофіі і навукі мы знаходзім шмат прыкладаў згаданых узаемадачынненняў. Так, антрапалогія, якая бярэ пачатак у традыцыі, запачаткаванай К. Вольфам, неўзабаве збліжаецца з этнаграфічнымі і этналагічнымі даследаваннямі з уласцівай ім цікавасцю да канстантных і варыятыўных аспектаў чалавечага быцця.

Звяртаючыся зноў да антрапалогіі, якая арыентавалася на прыродны пачатак у чалавеку, да натурфіласофскай антрапалогіі, адзначым, што яе засяроджанасць на згаданым пачатку арганічна стасуецца з цікавасцю да ранніх культур, якія выяўляюць моцную натуральную аснову. Ідэнтычная сітуацыя мае месца ў выпадку структурнай антрапалогіі з яе радыкальным агістарызмам.

Культурная антрапалогія інтэнсіўна ўзаемадзейнічае з іншымі навуковымі дысцыплінамі. Яскравы прыклад такога ўзаемадзеяння падаюць яе стасункі з археалогіяй. Археалагічныя адкрыцці дазваляюць больш выразна выявіць і глыбей зразумець мінулае тых культур, якія вывучаюцца антрапологамі, а дасягненні апошніх, у сваю чаргу, даюць археологам дзейсныя сродкі для адэкватнай інтэрпрэтацыі іх знаходак.

Тэрмін “тэкст культурнай антрапалогіі” можа разумецца (у адпаведнасці з тэксталагічным падыходам) як усё, што вывучаецца ў абсягу дадзенай дысцыпліны, бо культура выступае як тэкст і, даследуючы розныя яе ўвасабленні, мы маем справу з разнастайнымі тэкстамі. Сярод іх істотнае месца належыць тэкстам, увасабленым у мове той ці іншай супольнасці (вуснай або пісьмовай). Да найважнейшых задач культурнай антрапалогіі належыць збор, інтэрпрэтацыя і ацэнка разнастайных помнікаў пэўнай культуры, створаным менавіта ў этнічнай мове (міфаў, казак, прыказак і г.д.). Разам з тым, аднак, згаданы тэрмін можа інтэрпрэтавацца як азначальнік для тых прац, у якіх фіксуюцца вынікі адпаведных даследаванняў.

Пытанні і заданні:

У чым сутнасць узаемадачынненняў філасофскай і культурнай антрапалогіі?

Як Вы растлумачыце шматзначнасць тэрміна “антрапалогія”?

Якія інтэрпрэтацыі дапускае тэрмін “тэкст культурнай антрапалогіі”?

АГУЛЬНАЕ АПІСАННЕ ДЫСКУРСУ, ЯГО СТРУКТУР І ТЫПАЎ

Ключавыя словы: дыскурс, дыскурсіўны аналіз, дыскурсіўныя практыкі, сэнс, постструктуралізм, структуралізм.

У апошні час тэрмін “дыскурс” надзвычай актыўна ўжываецца навукоўцамі. У шмат якіх выпадках, аднак, ён ужываецца ў няпэўным значэнні. Акрамя таго, яму надаецца розны сэнс рознымі навукоўцамі ў розных кантэкстах. Часам згаданы тэрмін інтэрпрэтуецца вельмі шырока, як адмысловы спосаб разумення і прамаўлення аб свеце (ці пэўных яго аспектах). Некаторыя навукоўцы трактуюць дыскурс як усякую сістэму выказванняў, якая пэўным чынам рэгулюецца. У іншых аўтараў ён набывае спецыяльны характар і разглядаецца як унутраная ўпарадкаванасць тэксту. Суадносіны паняццяў “дыскурс” і “тэкст” могуць інтэрпрэтавацца і інакш: дыскурсу адводзіцца сфера істотным чынам разгорнутага вуснага ці пісьмовага задзейнічання мовы, у той час як тэкст трактуецца як яго складнік ці пэўны яго аспект. Яшчэ адна версія інтэрпрэтацыі гэтых суадносін даводзіць, што дыскурс здзяйсняецца праз тэксты, якія ўяўляюць сабой пэўныя ўтварэнні, што выступаюць як носьбіты сэнсу і матэрыялізуюцца ў разнастайных субстратах, якія дапускаюць вытлумачальныя працэдуры (у гэтым выпадку тэкст разумеецца не толькі як чыста лінгвістычны феномен).

Варта мець на ўвазе, што надзвычай часта ўжыванне тэрміна “дыскурс” грунтуецца на ідэі, згодна з якой моўныя практыкі людзей у розных сферах грамадскага жыцця задаюцца пэўнымі, характэрнымі менавіта для іх базіснымі моўнымі структурамі. У сувязі з гэтым гаворка вядзецца пра адукацыйны, рэлігійны або палітычны дыскурс. У літаратуры мае месца таксама інтэрпрэтацыя дыскурсу як сацыяльнага феномена, хутчэй як формы сацыяльнай практыкі, чым працэсу і выніку чыста індывідуальнай дзейнасці.

У структуралісцкай і постструктуралісцкай традыцыі ўжыванне дадзенага паняцця вызначаецца найперш тым, што дачыненне чалавека да рэальнасці разглядаецца як апасродкаванае мовай. Пры гэтым акрэсліваецца і падкрэсліваецца крэатыўны, скіраваны на канструяванне рэчаіснасці патэнцыял адпаведнага феномена.

Істотнае значэнне ў кантэксце вызначэння дадзенага паняцця і яго ўжывання маюць пошукі Мішэля Фуко (які, зрэшты, належыць да згаданай вышэй традыцыі). Тэорыя дыскурсу распрацоўвалася ім у першы (“археалагічны”) перыяд яго творчасці. Яго цікавіла найперш, чаму пэўныя выказванні разглядаюцца ў пэўную эпоху як дапушчальныя і праўдзівыя. Яго падыход мае, значыцца, гістарычны характар: дыскурс разглядаецца не як абстрактная форма, значная для ўсіх эпох і культур, а як фрагмент гісторыі.

Для дыскурсу характэрна ўсталёўваць свае ўласныя межы, уласцівыя яму формы тэмпаральнасці, спецыфічныя мадыфікацыі. Філасоф вызначае дадзены феномен як пэўным чынам абумоўлены набор выказванняў. Хоць у кожнай сферы грамадскага жыцця можа быць выказана бясконца колькасць меркаванняў, тое, што выказваецца ў іх на самай справе, не вылучаецца вялікай разнастайнасцю. Выказаныя меркаванні паўтараюцца ў розных варыяцыях. Дыскурс выступае як сукупнасць выказванняў, што прайшла праз своеасаблівы фільтр, праз сістэму правіл, на аснове якіх можна вызначыць іх сэнс і значэнне.

Большасць даследчыкаў, якія працуюць у галіне дыскурсіўнага аналізу, прымаюць акрэслены вышэй падыход Мішэля Фуко. Аднак у адрозненне ад яго яны артыкулююць момант міждыскурсіўных дачыненняў, барацьбу дыскурсаў паміж сабой, калізіі і канфлікты, што маюць месца ў іх узаемаадносінах.

Пытанні і заданні:

Чаму тэрмін “дыскурс” надзвычай шырока ўжываецца ў сучаснай навуцы?

Як вы ставіцеся да таго, што ў многіх тэкстах, якія выкарыстоўваюць тэрмін “дыскурс”, ён дакладна не вызначаны?

Якія аспекты тэорыі дыскурсу, распрацаванай Мішэлем Фуко, з’яўляюцца, на Вашу думку, найбольш важнымі?

Чым адрозніваецца падыход Мішэля Фуко ад іншых падыходаў, распрацаваных у дадзенай сферы?

КАНТЭКСТУАЛЬНЫ АСПЕКТ ДЫСКУРСІЎНЫХ ПРАКТЫК

Ключавыя словы: дыскурс, знешні кантэкст дыскурсу, кагнітыўная псіхалогія, камунікатыўная супольнасць, кантэкст, разумовыя кантэкстныя мадэлі, унутраны кантэкст дыскурсу.

Аналіз дыскурсу не можа быць поўным, калі ў яго абсягу будуць праігнараваны пытанні, датычныя кантэкстаў, у якіх дыскурсіўныя практыкі здзяйсняюцца. У першым набліжэнні кантэкст дыскурсу – гэта ўмовы, у якіх ён адбываецца і якія непасрэдна ўплываюць на яго рэалізацыю. Гэтыя ўмовы (кантэксты) выступаюць як унутраныя і як знешнія.

Унутраны кантэкст дыскурсу ствараецца яго ўдзельнікамі. Ён задаецца іх інтэнцыямі, адносінамі адно да аднаго, сацыяльным статусам і ролямі, суадносінамі ўзроўняў іх ведаў, іх камунікатыўнай кампетэнтнасці і г.д.. Відавочна, што ўнутраны кантэкст дыскурсу істотна ўплывае на яго працяканне і вынікі. Надзвычай важнае значэнне набывае пры гэтым характар прамаўлення. Калі носьбіты дыскурсіўных практык ужываюць выразы, што перадаюць ветлівае і тактоўнае стаўленне да суразмоўцы,

слухача, рэцыпіента, ці выяўляюць сімпатыю, глыбокую павагу, любоў да яго, дык гэта стварае кантэкст, што спрыяе яго паспяховаму разгортванню. У выпадку ўжывання выказаў з адваротным прагматычным значэннем (антыпатыі, пагарды, нянавісці) паўстае ўнутраны кантэкст, што перашкаджае раскрыццю яго інфармацыйнага, камунікатыўнага, творчага патэнцыялу.

Істотнымі аспектамі ўнутранага дыскурсіўнага кантэксту з'яўляецца зацікаўленасць (ці незацікаўленасць) у ім яго удзельнікаў, іх мэты і жаданні. (У гэтым пункце робіцца ў найвышэйшай ступені запатрабаваным “уваскрашэнне аўтара”, бо памкненні іншага і яго стаўленне да мяне маюць для мяне істотнае значэнне.)

Дыскурсіўныя практыкі адбываюцца ў пэўных сацыякультурных умовах, якія таксама істотным чынам уплываюць на характар, структуру і тэматыку выказванняў, прамой, тэкстаў. Нават прамаўляючы да сваіх сяброў і аднадумцаў, мы так або інакш улічваем тыя ўмовы, у якіх знаходзяцца камунікатыўныя супольнасці, да якіх мы належым (ад лакальных, “тутэйшых” да глабальных). Гэта азначае, што паспяховае і плённае вывучэнне дыскурсаў немагчымае без прыцягнення тэарэтычных набыткаў, метадаў, пазнавальных працэдур, назапашаных гуманітарнымі навукамі.

Унутраныя і знешнія кантэксты дыскурсіўных практык уплываюць на характар разгортвання дыскурсаў найперш праз рэфлексіўную дзейнасць іх удзельнікаў (хоць узровень гэтай рэфлексіўнасці, відавочна, вар'іруецца). У абсягу пэўных напрамкаў дыскурсіўнага аналізу ўказваецца на неабходнасць прыцягнення пазнавальных сродкаў, выпрацаваных у кагнітыўнай псіхалогіі, да даследавання адпаведных феноменаў. Удзельнікі дыскурсаў рознага кшталту заўжды ствараюць пэўныя разумовыя мадэлі тых кантэкстаў, у якіх дыскурсы адбываюцца. Без іх уліку мы не можам апісаць і зразумець адэкватным чынам, як функцыянуюць дыскурсіўныя практыкі і як на іх уплываюць умовы, у якіх яны працякаюць.

Пытанні і заданні:

Ці з'яўляецца карэктным, на Вашу думку, пытанне, датычнае прыярытэту ўнутранага або знешняга кантэксту дыскурсіўных практык? Калі так, дык якому з іх Вы надаеце першаснае значэнне?

Ахарактарызуйце механізмы фарміравання ўнутранага і знешняга кантэксту дыскурсіўных практык.

Як выяўляецца ў вывучэнні праблем кантэкстульнага характару міждысцыплінарны характар дыскурсіўнага аналізу?

ДЫСКУРСІЎНЫ АНАЛІЗ: ТЭАРЭТЫЧНЫЯ І МЕТАДАЛАГІЧНЫЯ АСПЕКТЫ

Ключавыя словы: дыскурсіўны аналіз, ідэалогія, мова, постструктуралізм, структуралізм, эпістэма.

Эпістэмалагічнаму даробку Гастона Башляра належыць надзвычай важнае месца ў фарміраванні філасофскай асновы дыскурсіўнага аналізу (у франкамоўнай культурнай прасторы). Уведзенае ім паняцце гнэсалагічнага разлому паспрыяла асэнсаванню гісторыі навукі з пункту гледжання прынцыпу дыскрэтнасці. Яно самым істотным чынам паўплывала на ўвядзенне Мішэлем Фуко ў навуковы зварот паняцця эпістэмы (прынцыпова важнага для яго тэорыі дыскурсу). У выпадку Мішэля Пешо ўплыў Гастона Башляра спалучаецца з істотным уздзеяннем марксісцкіх і псіхааналітычных ідэй (ён лічыў, што традыцыйная канцэпцыя суб'екта павінна быць пераасэнавана і зменена менавіта з дапамогай гэтых ідэй). Для яго дыскурсіўны аналіз з'яўляецца вельмі важным інструментам для правядзення даследаванняў у галіне сацыяльных навук, і нават больш за тое – для самаздзяйснення гэтых навук як сапраўдных (г. зн. для вызвалення іх ад дыктатуры сацыяльных ідэалогій, бо, на яго думку, “любая навука першапачаткова з'яўляецца падпарадкаванай ідэалогіі, якую яна адпрэчвае”).

Дыскурсіўны аналіз глыбока звязаны са структуралісцкай і постструктуралісцкай філасофіяй мовы. Яго асноўная ідэя, паводле якой наша стаўленне да рэальнасці апасродкуецца мовай, з'яўляецца ў найвышэйшай ступені важнай для дыскурсіўных аналітык. У абсягу адпаведных традыцый мова разглядаецца як інструмент, з дапамогай якога мы будзем сацыяльны свет, уключаючы адносіны паміж асобамі і іх ідэнтычнасць. Сувязь паміж сістэмай моўных знакаў і рэальнасцю з'яўляецца канвенцыянальнай і зменлівай. Постструктуралісцкае бачанне мовы генетычна звязана са структурнай лінгвістыкай (і, натуральна, структуралісцкай метадалогіяй). Яно запазычвае ў свайго лінгвістычнага (а таксама філасофскага) папярэдніка ідэю, паводле якой знакі маюць значэнні не дзякуючы сувязям з рэальнасцю, а на аснове ўнутраных адносін у іх уласнай сетцы. Разам з тым яно адхіляе характэрнае для структуралізму прыпісванне моўнай структуры такіх рысаў, як строгае стабільнасць, нязменнасць і ўсёабдымнасць. Існаванне структуры, відавочна, не адмаўляецца, яна разглядаецца як часовая і дынамічная. І менавіта выкарыстанне мовы робіць яе рухомай і зменлівай.

У шмат якіх тэкстах, прысвечаных дадзенай тэме, падкрэсліваецца асноватворная роля філасофскіх ідэй Мішэля Фуко ў развіцці дыскурсіўнага аналізу. Яго ўяўленне, згодна з якім праўда – гэта дыскурсіўная падзея, а не адлюстраванне ўжо існай, незалежнай ад розуму рэчаіснасці, прывяло яго да

праблемы, якім чынам ствараюцца гістарычныя па сваім характары стандарты праўдзівасці і хібнасці ведаў, як яны дзейнічаюць у розных гістарычных эпохі. Згодна з гэтым падыходам, увага павінна засяроджвацца найперш на праблеме спосабаў, з дапамогай якіх дыскурсіўныя практыкі ствараюць эфекты праўдзівасці. Найважнейшая задача, якая ставіцца перад аналітыкам у такіх умовах, – зразумець, якім чынам гэтыя практыкі ствараюць уражанне звязанасці з праўдзівасцю і хібнасцю як характарыстыкамі адлюстравання рэчаіснасці. Уплыў ідэй Мішэля Фуко на далейшае разгортванне дыскурсіўнага аналізу ў асаблівай ступені моцны ў дачыненні да пытання, звязанага з суб'ектам дыскурсу. Паводле яго слоў, “дыкурс – гэта не велічнае разгорнутае выяўленне суб'екта мыслення, ведаў, маўлення”. Наадварот, суб'ект ствараецца дыскурсіўнымі працэсамі.

Пытанні і заданні:

Чаму ідэй Гастона Башляра маюць ґрунтоўна важнае значэнне для фарміравання філасофскай асновы дыскурсіўнага аналізу, што практыкуецца ў франкамоўным свеце?

Якая роля ў працэсе фарміравання і развіцця філасофскіх асноў дыскурсіўнага аналізу належыць структуралісцкай і постструктуралісцкай філасофіі мовы?

Як Вы ставіцеся да ідэй Мішэля Фуко? Ці згоднія Вы з яго разуменнем праўды і суб'екта?

ШМАТМЕРНЫ ХАРАКТАР ДЫСКУРСІЎНАГА АНАЛІЗУ ТЭКСТАЎ КУЛЬТУРНАЙ АНТРАПАЛОГІІ

Ключавыя словы: дыскурсіўны аналіз, лінгвістыка, лінгвістыка тэксту, паэтыка, прагматычны аспект мовы, рыторыка, рускі фармалізм, семіялогія, семіётыка, сацыялінгвістыка, сацыялогія, тэорыя маўленчага дзеяння.

Дыскурсіўны аналіз тэкстаў культурнай антрапалогіі мае міждысцыплінарны характар. Каб растлумачыць дадзены момант, неабходна ўлічыць, што дыскурсіўныя працэдуры могуць быць паспяховымі толькі ў тым выпадку, калі яны звяртаюць увагу на складаныя ўзаемасувязі паміж дыкурсам, ведамі, уладай, грамадствам і культурай. Іх міждысцыплінарны і шматдысцыплінарны характар выяўляецца па-рознаму: міждысцыплінарнымі з'яўляюцца не толькі яго развітыя формы, але і гістарычныя карані. Запачаткаваная ў далёкім мінулым традыцыя вывучэння мовы (уключаючы даследаванне выкарыстання мовы) з'яўляецца важным фактарам фарміравання дадзенага феномена. У гэтым кантэксце адмысловая роля належала класічнай рыторыцы. Як даводзіць Т. А. ван Дэйк, “класічная рыторыка з'яўляецца папярэдняй сучаснай стылістыкі і структурнага аналізу дыскурсу, а таксама ўтрымлівае інтуітыўныя кагнітыўныя і

сацыяльна-псіхалагічныя ўяўленні аб арганізацыі памяці і змене пазіцыі у камунікатыўных кантэкстах”. Разам з тым і ўплыў паэтыкі на дыскурсіўную аналітыку неабходна разглядаць як істотна важны.

Важным момантам у пераадгісторыі дыскурсіўнага аналізу з’яўляецца міждысцыплінарны інтэлектуальны рух пачатку ХХ стагоддзя, які называецца “рускі фармалізм”. У яго абсягу структурны аналіз дыскурсу быў выдатным і плённым даследчым праектам (“Марфалогія народнай казкі” В. Пропа). Іншым важным фактарам гэтага працэсу зрабілася структурная лінгвістыка, якая дала магутны штуршок структурнаму аналізу культуры і тэкстаў, што яе ўтвараюць. Вывучэнне знакаў і знакавых сістэм (семіётыка і семіялогія) таксама мела вялікае значэнне для з’яўлення і пазнейшага развіцця дыскурсіўнага аналізу.

Вельмі важным фактарам гэтага працэсу было плённае ўзаемадзеянне культурнай антрапалогіі і (перш за ўсё) структурнай лінгвістыкі. Разам з тым сацыялінгвістыка стымулявала цікавасць да вывучэння выкарыстання мовы, розных камунікатыўных формаў і іх эфектаў, сувязяў паміж дыкурсамі і іх гістарычнымі, сацыяльнымі і культурнымі кантэкстамі. Аналіз дыскурсу можа абапірацца не толькі на сацыялінгвістыку, але і на вынікі сацыялагічных даследаванняў. Перш за ўсё, сацыялагічная традыцыя даследавання паўсядзённых формаў зносін як вельмі важнай часткі сацыяльнай рэальнасці дала вельмі багаты і разнастайны матэрыял для дыскурсіўных аналітычных практык.

Наступным крокам у развіцці лінгвістыкі, які адбыўся адначасова з узнікненнем сучаснага дыскурсіўнага аналізу, і моцна паспыяў яго дысцыплінарнаму ўздому, было фарміраванне тэкставай лінгвістыкі. Гэты працэс пачаўся ў сярэдзіне шасцідзсятых гадоў ХХ стагоддзя. Вельмі эфектыўнымі даследчымі інструментамі дыскурсіўныя аналітычныя працэдуры ўзбагаціліся дзякуючы іх узаемадзеянню з кагнітыўнымі навукамі. Камп’ютарная апрацоўка разумення мовы – пераканальны прыклад такіх інструментаў.

Усе гэтыя дысцыпліны і тэорыі натхнялі і натхняюць сучасны дыскурсіўны аналіз, выкарыстоўваліся і выкарыстоўваюцца ў практыцы дыскурсіўных аналітык. Аднак не толькі навуковыя тэорыі істотна паўплывалі на гэтыя практыкі. Разгортванне даследаванняў у галіне філасофіі мовы таксама з’яўляецца важным і рэлевантным у гэтым кантэксте. Перш за ўсё тут варта згадаць арыентацыю пэўных філасофскіх кірункаў на артыкуляцыю прагматычнага аспекту мовы як найбольш важнай яе характарыстыкі. Тэорыя маўленчага дзеяння з’яўляецца яркім прыкладам такога падыходу, і яна зрабілася надзвычай важнай крыніцай натхнення для навукоўцаў, якія працуюць у галіне дыскурсіўнага аналізу. (Асноўную ідэю

тэорыі маўленчага дзеяння можна сфармуляваць наступным чынам: прамаўленне не абмяжоўваецца стварэннем нейкіх моўных адзінак, а з'яўляецца таксама сацыяльна значным дзеяннем. Калі я кажу, напрыклад, камусьці “Мае віншаванні”, я не толькі прамаўляю гэта, але і здзяйсняю пэўны ўчынак – віншаванне.)

Дыскурсіўны аналіз тэкстаў культурнай антрапалогіі ўкаранёны (найперш) у гуманітарных навуках, ва ўсёй іх структуры. Ён можа весціся з розных пунктаў гледжання (звязаных з рознымі дысцыплінамі), выкарыстоўваючы розныя інструменты даследавання. Разам з тым фармальныя навукі (напрыклад, логіка) таксама маюць істотнае значэнне ў яго абсягу. І, безумоўна, нельга недаацэньваць ролю філасофіі ў дыскурсіўных аналітыках.

Пытанні і заданні:

Чаму дыскурсіўны аналіз тэкстаў культурнай антрапалогіі з'яўляецца міждысцыплінарнай сферай даследаванняў?

Якая сувязь паміж сучасным дыскурсіўным аналізам і класічнай рыторыкай?

Якія тэндэнцыі ў лінгвістычных даследаваннях асабліва важныя для дыскурсіўнага аналізу тэкстаў культурнай антрапалогіі? Чаму?

АНАЛІЗ ТЭКСТАЎ КУЛЬТУРНАЙ АНТРАПАЛОГІІ Ў АДНОСІНАХ ДА ДЫСКУРСІЎНЫХ УТВАРЭННЯЎ

Ключавыя словы: дыкурс, дыскурсіўны аналіз, дыскурсіўная фармацыя, поле дыскурсіўнасці.

Паняцце дыскурсіўнага ўтварэння здаецца ў пэўнай ступені праблематычным. У чым яго значэнне, месца і роля ў паняццёвым апарате дыскурсіўнага аналізу? Чаму яно з'яўляецца неабходным?

Для Мішэля Фуко неабходнасць паняцця “дыскурсіўная фармацыя” вызначаецца тым, што мы павінны апісаць спосаб існавання дыкурсу. Філософ апісвае яго на аснове свайго бачання ўзаемасувязяў паміж дыскрэтнасцю і бесперапыннасцю (дадзенае пытанне мае фундаментальнае значэнне ў абсягу ўсіх яго даследаванняў). Як звязаны дыскурсіўныя выказванні? Перш за ўсё мысляр аналізуе магчымыя спосабы, як прынцып бесперапыннасці можа дзейнічаць у межах дыкурсу і вызначаць яго адзінства. Ён вылучае чатыры такіх спосабы і адхіляе ўсе чатыры як няздольныя дасягнуць згаданую мэту. Гэтыя магчымасці звязаны з аб'яднальнымі эфектамі тоеснага аб'екта, з падабенствам саміх выказванняў, а не іх аб'ектаў (падабенства стылю, слоўніка і гэтак далей), з выкарыстаннем ідэнтычных паняццяў, а таксама з тоеснай тэарэтычнай і тэматычнай асновай.

Ніводная з гэтых магчымасцяў не можа забяспечыць бесперапыннасць дыскурсаў. Першая з іх не ўвасабляецца ў сапраўднасць, бо на працягу гісторыі не існуе нязменных аб'ектаў. Кожны кандыдат на ролю асобнага аб'екта дыскурсу насамрэч з'яўляецца кангламератам розных аб'ектаў, якія паслядоўна або адначасова з'яўляюцца ў гістарычным разгортванні пазнавальнай дзейнасці. Другі шлях не дасягае мэты па розных прычынах (напрыклад, дзеля змянення ў бачанні характару і спосабу працэдуры апісання, якія выклікаюцца з'яўленнем у працэсе гістарычнага развіцця пазнання новых падыходаў, мадэляў і стандартаў). Трэцяя ідэя з'яўляецца беспаспяховай праз няўхільную трансфармацыю нашых паняццяў у згаданым працэсе. Ідэнтычная выснова мусіць быць зроблена і адносна тэарэтычнай, тэматычнай падставы. Яна заўсёды здольная выступіць у якасці грунту для розных дыскурсаў.

У такіх умовах адзіным спосабам апісання дыскурсіўных практык з'яўляецца высвятленне рэгулярнасцяў у працэсах дысперсіі дыскурсіўных выказванняў. Наяўнасць такіх рэгулярнасцяў дазваляе зрабіць выснову аб наяўнасці дыскурсіўных утварэнняў. Правілы, паводле якіх адбываецца расейванне выказванняў, Мішэль Фуко называе правіламі фарміравання. Гэтыя правілы выяўляюць унутраныя адрозненні: ёсць правілы існавання, суіснавання, падтрымання, мадыфікацыі і знікнення.

У больш позні час Эрнэста Лаклаў і Шанталь Муф увялі ў сваю тэорыю дыскурсу вельмі важнае паняцце, якое паказвае сувязі паміж дыкурсамі і кантэкстуальнымі дыскурсіўнымі ўтварэннямі. Гаворка ідзе пра “поле дыскурсіўнасці” – паняцце, якое абазначае сферу выключаных дадзеным дыкурсам значэнняў моўных адзінак. Дыкурсы знаходзяцца ў стане неаслабнай напружанасці ў адносінах да сваіх палёў, бо фіксацыя сэнсу ўнутры іх заўсёды ўмоўная і таму застаецца пад пагрозай змяненняў. Поле дыскурсіўнасці ў любы момант можа даць імпульс для такіх змяненняў і новых варыянтаў фіксацыі сэнсу. Адпаведная напружанасць выяўляецца вельмі ясна ў найбольш важных, цэнтральных знаках у структуры дыскурсу. Эрнэста Лаклаў і Шанталь Муф назвалі іх “вузлавымі кропкамі”. Дзеля сваёй фундаментальнай важнасці яны знаходзяцца ў эпіцэнтры барацьбы паміж рознымі дыкурсамі. І з гэтага пункту гледжання яны з'яўляюцца “рухомымі азначнікамі”: іх значэнне з'яўляецца ў вельмі высокай ступені адкрытым для зменаў.

Крытыкі гэтай тэорыі звяртаюць увагу на недастаткова дакладную распрацоўку ўяўлення пра экстрадыскурсіўныя палі ў яе абсягу. Так, яны ўказваюць, што Э. Лаклаў і Ш. Муф не даюць адказу на наступныя пытанні: з'яўляюцца згаданыя палі бясформеннымі і неструктураванымі альбо яны маюць унутраны парадак? Як далёка яны сягаюць? У дачыненні да апошняга

пытання крытыкі даводзяць, што Э. Лаклаў і Ш. Муф не адрозніваюць сферу, размешчаную далёка ад дадзенага дыскурсу, ад сферы, цесна звязанай з ім.

Пытанні і заданні:

Якая роля належыць паняццю дыскурсіўнага ўтварэння ў тэорыі дыскурсу, распрацаваную Мішэлем Фуко?

Як вызначаюць паняцце “поле дыскурсіўнасці” Эрнэста Лаклаў і Шанталь Муф?

Якому з пададзеных у тэксце падыходаў вы аддаеце перавагу? Чаму?

МЕТАДАЛАГІЧНЫЯ І МЕТАДЫЧНЫЯ АСПЕКТЫ ДЫСКУРСІЎНАГА АНАЛІЗУ ТЭКСТАЎ КУЛЬТУРНАЙ АНТРАПАЛОГІІ

Ключавыя словы: дыскурсіўны аналіз, культуралогія, культурная антрапалогія, культурныя канатацыі, лінгвакультуралогія, семіятычнае разуменне культуры, сэнс, тэкст, тэкст культуры, тэкставы аналіз, тэксталагічны падыход да вывучэння культуры.

У найвышэйшай ступені важная ў кантэксце разгортвання дыскурсіўных аналітык метадалогія вызначэння сэнсу ў розных тэкстах называецца “тэкставы аналіз”. Гэты аналіз можна зрабіць вельмі рознымі спосабамі, некаторыя з якіх супярэчаць адзін аднаму. Ён таксама можа мець розныя філасофскія асновы. Так, ён можа грунтавацца, напрыклад, на рэалістычным прынцыпе. У гэтым выпадку тэкст разглядаецца з пазіцыі таго, наколькі глыбока і дакладна ў ім рэпрэзентуецца рэальнасць. У абсягу структуралісцкай традыцыі тэкст аналізуецца дзеля таго, каб выявіць асноўныя структуры, іманентныя яму і прынцыпова важныя для яго разумення.

Зразумела, што тэкставы аналіз абавязкова звязаны з лінгвістычнымі формамі рэпрэзентацыі ідэй, думак, ідэй і г. д. Чаму гэты момант з’яўляецца важным у сферы культуралогіі і культурнай антрапалогіі? Каб адказаць на дадзенае пытанне, неабходна прыняць да ўвагі, што тэксталагічны падыход у згаданых дысцыплінах глыбока звязаны з семіятычным разуменнем культуры. Менавіта разуменне культуры як сістэмы сімвалаў дазваляе ўвесці метафарычны выраз “культура як тэкст”. Дадзеная метафара адэкватна перадае сутнасць погляду, згодна з якім сацыякультурнае жыццё арганізавана вакол калектыўных сістэм-носьбітаў сэнсу. Гэтыя сістэмы маюць розны характар і матэрыяльнае ўвасабленне. Што мае значэнне, аднак, дык гэта іх уласцівасць выяўляць сэнс.

У адпаведнасці з даведзеным вышэй, даследаванне культурных з’яў павінна быць перш за ўсё выяўленнем іх сэнсу. Зразумела, што ідэя Р. Барта, згодна з якой тэкст выступае як метадалагічная катэгорыя і як дынамічны феномен, мае вялікае значэнне для тэксталагічнага падыходу да згаданых

з'яў. У гэтых тэарэтычных рамках даследчык набывае ролю сустваральніка сэнсу, сааўтара тэксту (мы памятаем, што тэкст адкрыты для розных інтэрпрэтацый).

“Чытанне” (а таму і дыскурсіўны аналіз) тэкстаў культурнай антрапалогіі сутыкаецца з істотнымі цяжкасцямі. Разуменне сімвалаў – заўсёды няпростая задача. Правільны ўлік узаемасувязі паміж тэкстам і кантэкстам таксама не такі прасты. Тут важна мець на ўвазе, што розныя культуры характарызуюцца рознымі мадэлямі асацыятыўнага мыслення, што выяўляецца і ў культурных тэкстах. Больш за тое, моўныя знакі маюць пэўны культурны падтэкст. Каб зразумець гэтыя заканамернасці і гэтыя падтэксты, неабходна здзейсніць інтэнсіўныя лінгвакультуралагічныя даследаванні. Абсалютна ясна, што адэкватная інтэрпрэтацыя тэкстаў культуры не можа адбыцца без апоры на трывалую эмпірычную аснову. Такім чынам, каб дасягнуць яе (і здзейсніць паспяховы дыскурсіўны аналіз), даследчык мусіць “прачытаць” як мага больш тэкстаў дадзенай культуры, і адпаведнае чытанне павінна быць як мага больш уважлівым.

Тэксталагічны падыход дазваляе ужываць метады даследавання, характэрныя для дысцыплін, засяроджаных на аналізе тэкстаў, у працэсе вывучэння культурных феноменаў. У дадзенай сувязі важна адказаць на пытанне, які з аспектаў тэксту неабходна акцэнтаваць найперш. У гістарычным плане спачатку дамінаваў падыход, засяроджаны на моманце яго стварэння. Аднак пазней пад уплывам постструктуралісцкага падыходу ўвага канцэнтруецца ў першую чаргу на яго ўспрыманні. Прадстаўнікі постструктуралізму даводзяць, што тэкст не мае адпачатковага і адзінага сэнсу, укладзенага ў яго аўтарам, ён шматсэнсоўны, ён можа падмануць і падманвае аўтара. Структура тэксту падобная да структуры сацыяльных феноменаў: дамінаванне пэўных аспектаў уціскае, “рэпрэсуе” іншыя іх аспекты, моманты і нюансы. Неабходнасць іх выяўлення стымулюе акцэнтацыю моманту ўспрымання ў тэксталагічных і культуралагічных штудыях.

Пытанні і заданні:

Ці згодныя вы з тым, што тэксталагічны падыход можа прынесці плён у культуралагічных даследаваннях увогуле і ў дыскурсіўных аналітыках тэкстаў культуры ў прыватнасці?

Якія ўмовы эфектыўнай рэалізацыі дадзенага падыходу?

Якое значэнне тэксталагічны падыход і дыскурсіўны аналіз маюць для Вашых даследаванняў?

ПРАКТЫЧНЫ РАЗДЗЕЛ МАТЭРЫЯЛЫ ДЛЯ СЕМІНАРАЎ

ТЭКСТАЛАГІЧНАЯ ПЕРСПЕКТЫВА Ў КУЛЬТУРАЛАГІЧНЫХ ДАСЛЕДАВАННЯХ

Семінар 1.

Тэкставы семінар па працах Ралана Барта “Ад твора да тэксту” і “Смерць аўтара”

1. Перадумовы новага бачання суадносін тэксту і твора, аўтара і чытача.
2. Тэкст як метадалагічнае поле.
3. Узаемасувязь інтэрпрэтацыйных стратэгий Ралана Барта ў дачыненні да тэксту і твора, аўтара і чытача.
4. Наступствы і значэнне новага асэнсавання тэксту і твора, аўтара і чытача.

Ад твора да тэксту Ралан Барт

Гэта факт, што на працягу некалькіх гадоў адбыліся (ці адбываюцца) пэўныя змены ў нашым разуменні мовы і, значыцца, літаратурнага твора, абавязанага якраз мове, прынамсі, сваім знешнім існаваннем. Гэтыя змены, відавочна, звязаныя з сучасным развіццём (нароўні з іншымі дысцыплінамі) лінгвістыкі, антрапалогіі, марксізму, псіхааналізу (слова “звязаныя” свядома выкарыстоўваецца тут строга нейтральна: гаворка не ідзе пра дэтэрмінацыю, няхай сабе складаную і дыялектычную). Навізна, што паўстала ў дачыненні да паняцця твора, не вынікае неабходным чынам з унутранага абнаўлення кожнай з названых дысцыплін, але хутчэй з іх сустрэчы на ўзроўні аб’екта, які традыцыйна не прылічваецца да іх абсягу. Можна сказаць, што міждысцыплінарнасць, якая гэтак высока ацэньваецца ў сённяшніх даследаваннях, узнікае зусім не дзякуючы простаму спалучэнню спецыяльных ведаў; міждысцыплінарнае – гэта не сфера супольнага спакою: яно сапраўды з’яўляецца на свет (не на грунце якіх-небудзь добрых жаданняў), калі адзінства ранейшых дысцыплін распадаецца – магчыма, нават гвалтоўна, праз ўзрушэнні моды – на карысць нейкага новага аб’екта і новай мовы, якія – ні адно, ні другое – не існуюць у навуках пры іх звычайным суаднясенні; менавіта гэтая цяжкасць класіфікацыі дазваляе распазнаваць нейкую мутацыю.

Аднак мутацыю, што ахапіла ідэю твора, не варта пераацэньваць; яна паўстала хутчэй у выніку эпістэмалагічнага зруху, чым сапраўднага перавароту; апошні, як пра гэта часта гаворыцца, меў месца у мінулым стагоддзі дзякуючы з’яўленню марксізму і фрайдызму; з таго часу ніякіх

новых пераваротаў не адбывалася, і можна сказаць, што на працягу ста гадоў мы ў пэўным сэнсе займаемся паўтарэннем. Гісторыя, наша Гісторыя дазваляе нам сёння толькі зрушваць, вар’іраваць, парушаць межы, адхіляць. Як тэорыя Эйнштэйна абавязвае ўключаць адноснасць сістэм адліку ў аб’ект вывучэння, гэтаксама ў літаратуры супольнае ўздзеянне марксізму, фрайдызму і структуралізму, абавязвае рэалітывізаваць адносіны пісьменніка, чытача і назіральніка (крытыка). У дачыненні да твора – традыцыйнага паняцця, якое здаўна разглядалася і да гэтага часу яшчэ разглядаецца, так бы мовіць, па-ньютанаўску, – узнікае патрэба ў новым аб’екце, які ўтвараецца ў выніку зруху або перагляду ранейшых катэгорый. Такім аб’ектам з’яўляецца Тэкст. Я ведаю, што гэта моднае слова (я сам прывык часта ўжываць яго), і таму яно падаецца пэўным асобам падазроным; але якраз дзеля гэтага я хацеў бы нагадаць самому сабе асноўныя меркаванні, на скрываванні якіх Тэкст паўстае перад маімі вачыма; слова “меркаванні” трэба разумець тут хутчэй у граматычным, чым лагічным сэнсе: меркаванні выступаюць як выказванні, а не аргументы, як своеасаблівыя “дотыкі”, падыходы, што пагаджаюцца заставацца метафарычнымі. Вось гэтыя меркаванні: яны маюць дачыненне да метаду, жанраў, знаку, множнасці, паходжання, чытання, задавальнення.

1) Тэкст не павінен разумецца як канкрэтны адзінкавы аб’ект. Дарма было б спрабаваць фізічна аддзяліць творы ад тэкстаў. У прыватнасці, не трэба паддавацца спакусе фармулёўкі: твор – прадукт класікі, тэкст належыць авангарду; гаворка ідзе не пра стварэнне ад імя сучаснасці прыкладнага спісу вартых узнагароды і сартаванні літаратурных твораў на змешчаныя “ў” спісе і “па-за” ім – у залежнасці ад храналогіі. Не, нешта “ад тэксту” можа прысутнічаць у вельмі старажытным творы, а многія творы сучаснай літаратуры ні ў якой ступені не з’яўляюцца тэкстамі. Адрозненне ў наступным: твор ёсць фрагмент субстанцыі, ён займае частку кніжнай прасторы (напрыклад, у бібліятэцы), а Тэкст – гэта метадалагічнае поле. Дадзеная апазіцыя магла б нагадаць (але зусім не паўтарыць слова ў слова) прапанаванае Лаканам адрозненне: “рэальнасць” паказваецца, “рэальнае” даказваецца; так і твор бачыцца (у кнігарнях, картатэках, экзаменацыйных праграмах), а тэкст даказваецца, прагаворваецца – паводле пэўных правіл (або насуперак пэўным правілам); твор трымаюць у руцэ, тэкст змяшчаецца ў мове: ён існуе толькі ў руху дыскурсу (ці, дакладней, ён з’яўляецца Тэкстам менавіта таму, што ведае пра гэта). Тэкст не з’яўляецца прадуктам распаду твора, хутчэй твор выступае як уяўны хвост Тэксту. Ці яшчэ: Тэкст робіцца прадметам досведу толькі ў працы, у працэсе вытворчасці. З гэтага вынікае, што Тэкст не можа спыніцца (напрыклад, на бібліятэчнай паліцы); яго канстытутыўны рух мае характар перакрываўвання (ён можа перасякаць адзін або некалькі твораў).

2) У падабенстве з гэтым Тэкст не апрадмечваецца ў (добрай) літаратуры; яго нельга ўхапіць ні ў іерархічным члянэнні, ні нават праз простае жанравае размежаванне. Наадварот (ці менавіта), тое, што яго канстытуе, з'яўляецца падрыўной сілай у адносінах да старых класіфікацый. Куды аднесці Жоржа Батая? Хто гэты пісьменнік – раманіст, паэт, эсэіст, эканаміст, філосаф, містык? Адказ настолькі цяжкі, што ў падручніках літаратуры звычайна аддаюць перавагу забыванню Батая. Фактычна, аднак, Батай пісаў тэксты, або нават, можа быць, заўсёды адзін і той жа тэкст. Калі тэкст стварае праблемы класіфікацыі (што, зрэшты, належыць да яго “сацыяльных” функцый), дык таму, што ён заўсёды ўключае нейкі “памежны вопыт” (паўтараючы выраз Піліпа Салерса). Цібада казаў ужо (але ў вельмі вузкім сэнсе слова) пра памежныя творы (такія, як “Жыццё Рансэ” Шатабрыяна, што сёння нам сапраўды ўяўляецца як “тэкст”). Тэкст ёсць тым, што сягае да мяжы правілаў выказвання (разумнасць, магчымасць прачытання і г.д.). Гэтая ідэя не з'яўляецца рытарычнай, да яе звяртаюцца не для таго, каб стварыць “гераічны” эфект: тэкст імкнецца размясціцца цалкам па-за межамі доха (не выступае як агульнапрынятае меркаванне, характэрнае для нашага дэмакратычнага грамадства, і ўзмоцненае масавымі камунікацыямі, а вызначаецца яго межамі, уласцівай яму энергіяй выключэння, яго цэнзурай?); можна сказаць, што тэкст заўсёды з'яўляецца ў літаральным сэнсе слова парадаксальным.

3) Тэкст заяўляе пра сябе сваім дачыненнем да знаку. Твор замыкаецца на азначаным. Гэтаму азначанаму прыпісваюцца два спосабы функцыянавання значэння: альбо мяркуецца, што яно відавочнае, і твор тады робіцца прадметам навукі пра літаратуру, філалогіі; альбо яно прызнаецца таемным, тым, што патрабуе разгадвання, твор тады робіцца аб'ектам герменеўтыкі, залежыць ад інтэрпрэтацыі (марксісцкай, псіхааналітычнай, тэматычнай і г. д.); у агульным і цэлым твор функцыянуе як агульны знак і цалкам нармальна, што ён уяўляе сабой інстытуцыйную катэгорыю цывілізацыі Знака. Тэкст, насупраць, здзяйсняе бясконцы адыход ад азначанага; тэкст ухіляецца; яго поле – гэта поле таго, што азначае; тое, што азначае, ня варта ўяўляць сабе як “першую частку сэнсу”, яго матэрыяльныя прыкметы пакой, а зусім наадварот, як яго адсунутае дзеянне; падобным чынам бясконцасць таго, што азначае, не ўказвае на якую-небудзь ідэю невыказальнага (безназоўнага азначанага), але на ідэю гульні. Спараджэнне вечнага азначніка (накштальт вечнага календара) у полі Тэксту (ці, хутчэй, полем якога з'яўляецца Тэкст) адбываецца не ў выніку арганічнага выпявання або герменеўтычнага паглыблення, але хутчэй у адпаведнасці з серыяльным рухам разрываў, накладанняў, варыяцый; логіка, што кіруе Тэкстам, не з'яўляецца прадуктам розуму (акрэсліць, “што азначае твор”), але

логікай метанімічнай; праца асацыяцыі, збліжэнняў, спалучэнняў супадае з вызваленнем сімвалічнай энергіі (калі б чалавек пазбавіўся яе, ён бы памёр). Твор (у лепшым выпадку) з’яўляецца толькі памяркоўна сімвалічным (яго сімволіка хутка вычэрпваецца, то бок застывае). Тэкст з’яўляецца радыкальна сімвалічным: твор, прырода якога задумана, ўспрынята і прызнана цалкам сімвалічнай, з’яўляецца тэкстам. Тэкст, такім чынам, як бы зноў вяртаецца ў мову; падобна мове, ён структураваны, але пазбаўлены цэнтра, бязмежны (заўважым, у адказ на пагардлівае падазрэнне ў “адпаведнасці модзе”, якое выказваецца часам на адрас структуралізму, што прызнаны цяпер за мовай эпістэмалагічны прывілей бярэ пачатак якраз у адкрыцці ў ёй парадаксальнай ідэі структуры: сістэмы без межаў і без цэнтра).

4) Тэкст множны. Гэта не толькі азначае, што ён мае некалькі сэнсаў, гэта азначае таксама, што ён увасабляе саму множнасць сэнсу – нязводную (а не толькі прымальную). Тэкст – гэта не суіснаванне сэнсаў, але іх узаемны пераход, перацяканне; такім чынам, ён не адпавядае інтэрпрэтацыі, няхай сабе нават ліберальнай, ён адпавядае выбуху, расейванню. На самай справе, множнасць тэксту залежыць не ад дваістасці яго зместу, а ад таго, што можна было б назваць стэрэаграфічным плуралізмам азначнікаў, з якіх ён вытканы (этымалагічна тэкст – гэта тканіна, вытканы матэрыял). Чытача тэксту можна параўнаць з кімсьці, хто знаходзіцца ў няпэўным стане, (тым, хто вызваліўся ад усяго ўяўнага); гэты спустошаны суб’ект ходзіць (у падобным стане быў аўтар дадзеных радкоў, калі да яго прыйшла жывая ідэя тэксту) па краі даліны, унізе якой цячэ вадзі (вадзі прысутнічае для стварэння атмасферы згубленасці ў чужой краіне); тое, што ён успрымае, з’яўляецца множным, незнішчальным, выкліканым да жыцця разарванай, гетэрагеннай разнастайнасцю субстанцый і перспектыў: святло, колеры, зараснікі, спякота, паветра, глухія выбухі шуму, слабыя крыкі птушак, галасы дзяцей на другім баку даліны, перамяшчэнні, жэсты, адзенне жыхароў, якія знаходзяцца зусім блізка і вельмі далёка; усе гэтыя інцыдэнты з’яўляюцца напалову вядомымі: яны вынікаюць са знаёмых кодаў, аднак іх спалучэнне выглядае непаўторным, надаючы прагулцы ўнікальнасць, якая магла б паўтарыцца толькі як новая ўнікальнасць. Гэта як раз тое, што адбываецца з Тэкстам: ён можа быць самім сабой толькі праз сваю ўнікальнасць (што не ідэнтычна індывідуальнасці); яго прачытанне заўсёды аднаразовае (што робіць ілюзорнай ўсякую індуктыўна-дэдуктыўную навуку пра тэксты: “граматыка” тэксту не існуе) і разам з тым цалкам сатканае з цытат, спасылак, водгукаў, культурных моў (якая мова не з’яўляецца такой?) –папярэдніх і сучасных, – якія праймаюць яго наскрозь ў разлеглай стэрэафаніі. Інтэртэкстуальнае, куды ўключаны ўсякі тэкст, бо сам ён з’яўляецца інтэртэкстам іншага тэксту, нельга лічыць нейкім пачаткам тэксту: шукаць “уплывы” на яго або яго

“крыніцы” – значыць патураць міфу пра пэўнае яго паходжанне; цытаты, з якіх вытканы тэкст, з’яўляюцца ананімнымі, невызначальнымі, і тым не менш ужо чытанымі: гэта цытаты без двукоссяў. Твор не змяшчае нічога падазронага з пункту гледжання любой маністычнай філасофіі (хоць, як вядома, у яе могуць быць і антаганісты); плюралізм для такой філасофіі – Зло. Таму, у адрозненне ад твора, Тэксту можна прыпісаць дэвіз, падобны да выслоўя чалавека, які зрабіўся ахвярай дэманаў: “Імя мне легіён, бо нас шмат” (Евангелле ад Марка, 5,9). Множны характар дэманічнага ўладкавання Тэксту, што супрацьпастаўляе яго твору, можа пацягнуць за сабой глыбокія змены ў чытанні, асабліва там, дзе маналагізм, як падаецца, мае моц Закона: некаторыя “тэксты” Святога Пісання, якія традыцыйна падпарадкоўваюцца тэалагічнаму (гістарычнаму або алегарычнаму) манізму, магчыма, паддадуцца дыфракцыі сэнсаў (гэта значыць у канчатковым выніку матэрыялістычнаму прачытання), у той час як марксісцкая інтэрпрэтацыя твора, якая застаецца дагэтуль рашуча маністычнай, зможа праз плюралізацыю больш паспяхова ўвасобіцца ў жыццё (калі, вядома, марксісцкія “ўстановы” гэта дазваляць).

5) Твор ўключаны ў сістэму роднасных сувязяў. Звычайна пастулюецца дэтэрмінацыя твора светам (расай, затым Гісторыяй), паслядоўнасць з’яўлення твораў і прыналежнасць твора аўтару. Аўтар лічыцца бацькам і ўласнікам свайго твора; літаратурная навука вучыць паважаць рукапіс і абвешчаныя намеры аўтара, а грамадства дэкларуе законнасць такіх адносін аўтара да свайго твора (гэта “аўтарскае права”, па праўдзе кажучы, з’явілася нядаўна, таму што яно сапраўды было ўзаконена толькі падчас Французскай Рэвалюцыі). Тэкст чытаецца без подпісу Айца. Метафара Тэксту тут зноў – такі аддаляецца ад метафары твора; апошняя адсылае да выявы арганізма, які расце дзякуючы жыццёвай экспансіі, “развіццю” (слова відавочна двухсэнсоўнае: біялагічнае і рытарычнае); метафарай Тэксту з’яўляецца сеціва; калі Тэкст разгортваецца, дык пад уздзеяннем камбінаторыкі, сістэматыкі (вобраз, між іншым, блізкі да поглядаў сучаснай біялогіі на жывую істоту). Тэкст, такім чынам, не патрабуе жыццёвай “пашаны”: ён можа быць раздробнены (што, дарэчы, у Сярэднія вякі рабілася з двума аўтарытэтнымі тэкстамі: Святога Пісання і Арыстотэля); Тэкст можа чытацца і без апекі з боку яго бацькі; парадаксальна, але аднаўленне інтэртэксту касуе спадчыну. Справа не ў тым, што Аўтар не можа “вярнуцца” ў Тэкст, у свой тэкст; ён можа гэта зрабіць, але ўжо ў якасці, так бы мовіць, госця; калі гэта раманіст, ён ўпісваецца ў яго як адзін з яго персанажаў, запрошаны ў іх кампанію; ўдзел аўтара больш не з’яўляецца прывілеяваным, бацькоўскім, тым, што нясе праўду, але гульнявым: ён робіцца, калі можна так сказаць, папяровым аўтарам; яго жыццё больш не з’яўляецца крыніцай яго сюжэтаў, а

проста пэўным сюжэтам, тым, што канкуруе са створанымі ў яго тэксце; існуе рэверсіўнае ўздзеянне творчасці на жыццё (а не наадварот); менавіта творчасць Пруста, Жэнэ дазваляе чытаць іх жыццё як тэкст: слова “біяграфія” зноў набывае моцны сэнс, моцную этымалогію; разам з гэтым шчырасць выказвання, сапраўдны “крыж” літаратурнай маралі, робіцца ілжывай праблемай: “я”, якое піша тэкст, заўсёды застаецца тым самым папяровым “я”.

б) Твор звычайна з’яўляецца прадметам спажывання; спасылаючыся на так званую культуру спажывання, я не звяртаюся ні да якой дэмагогіі, аднак трэба цалкам прызнаць, што сёння адрозненне паміж кнігамі вызначаецца “якасцю” твора (што ў рэшце рэшт грунтуецца на ацэнках “густу”), а не самой аперацыяй чытання: “культурнае” чытанне твора структурна не адрозніваецца ад дарожнага чытання (у цягніках). А вось Тэкст (хай праз сваю частую “нечытэльнасць”) пазбаўляе твор (калі ён дазваляе гэта) ад яго спажывання і захоўвае яго як гульнію, працу, вытворчасць, практыку. Гэта значыць, што тэкст выклікае імкненне скасаваць (ці, прынамсі, паменшыць) адлегласць паміж пісьмом і чытаннем, зусім не умацняючы праекцыю чытача на твор, але злучаючы іх абодвух у адной і той сама практыцы азначвання. Дыстанцыя, якая аддзяляе чытанне ад пісьма, гістарычна абумоўленая. У часы найбольш рэзкага сацыяльнага падзелу (да ўзнікнення дэмакратычных культур) чытаць і пісаць значыла – у аднолькавай ступені – карыстацца класавымі прывілеямі. Рыторыка, вялікі літаратурны код тых часоў, вучыла пісаць (нават калі тое, што тады стваралася, было прамовамі, а не тэкстамі); характэрна, што прыход дэмакратыі ўсё перавярнуў: школа ганарыцца тым, што яна вучыць (добра) чытаць, а не пісаць (праўда, адчуваць гэты недахоп сёння зноў робіцца модным: ад настаўніка ў ліцэі патрабуюць, каб ён фарміраваў у навучэнцаў уменне “выказацца”, што збольшага нагадвае замену цэнзуры бязглуздзіцай). На справе чытаць, у сэнсе спажываць, не азначае гуляць з тэкстам. “Гуляць” трэба разумець тут ва ўсёй шматзначнасці тэрміна: гуляе сам тэкст (як дзверы, як апарат, у якім ёсць “гульнія”); гуляе і чытач, прычым гуляе двойчы: ён гуляе ў Тэкст (як у гульнію), дашукваючыся да практыкі, якая яго рэ-прадукуе; але так, каб гэтая практыка не зводзілася да пасіўнага, унутранага мімезісу (Тэкст якраз з’яўляецца тым, што пярэчыць такой рэдукцыі), чытач яшчэ і гуляе Тэкст у сэнсе музычнага выканання, грання. Гісторыя музыкі (як практыкі, а не як “мастацтва”) сапраўды шмат у чым ўтварае паралель гісторыі Тэксту; меў месца перыяд, калі дзейныя аматары былі шматлікімі (прынамсі ўнутры пэўнага класа) і “граць” і “слухаць” былі мала адрознымі паміж сабой аспектамі дадзенай дзейнасці; затым паслядоўна з’явіліся дзве ролі: спачатку выканаўцы, якому буржуазная публіка (хоць яна сама яшчэ ўмела крыху

граць: пра гэта сведчыць уся гісторыя фартэпійнай музыкі) дэлегавала сваю ўласную ролю; затым роля (пасіўнага) аматара, які слухае музыку і не ўмее граць (грамафонныя запісы занялі месца раяля). Вядома, што сёння постсерыяльная музыка перавярнула ролю “выканаўцы”, патрабуючы ад яго быць чымсьці накшталт сааўтара партытуры, больш дапаўняць яе, чым “выказваць”. Тэкст з’яўляецца амаль што партытурай такога (новага) кшталту: ён падахвочвае чытача да практычнага супрацоўніцтва. Гэта вялікая навацыя, бо хто выконвае твор? (Малармэ ставіў перад сабой пытанне: як дасягнуць таго, каб аўдыторыя стварала кнігу?) Сёння адзін толькі крытык выконвае (даводзіць да канца) твор (прымаючы гульню у словы). Звядзенне чытання да спажывання, відавочна, і выступае прычынай той “нуды”, якую шмат хто адчувае перад сучасным (“нечытабельным”) тэкстам, фільмам ці авангардысцкай карцінай: сумаваць – значыць не ўмець вырабляць тэкст, гуляць яго, перарабляць, трывожыць.

7) Сказанае падводзіць да таго, каб зафіксаваць (прапанаваць) апошні падыход да Тэксту: падыход з пункту гледжання задавальнення. Я не ведаю, ці існавала калі-небудзь геданічная эстэтыка (самі філосафы-эўдэманісты – вялікая рэдкасць). Вядома, задавальненне ад твора (ад некаторых твораў) існуе; я з захапленнем магу чытаць і перачытваць Пруста, Флабера, Бальзака, а то і (чаму б не) Аляксандра Дзюма; але гэта задавальненне, якім бы жывым яно ні было і калі яно нават будзе ачышчана ад усякіх забабонаў, збольшага (не ўлічваючы выключных крытычных намаганняў) застаецца задавальненнем ад спажывання: бо, калі я магу чытаць гэтых аўтараў, я ведаю, што не магу іх перапісаць (бо сёння ўжо немагчыма пісаць “так”); і гэтага даволі сумнага ведання дастаткова, каб аддзяліць мяне ад стварэння гэтых твораў – у той самы момант, калі іх аддаленне закладвае падмурак маёй сучаснасці (быць сучасным – ці не азначае гэта дакладна ведаць тое, што не можа быць зноў пачата спачатку?). Што да Тэксту, дык ён звязаны з асалодай, гэта значыць з непадзельным задавальненнем. Прыналежачы сферы таго, што азначае, Тэкст па-свойму ўдзельнічае ў сацыяльнай утопіі; ён раней, чым Гісторыя (мяркуючы, што апошняя не выбірае варварства), робіць празрыстымі калі не сацыяльныя, дык моўныя адносіны: ён з’яўляецца прасторай, дзе ніякая мова не мае перавагі над іншымі, дзе мовы ўвесь час рухаюцца (захоўваючы кругавы характар руху).

Смерць аўтара

Ралан Барт

Бальзак ў навеле “Саразін” піша такую фразу, гаворачы пра пераапанутага жанчынай кастрата: “Гэта была сапраўдная жанчына, з усімі яе раптоўнымі страхамі, невытлумачальнымі дзівацтвамі, інстынктыўнымі

трывогамі, беспадстаўнай дзёрзкасцю, свавольным штукарствам і чароўнай тонкасцю пачуццяў”. Хто гэта кажа? Магчыма, герой навелы, які намагаецца не заўважаць пад абліччам жанчыны кастрата? Ці Бальзак – індывід, які разважае пра жанчыну на падставе свайго асабістага вопыту? Ці Бальзак-пісьменнік, які вызнае “літаратурныя” ўяўленні аб жаночай натуре? Ці гэта агульначалавечая мудрасць? А можа быць, рамантычная псіхалогія? Даведацца пра гэта ў нас ніколі не атрымаецца, па той прычыне, што ў пісьме якраз і знішчаецца ўсякае паняцце аб голасе, аб крыніцы. Пісьмо ўяўляе сабой тую сферу нявызначанасці, неаднастайнасці, уніклівасці, дзе губляюцца сляды нашай суб’ектыўнасці, чорна-белы лабірынт, дзе знікае ўсякая саматоеснасць, і ў першую чаргу цялесная тоеснасць таго, хто піша.

Відавочна, такую сітуацыю мы маем заўжды: калі пра што-небудзь распавядаецца дзеля самога аповеду, а не дзеля прамога ўздзеяння на рэчаіснасць, гэта значыць, у канчатковым выніку, па-за якой-небудзь функцыяй, акрамя сімвалічнай дзейнасці як такой, – дык голас адрываецца ад сваёй крыніцы, для аўтара надыходзіць смерць, і якраз тут пачынаецца пісьмо. Аднак у розны час гэтая з’ява ўвасаблялася па-рознаму. Так, у першабытных грамадствах за функцыянаванне наратыву адказвае не просты чалавек, а адмысловы медыятар – шаман або казачнік; можна захапляцца хіба што яго “перформансам” (гэта значыць майстэрствам ў абыходжанні з апавядальным кодам), але ніяк не “геніем”. Фігура аўтара належыць новаму часу; яна паступова фарміравалася нашым грамадствам, якое, выходзячы з Сярэднявечча, пачало адкрываць для сябе (дзякуючы англійскаму эмпірызму, французскаму рацыяналізму і прынцыпу асабістай веры, зацверджаным Рэфармацыяй) годнасць індывіда, або, выказваючы гэта больш высокімі словамі, “чалавечай асобы”. Таму лагічна, што ў галіне літаратуры “асоба” аўтара атрымала найбольшае прызнанне ў пазітывізме, які падсумаваў і давёў да канца ідэалогію капіталізму. Аўтар і дагэтуль пануе ў падручніках па гісторыі літаратуры, у біяграфіях пісьменнікаў, у часопісных інтэрв’ю і ў свядомасці саміх літаратараў, якія спрабуюць злучыць сваю асобу і творчасць у форме інтымнага дзённіка і мемуараў. Ва ўяўленнях пра літаратуру, уласцівых нашай культуры, тыранічна пануе аўтар, яго асоба, гісторыя яго жыцця, яго густы і жарсці; для крытыкі звычайна і да сённяшняга дня ўся творчасць Бадлера – у яго жыццёвым банкруцтве, уся творчасць Ван Гога – у яго душэўнай хваробе, уся творчасць Чайкоўскага – у яго загане; тлумачэнне твора кожны раз шукаюць у чалавеку, які стварыў яго, як быццам – каб выкарыстаць больш-менш празрыстую алегарычную выдумку – да нас у канчатковым выніку заўсёды даверліва звяртаецца голас адной і тойсама асобы – аўтара.

Хоць улада Аўтара ўсё яшчэ вельмі моцная (новая крытыка часцяком толькі ўмацоўвала яе), несумненна і тое, што некаторыя пісьменнікі ўжо даўно спрабавалі яе пахіснуць. У Францыі першым быў, верагодна, Малармэ, які ўбачыў і які прадбачыў ва ўсёй яе паўнаце неабходнасць паставіць саму мову на месца таго, хто лічыўся яе ўладальнікам. Малармэ мяркуе – і гэта супадае з нашым цяперашнім уяўленнем, – што прамаўляе не аўтар, а мова як такая; пісаць азначае – на грунце безасабовасці, якую ні ў якім разе нельга блытаць з выпусташанай аб’ектыўнасцю пісьменніка-рэаліста, – дасягнуць такога ўзроўню, дзе дзейнічае і “здзяйсняе” сама мова, а не “я”; сутнасць ўсёй паэтыкі Малармэ ў тым, каб зліквідаваць аўтара, замяніўшы яго пісьмом, што азначае, як мы ўбачым, аднавіць у правах чытача. Валеры, звязаны па руках і нагах псіхалагічнай тэорыяй “я”, шмат у чым аслабіў ідэі Малармэ; аднак, кіруючыся сваім класічным густам, ён звярнуўся да ўрокаў рыторыкі, а таму няспынна ставіў Аўтара пад сумнеў, высмейваючы яго, падкрэсліваў чыста моўны і, так бы мовіць, “незнарокавы”, “адчайны” характар яго дзейнасці і ва ўсіх сваіх праявіх у кнігах патрабаваў прызнаць, што сутнасць літаратуры – у слове, а ўсякія спасылкі на душэўнае жыццё пісьменніка – не больш, чым забабоны. Нават Пруст, пры ўсім бачным псіхалагізме яго так званага аналізу душы, адкрыта ставіў сваёй задачай гранічна ўскладніць – за кошт бясконцага паглыблення ў падрабязнасці – адносіны паміж пісьменнікам і яго персанажамі. Абраўшы апавядальнікам не таго, хто нешта пабачыў і перажыў, нават не таго, хто піша, а таго, хто збіраецца пісаць (малады чалавек у яго рамане – а між іншым, колькі яму гадоў і хто ён, уласна кажучы, такі? – хоча пісаць, але не можа пачаць, і раман заканчваецца якраз тады, калі пісьмо нарэшце робіцца магчымым), Пруст тым самым стварыў эпапею сучаснага пісьменства. Ён здзейсніў карэнны пераварот: замест таго каб апісаць у рамане сваё жыццё, як гэта часта кажуць, ён само сваё жыццё зрабіў літаратурным творам па ўзоры сваёй кнігі, і нам відавочна, што не Шарлю спісаны з Мантэск’ё, а Мантэск’ё – у сваёй анекдатычнай, гістарычнай рэальнасці – выглядае не болей, чым другасным фрагментам, створаным па выяве і падабенстве з Шарлю.

І нарэшце, не выходзячы за межы перадагісторыі сучаснасці, неабходна адзначыць, што сюррэалізм, нягледзячы на сваю няздатнасць адвесці мове найвышэйшае месца (больш за тое, у процілегласць сістэмнаму характару мовы, дадзены рух імкнуўся дасягнуць рамантычнай і разам з тым ілюзорнай мэты – разбурыць самі коды, у той час як код не можа быць разбураны, ён можа быць толькі адолены ў гульні) паспрыяў дэсакралізацыі вобразу Аўтара сваім упартым прадчуваннем глыбокага расчаравання спадзеваў на наяўнасць сэнсу (знакаміты сюррэалістычны “штуршок”), сваім дазволам руцэ пісаць як найхутчэй тое, што не ўсведамляецца галавой (аўтаматычнае пісьмо), сваім

прыняццем прынцыпу і досведу калектыўнага пісьма. Акрамя таго, па-за межамі літаратуры як такой (зрэшты, цяпер падобныя размежаванні ўжо губляюць значнасць) найкаштоўнейшую прыладу для аналізу і разбурэння фігуры Аўтара дала сучасная лінгвістыка, якая паказала, што выказванне як такое – пусты працэс і цудоўна здзяйсняецца сам сабой, так што няма патрэбы напаўняць яго асабовасцю суразмоўцаў. З пункту гледжання лінгвістыкі, аўтар ніколі не з’яўляецца чымсьці большым, чым інстанцыяй пісьма, гэтак сама як “я” усяго толькі той, хто кажа “я”; мова ведае “суб’екта”, а не “асобу”, і гэтага суб’екта, які вызначаецца ўнутры маўленчага акту і які нічога не змяшчае па-за ім, хапае, каб “змясціць” у сабе ўсю мову, каб вычарпаць усе яе магчымасці.

Выдаленне Аўтара (следам за Брэхам тут можна казаць пра сапраўднае “аддаленне” – Аўтар робіцца меншы ростам, як фігурка ў самай глыбіні літаратурнай “сцэны”) – гэта не проста гістарычны факт ці эффект пісьма: яно радыкальна мяняе ўвесь сучасны тэкст, або, іншымі словамі, цяпер тэкст ствараецца і чытаецца такім чынам, што аўтар на ўсіх яго узроўнях адыходзіць убок. Іншайзрабілася, перш за ўсё, часавая перспектыва. Для тых, хто верыць у Аўтара, ён заўсёды знаходзіцца ў мінулым у дачыненні да яго кнігі; кніга і аўтар самі сабой размяшчаюцца на агульнай восі, арыентаванай паміж “да” і “пасля”; лічыцца, што Аўтар выношвае кнігу, то бок, існуючы да яе, думае, пакутуе, жыве для яе, ён гэтак сама папярэднічае свайму твору, як бацька сыну. А вось што да сучаснага скрыптар, дык ён нараджаецца адначасова з тэкстам, у яго няма ніякага быцця да і па-за пісьмом, ён зусім не той суб’ект, у адносінах да якога яго кніга была б прэдыкатам; няма ніякага іншага часу, як толькі час маўленчага акту, і кожны тэкст вечна пішацца тут і цяпер. Гэта факт (ці адсюль вынікае), што пісьмо не можа больш абазначаць працэдуру фіксацыі, занатоўвання, адлюстравання, “замалёўвання” (як маглі б сказаць Класікі); хутчэй яно абазначае тое, што лінгвісты следам за філосафамі Оксфардскай школы называюць перфарматывам, – ёсць такая рэдкая дзеяслоўная форма, якая ўжываецца выключна ў першай асобе цяперашняга часу, у якой акт прамаўлення не нясе ў сабе іншага зместу (іншага выказвання), акрамя самога гэтага акту: напрыклад, “Я абвясчаю”, прамоўленае Вялікім князем або “Я спяваю”, што злятае з вуснаў старажытнага паэта. Такім чынам, сучасны скрыптар, пахаваўшы Аўтара, не можа больш меркаваць, згодна з патэтычным поглядам сваіх папярэднікаў, што яго рука не паспявае за думкай або запалам і што калі так, дык ён, прымаючы такую долю, павінен сам падкрэсліваць гэта адставанне і без канца “ўдасканалваць” форму свайго твора; наадварот, яго рука, страціўшы ўсякую сувязь з голасам, здзяйсняе жэст чыстага напісання (пазбаўлены ўсякай экспрэсіўнасці) і

акрэслівае нейкае знакавае поле, якое не мае зыходнага пункту ці ніякага зыходнага пункту, акрамя самой мовы, якая нястомна ставіць пад сумнеў усякае ўяўленне аб зыходным пункце.

Цяпер мы ведаем, што тэкст уяўляе сабой не лінейны ланцужок слоў, якія выказваюць адзіны, “тэалагічны” сэнс (“паведамленне” Аўтара-Бога), а шматмерную прастору, дзе спалучаюцца і спрачаюцца адзін з адным розныя віды пісьма, ні адзін з якіх не з’яўляецца зыходным; тэкст вытканы з цытат, зробленых з тысяч культурных крыніц. Пісьменнік падобны да Бувару і Пекюшэ, гэтых вечных перапісчыкаў, вялікіх і смешных адначасова, глыбокая камічнасць якіх дакладна перадае праўду пісьма; ён можа толькі вечна пераймаць жэст, які заўжды мае папярэдніка і ніколі не з’яўляецца арыгінальным; у яго ўладзе толькі змешваць розныя віды пісьма, сутыкаць іх адзін з адным, не абапіраючыся цалкам ні на адзін з іх. Калі б ён захацеў выказаць сябе, яму ўсё роўна трэба было б ведаць, што ўнутраная “сутнасць”, якую ён меў бы намер “перадаць”, уяўляе сабой не што іншае, як ужо гатовы слоўнік, дзе словы тлумачацца толькі з дапамогай іншых слоў, і так да бясконцасці. Так здарылася, калі ўзяць яскравы прыклад, з юным Томасам дэ Квінсі: ён, па словах Бадлера, быў настолькі паспяховым у вывучэнні грэцкай мовы, што, жадаючы перадаць на гэтай мёртвай мове ў найвышэйшай ступені сучасныя думкі і вобразы, “стварыў сабе і ў любы момант трымаў напалатове ўласны слоўнік, нашмат большы і складанейшы за тыя, асновай якіх служыць пасрэдная стараннасць у чыста літаратурных перакладах” (“Штучны рай”). Скрыптар, які прыйшоў на змену Аўтару, нясе ў сабе не жарсці, настроі, пачуцці або ўражанні, а толькі такі неабсяжны слоўнік, з якога ён чэрпае сваё пісьмо, якое не можа прыпыніцца; жыццё толькі пераймае кнігу, а кніга сама вытканая са знакаў, сама пераймае штосьці ўжо забытае, што адсоўваецца ў бясконцасць.

Як толькі Аўтар быў зліквідаваны, цалкам марнымі зрабіліся і ўсякія прэтэнзіі на “расшыфроўку” тэксту. Прыпісаць тэкст Аўтару азначае накласці абмежаванні на гэты тэкст, надзяліць яго канчатковым значэннем, замкнуць пісьмо. Такі погляд цалкам задавальняе крытыку, якая лічыць тады сваёй найважнейшай задачай выявіць у творы Аўтара (ці розныя яго іпастасі, такія як грамадства, гісторыю, душу, свабоду), і калі Аўтар знойдзены, значыць, тэкст “растлумачаны”, крытык атрымаў перамогу. Таму не дзіўна, што панаванне Аўтара гістарычна было і валадараннем Крытыка, а таксама і тое, што цяпер адначасова з Аўтарам страціла свае пазіцыі і крытыка (хоць бы нават і новая). Сапраўды, у шматмерным пісьме ўсё даводзіцца разблытваць, але расшыфроўваць няма чаго; структуру можна прасочваць, “працягваць” (як падцягваюць спушчаную пятлю на панчосе) ва ўсіх яе паўторах і на ўсіх яе ўзроўнях, аднак немагчыма дасягнуць дна; прастора пісьма дадзена нам

для прабегу, а не для прарыву; пісьмо ўвесь час спараджае сэнс, але ён няспынна знікае, адбываецца сістэматычнае вызваленне сэнсу. Тым самым літаратура (з гэтага часу правільней было б казаць пісьмо), адмаўляючыся прызнаваць за тэкстам (і за ўсім светам як тэкстам) якую-небудзь “таямніцу”, гэта значыць канчатковы сэнс, адкрывае свабоду контртэалагічнай, рэвалюцыйнай па сваёй сутнасці дзейнасці, бо адмовіцца ад фіксацыі сэнсу азначае ў канчатковым выніку адпрэчыць самога Бога і ўсе яго іпастасі – рацыянальны парадак, навуку, закон.

Вернемся да бальзакаўскай фразы. Яе не кажа ніхто (гэта значыць ніякая “асоба”): калі ў яе ёсць крыніца і голас, дык не ў пісьме, а ў чытанні. Нам дапаможа гэта зразумець іншы ў найвышэйшай ступені красамоўны прыклад. У даследаваннях апошняга часу (Ж.-П. Вернан) дэманструецца грунтоўная двухсэнсоўнасць грэцкай трагедыі: тэкст яе вытканы з двухзначных слоў, якія кожная з дзеючых асоб разумее аднабакова (у гэтым бесперапынным непаразуме і карэніца “трагічнае”); аднак ёсць і нехта, хто чуе кожнае слова ва ўсёй яго дваістасці, той, хто чуе як бы нават глухату дзеючых асоб, што прамаўляюць перад ім; гэты “нехта” – чытач (ці, у дадзеным выпадку, слухач). Так выяўляецца цэласная сутнасць пісьма: тэкст складзены з мноства розных відаў пісьма, якія паходзяць з розных культур і якія ўступаюць адзін з адным у адносіны дыялогу, пародыі, спрэчкі, аднак уся гэтая множнасць факсуецца ў пэўнай кропцы, якой з’яўляецца не аўтар, як сцвярджалі да гэтага часу, а чытач. Чытач выступае як тая прастора, дзе захоўваюцца ўсе да адзінай цытаты, з якіх складаецца пісьмо; тэкст набывае адзінства не ў сваім паходжанні, а ў прызначэнні. Толькі дадзенае прызначэнне ні ў якім разе не з’яўляецца асабістым: чытач – гэта чалавек без гісторыі, без біяграфіі, без псіхалогіі, ён усяго толькі нехта, хто зводзіць разам усе тыя рыскі, што ўтвараюць пісьмовы тэкст. Таму смехатворнымі з’яўляюцца спробы асуджаць найноўшае пісьмо у імя нейкага гуманізму, крывадушна выстаўляючы сябе змагаром за правы чалавека. Крытыцы класічнага характару ніколі не было справы да чытача; для яе ў літаратуры існуе толькі той, хто піша. Цяпер нас больш не падмануць такога кшталту антыфразісы, з дапамогай якіх вышэйшыя шыхты грамадства з высакародным абурэннем заступаюцца за таго, каго на справе яны адціскаюць, ігнаруюць, душаць і знішчаюць. Цяпер мы ведаем: каб забяспечыць пісьму будучыню, трэба перавярнуць міф пра яго – нараджэнне чытача прыходзіцца аплочваць смерцю Аўтара.

Семінар 2.

Тэкставы семінар на артыкулах Юрыя Лотмана “Семіётыка культуры і паняцце тэксту” і “Тэкст і функцыя”

1. Дзве тэндэнцыі ў развіцці семіётыкі: іх сутнасць і значэнне.
2. Традыцыйнае вызначэнне сутнасці тэксту і яго разуменне ў абсягу семіётыкі культуры.
3. Дынаміка развіцця тэкставых структур.
4. Спецыфіка мастацкага тэксту і яго функцыянавання.
5. Параўнайце падыходы да вызначэння сутнасці тэксту, рапрацаваныя Раланам Бартам і Юрыем Лотманам.

Літаратура:

Лотман Ю. М. Семиотика культуры и понятие текста / Ю. М. Лотман // Избранные статьи: в трех томах. – Т.1: статьи по семиотике и типологии культуры / Ю. М. Лотман. – Таллинн: Александра, 1992. – С. 129-133.
Лотман Ю. М. Текст и функция / Ю. М. Лотман // Избранные статьи: в трех томах. – Т.1: статьи по семиотике и типологии культуры / Ю. М. Лотман. – Таллинн: Александра, 1992. – С. 133-142.

СУТНАСЦЬ І АДМЕТНАСЦЬ КУЛЬТУРНАЙ АНТРАПАЛОГІІ І І ЯЕ ТЭКСТАЎ

Семінар 1.

1. Светапоглядныя і метадалагічныя асновы культурна-антрапалагічных даследаванняў.
2. Грунтоўнае значэнне паняцця “культура” ў галіне культурнай антрапалогіі.
3. Спецыфіка тэкстаў культурнай антрапалогіі.

Літаратура:

Лотман Ю. М. Символ в системе культуры / Ю. М. Лотман // Избранные статьи: в трех томах. – Т.1: статьи по семиотике и типологии культуры / Ю. М. Лотман. – Таллинн: Александра, 1992. – С. 191-199.
Смолік А.І. Культуралогія: тэорыя культуры: Вучэбны дапаможнік. — Мінск: Беларускае дзяржаўнае ўніверсітэт культуры і мастацтваў, 2006. – С.9-33.
Терешкович, П. В. Антропология культурная / П. В. Терешкович // Новейший философский словарь: энциклопедия / Сост. А. А. Грицанов. – Мн.: В. М, Скаун, 1998. – С. 896.

Семінар 2.

Тэкставы семінар па працы Брыджытын М. Фрэнч “Антрапалогія мовы і дыскурсу”

1. Тэарэтычныя перадумовы станаўлення лінгвістычнай антрапалогіі.
2. Ключавое адрозненне лінгвістычнай антрапалогіі ад фармальнай лінгвістыкі.
3. Перадумоўны і крэатыўны бакі выкарыстання моўных знакаў (паводле Майкла Сільверштайна).
4. Кантэкстуальны аспект функцыянавання мовы ў культуры.

Антрапалогія мовы і дыскурсу

Брыджытын М. Фрэнч

Імкненне зразумець безліч спосабаў, пры дапамозе якіх выкарыстанне мовы непарыўна, але зменліва звязана з разнастайнасцю культурных практык і супольнасцяў па ўсім свеце, з’яўляецца сталым зацікаўленнем, цэнтральным для чалавечага ўяўлення. У той час як даследаванні гэтых адносін паміж мовай і грамадскім жыццём, безумоўна, папярэднічаюць фармальнаму ўсталяванню лінгвістычнай антрапалогіі як навуковай субдысцыпліны ў пачатку 20 ст., лінгвістычная антрапалогія распрацавала метады і тэорыі, з дапамогай якіх праводзіцца сістэматычнае вивучэнне іх у шырокім дыялогу з навукоўцамі міждысцыплінарнага профілю ў галіне сацыялінгвістыкі, тэорыі камунікацыі і дыскурсіўнага аналізу, а таксама ў дыялогу з сябрамі супольнасцяў, засяроджаных на спецыфічных культурных уяўленнях, ужыванні і ідэалогіі мовы.

У якасці цэнтральнага кампанента кансалідацыі антрапалогіі як вучэбнай дысцыпліны, яе заснавальнік Франц Боас заклікаў да этнаграфічнага даследавання мовы і сцвярджаў, што асэнсаванае вивучэнне любога аспекту “культуры” павінна ажыццяўляцца праз мясцовыя мовы ў дадзенай супольнасці. У рамках падвойнага праекта, скіраванага на вызначэнне антрапалагічнага даследавання і на навуковую барацьбу супраць расісцкай і этнацэнтрычнай навукі, Боас разгортваў параўнальна-гістарычныя, этнаграфічныя і лінгвістычныя дадзеныя, каб паказаць, што мовы, культуры і расы людзей не могуць быць дакладна спрацацыраваныя адна на адну як ізаморфныя і празрыстыя аб’екты. Хутчэй, Боас прадэманстравваў розныя шляхі развіцця мовы, культуры і расы па незалежных адна ад адной гістарычных траекторыях унутры і паміж супольнасцямі. Такім чынам, Боас аспрэчваў здагадкі і аргументы культурнай эвалюцыйнай думкі, распаўсюджаныя ў грамадазнаўстве таго часу, якое праблематычна падзяляла супольнасці, мовы і расы на “прымітыўныя” і “складаныя” з еўрапейскімі грамадствамі і мовамі на

вяршыні іерархіі і тымі, што належаць супольнасцям карэннага насельніцтва і/або глабальнага Поўдня ўнізе. Рухаючыся ў 21-е стагоддзе менавіта з гэтай падставовай гістарычнай кропкі, лінгвістычная антрапалогія эмпірычна прадэманстравала і выявіла этычную прыхільнасць да разумення глыбокай аналітычнай роўнасці ўсіх разнавіднасцяў мовы ў канцэптэуальным плане, адначасова прызнаючы іх унікальныя структурныя і семіятычныя ўласцівасці і даследуючы іх трывалыя і дынамічныя сувязі з супольнасцямі, якія іх выкарыстоўваюць.

Вучань Боаса Эдвард Сэпір зрабіўся першым прафесійным антрапологам у поўначна-амерыканскім кантэксце, які цалкам прысвяціў сваё жыццё эмпірычнаму вывучэнню сувязі паміж мовай і культурай. Сэпір прытрымліваўся эўрыстычных прынцыпаў, усталяваных Боасам, і распрацаваў больш надзейнае разуменне выкарыстання чалавечай мовы ў грамадскім жыцці. У прыватнасці, Сэпір указаў на важнасць даследавання іманентнага творчага патэнцыялу чалавечай мовы, здольнай успрымаць мноства невызначаных папярэдне ўласных формаў і сацыяльных функцый. Сэпір патлумачыў: “Пасля таго, як форма мовы ўсталявалася, яна можа знаходзіць сэнсы для яе носьбітаў якія не проста прасочваюцца на самім досведзе як такім, але разам з тым павінны тлумачыцца ў значнай ступені як праекцыя патэнцыйных сэнсаў у неапрацаваны матэрыял досведу... Мова здольная тэарэтычна аналізаваць досвед, вылучаючы элементы, якія патрабуюць гэтага вылучэння, і ствараць патэнцыяльны свет, які спалучаецца з актуальным, што дазваляе людзям пераўзыходзіць непасрэдна дадзены ім індывідуальны досвед і далучыцца да больш шырокага агульнага разумення. Гэта агульнае разуменне складае культуру.”

Такім чынам, Сэпір накіраваў аналітычную ўвагу на прадуктыўную, а не проста інструментальную, ролю, якая належыць мове ў культурных утварэннях у адносінах да суб’ектыўнага досведу людзей.

Траекторыя, устаноўленая Боасам, Сэпірам і іх вучнямі і калегамі ў пачатку 20-га стагоддзя, зрабілася трывалым грунтам для лінгвістычнай антрапалогіі, характар якога вызначаюць эмпірычныя даследаванні шматлікіх моўных формаў у разнастайных сацыяльных кантэкстах, кірунак, які быў удасканалены і прасунуты наперад у наступныя дзесяцігоддзі, калі антрапалогія імкліва развівалася як дысцыпліна. Важна адзначыць, што Боас і яго вучні вывучалі ў першую чаргу моўную структуру і выкарыстанне мовы ў амерыканскіх індзейскіх супольнасцях, якія змагаліся за выжыванне, што было непасрэдным наступствам каланіялізму і генацыду на амерыканскіх кантынентах. Гэтыя вынікі багатага на апісанні і вытанчанага аналізу былі вынесены па-за межы

палітычнага кантэксту жыцця і лёсаў амерыканскіх індзейскіх супольнасцяў, у якім адбівалася спадчына каланіяльных нацыянальных дзяржаў. Тым не менш, цяпер ён дае моўныя і культурныя дадзеныя, да якіх звяртаюцца нашчадкі адпаведнае дысцыпліны (лінгвістычныя антрапологі) і генеалагічныя нашчадкі антрапалагічных “інфарматараў” з новымі і крытычнымі перспектывамі ў 21 стагоддзі. Гэтыя нядаўнія вяртанні да традыцыйнага лінгвістычнага антрапалагічнага аналізу, у сваю чаргу, з’яўляюцца часткай больш шырокага руху за культурныя правы карэннага насельніцтва і павышанае засяроджанасці на рэфлексіўнасці ў антрапалогіі

У адрозненне ад мовазнаўства як аўтаномнай дысцыпліны, якая абстрагавала мову ад яе выкарыстання для фармальнага аналізу, лінгвістычныя антрапологі ў сярэдзіне 20 стагоддзя працавалі дзеля выяўлення спосабаў, пры дапамозе якіх аналіз мовы павінен быць абгрунтаваны сістэматычна ў грамадскіх прадуктыўных кантэкстах. Яны дзейнічалі так, каб паказаць, што выкарыстанне мовы мае першараднае значэнне для разумення культурных практык, сацыяльнай ідэнтычнасці, сістэм перакананняў і прыналежнасці да супольнасці. Гэты напрамак набыў у найвышэйшай ступені развіты характар дзякуючы дзвюм ўзаемадапаўняльным, але розным даследчым школам і спадарожным тэарэтычным арыенцірам у падыходах да аналізу мовы ў этнаграфічных кантэкстах. Дэл Хаймс і Джон Гумперц зрабіліся піянерамі “этнаграфіі камунікацыі”, а Майкл Сільверштайн тэарэтызаваў семіятычны падыход да пытанняў, датычных выкарыстання мовы ў грамадскім жыцці. У сукупнасці этнаграфічны і семіятычны падыходы да мовы і культуры застаюцца краевугольным каменем сучасных даследаванняў у гэтай галіне і ў дваццаць першым стагоддзі.

Дэл Хаймс і Джон Гумперц прадэманстравалі цэнтральнае значэнне мовы для даследчай дзейнасці ў абсягу антрапалогіі і распрацавалі аснову для яе глыбокага вывучэння ў пэўных супольнасцях, якія, як правіла, былі невялікімі і сельскімі ў такіх адмысловых месцах, як Індыя, Нарвегія, Калумбія, Мексіка, Сенегал і ЗША. Яны заклікалі весці эмпірычнае даследаванне як мага большай колькасці ўдзельнікаў камунікатыўных падзей (уключаючы выступоўцаў, слухачоў, карыстальнікаў пэўных знакавых сістэм, аўдыторыі, выпадковых слухачоў, метафізічных сэнсаваобразаў), мэт узаемадзейных асоб, жанраў, у якіх разгортваецца камунікацыя, фізічных і сацыяльных абставін камунікатыўных падзей, кодаў, рэстраў і дыялектаў, што выкарыстоўваюцца ў іх, сацыяльных умоў, у якіх яны адбываюцца, і культурна-нарматыўных чаканняў у дачыненні да удзелу ў іх. Гэтыя ключавыя кампаненты этнаграфіі зносін

падкрэслівалі важнасць ужывання мовы для вызначэння прыналежнасці да мясцовых маўленчых супольнасцяў, а таксама для паспяховага адпаведнага культурным умовам выкарыстання мовы ў канкрэтных кантэкстах. Іншымі словамі, гэты напрамак у лінгвістычнай антрапалогіі артыкулюе разуменне мовы як формы дзейнасці – задзейнічанне мовы чалавечымі актарамі, а таксама грунтоўную ролю, што належыць мове ў фарміраванні сацыяльнай ідэнтычнасці.

Дакладнае разуменне канкрэтных механізмаў, з дапамогай якіх мова робіцца формай дзейнасці, якая мае мноства наступстваў у свеце, было распрацавана Майклам Сільверштайнам у абсягу яго семіятычнага падыходу да ўзаемасувязі мовы і культуры. Абапіраючыся на ідэі прадстаўніка пражскай лінгвістычнае школы Рамона Якабсона, Сільверштайн паказаў шматфункцыянальнасць моўнага знака і мабілізаваў пірсаўскую семантычную мадэль, каб вызначыць, як актывізуюцца моўныя формы і сацыяльныя функцыі ў дыскурсе, выходзячы далёка за межы чыста рэфэрэнцыйнай сферы, каб уключыць у сябе шматлікія прагматычныя значэнні. У прыватнасці, тэарэтызацыя Сільверштайна пірсаўскага знака-індэкса зрабілася ключавым для эмпірычнага адлюстравання сэнсаўтваральных практык сярод сацыяльных груп у канкрэтных культурных кантэкстах і выступіла як краевугольны камень для лінгвістычных антрапалагічных даследаванняў. Індэкс – гэта своеасаблівая разнавіднасць знакавай мадальнасці, пры якой у прасторы або ў часе адбываецца сумеснае ўзнікненне знешняй абалонкі знака і сутнасці, якую група разумее як рэпрэзентаваную ім. Іншымі словамі, знак і тое, што ён прадстаўляе для пэўнай групы, “ідуць поруч” у дадзеным кантэксце. Напрыклад, тое, што ў прастамоўі называюць рэгіянальнымі “акцэнтамі”, робіцца індэксам, што указвае на пэўныя геаграфічныя рэгіёны ў тым плане, што моўныя формы вар’іравання дыялектаў (лексіка, фаналогія, марфалогія і сінтаксіс) пазначаюць суразмоўцаў як людзей з пэўнай часткі свету, якую можна ідэнтыфікаваць. У падабенстве з гэтым, варыяцыі ў дыялекце і кодавых механізмах часта паказвае ўзрост, пакаленне, пол, сэксуальную арыентацыю, клас, расу, рэлігію і іншыя калектыўныя формы ідэнтычнасці ў незлічоных супольнасцях па ўсім свеце.

Зразумела, такія дапушчэнні аб супадзенні рысаў дыскурсу і культурнай ідэнтыфікацыі значна больш складаныя, змяняюцца з часам і ў стратэгічным плане могуць быць задзейнічаны для розных мэт сацыяльнымі актарамі. Каб улічыць у сваім аналізе гістарычна абумоўлены, а таксама дынамічны праз сваё дачыненне да моманту ўзаемадзеяння аспекты выкарыстання мовы і сацыяльна прызнаных

значэнняў, якія прыпісваюцца ім у семіятычных працэсах, Сільверштайн праводзіць надзвычай выразнае і прадуктыўнае адрозненне паміж перадумоўным і крэатыўным бакамі выкарыстання знакаў-індэксаў. Перадумоўны бок улічвае гісторыю ўжывання мовы, банальныя дапушчэнні адносна гэтага ўжывання, а таксама кантэкстуальна ўсталяванае чаканае выкарыстанне моўных формаў і іх спадарожныя сацыяльныя асацыяцыі ў дадзеным кантэксце. Крэатыўны бок, аднак, дазваляе аналітыкам прадэманстраваць нечаканыя, незапланаваныя і адзначаныя момантам першапачатковасці змены, што могуць адбыцца, калі моўныя формы і іх сацыяльныя значэнні ставяцца пад пытанне або знаходзяцца ў стане змянення. Сільверштайн выказвае гэта наступным чынам: “Захаванне нормаў, выяўленых у правілах ужывання, умацоўваюць сацыяльныя адносіны прамоўцы і слухача; іх парушэнні выклікаюць моцнае напрыманне або адчуванне абразы ці робяцца падставай для іранічнага і гумарыстычнага стаўлення”. У гэтым плане формы паважлівага звароту, займеннікі, іншыя выразы, пры дапамозе якіх адбываецца спасылка на штосьці або прамаўленне скіроўваецца да кагосьці, і якія выкарыстоўваюцца ў дыскурсе, з’яўляюцца багатым на магчымасці месцам для эмпірычнага даследавання нарматыўных (звязаных з пераумоўным бокам выкарыстання знакаў-індэксаў) і трансгрэсіўных (звязаных з яго творчым бокам) формаў выкарыстання мовы, прыкладам чаго з’яўляецца вывучэнне зрухаў у родавай структуры, наратываў і моўных асаблівасцяў, якія перадаюць часовасць, з пункту гледжання спосабаў, якімі яны разгортваюцца індывідамі і сацыяльнымі групамі ў канкрэтных этнаграфічных кантэкстах.

Разам узятыя эмпірычныя падыходы, выпрацаваныя навукоўцамі, якія працуюць у галіне этнаграфіі камунікацыі, і семіятычныя падыходы, тэарэтычна распрацаваныя на грунце ідэй Пірса лінгвістычнымі антрапологамі, забяспечваюць надзейную аснову для шматслойнага даследавання шляхоў, якімі сацыяльныя значэнні паўстаюць на грунце моўных і дыскурсіўных характарыстык, што маюць месца ў любым сацыяльным кантэксце. Інакш кажучы, шлюб этнаграфічнага і семіятычнага падыходаў у антрапалагічным вывучэнні мовы складае ядро навуковай працы ў гэтай галіне і накіроўвае нас да метадычнага аналізу сэнсаўтварэння ва ўбудаваных лінгвістычных, дыскурсіўных, інтэракцыйных, сацыяльных і палітычных кантэкстах і іх дачыненнях. Тут паняцце кантэксту ўжываецца да напластавання відаў кантэксту, якія пераходзяць ад мікра- да макраўзроўняў, і дынамічнага разгортвання іх узаемаўплываў. Моўны кантэкст адносіцца да непасрэдных парадыгматычных і сінтагматычных адносін, у якіх моўная асаблівасць

можа і не сустракацца, напрыклад, адсутнасць або наяўнасць паслявакальнага /r/ у пэўных разнавіднасцях вуснай англійскай мовы або выкарыстанне адной мовы сярод мноства магчымасцяў ужывання разнастайных кодавых сістэм у шматмоўнай адукацыйнай прасторы. Дыскурсіўны кантэкст – гэта больш шырокі жанр выкарыстання мовы або маўленчага акта, у межах якога паўстае адмысловая моўная характарыстыка, напрыклад, паварот у нязмушанай размове між сяброў або вельмі структураванае інтэрв’ю ў дэпартаменце бяспекі міжнароднага аэрапорта. Інтэракцыйны кантэкст абазначае ўдзельнікаў этнаграфічнага назірання, сацыяльныя нормы, стратэгічнае разгортванне дыскурсу, у якім родавыя асаблівасці, а таксама моўныя асаблівасці могуць быць высунутыя суразмоўцамі на першы план або адсунутыя на другі. Пры ўважлівым разглядзе непасрэднага сацыяльнага кантэксту вылучаюцца палі салідарнасці, няроўнасці, прыналежнасці, ідэнтычнасці, эпістэمالогіі якія дзейнічаюць у афармленні момантаў узаемадзеяння, якія кіруюць чаканнямі і інтэрпрэтацыямі выкарыстання мовы. У палітычным кантэксце, які заўсёды ўцягвае усе вышэйзгаданыя пласты, вылучаныя пры дапамозе кантэкстуальнага аналізу, выразна выяўляюцца гістарычныя абставіны, пры якіх мова і культура адкрыта мабілізуецца або цалкам свядома ігнаруецца зацікаўленымі групамі і ўстановамі. Нацыянальная моўная палітыка, заканадаўства супраць мовы варожасці і перадвыбарчае красамоўства – гэта толькі некалькі прыкладаў дадзенага пласта кантэксту, цэнтральнага для лінгвістычнага антрапалагічнага аналізу. У 21 стагоддзі акцэнт на палітызаваныя кантэксты ў лінгвістычнай антрапалогіі азначае неабходнасць пільнай аналітычнай ўвагі да інстытуцыялізаваных структур няроўнасці паводле расы, класа, геаграфічных, гендэрных і геапалітычных характарыстык, а таксама да такіх працэсаў і феноменаў, як вайна, генацыд, правасуддзе пераходнага перыяду, рухі за правы чалавека, рухі за правы карэннага насельніцтва, намаганні, скіраваныя на ўсталяванне экалагічнай справядлівасці і крызісы бежанцаў, калі яны кантэкстуальна важныя для вывучэння сацыяльнага выкарыстання мовы.

АГУЛЬНАЕ АПІСАННЕ ДЫСКУРСУ, ЯГО СТРУКТУР І ТЫПАЎ ***Семінар 1.***

Тэкставы семінар на артыкуле “Дыскурс” (Марына Мажэйка, Сергій Ленін)

1. Чаму пытанні, датычныя дыскурсіўных практык і аналітык, належаць да цэнтральных у праблемным полі постмадэрнісцкай філасофіі?
2. Як Мішэль Фуко вырашае праблему тыпалогіі дыскурсу?

3. Якія тыпы трансфармацый дыскурсіўных практык вылучаюцца ім?
4. Як у постмадэрнісцкай філасофіі апісваецца працэсуальнасць дыскурсу? Якія адрозненні ад падыходаў, уласцівых класічнай філасофскай думцы, артыкулююцца пры гэтым?

Дыскурс

М. А. Мажэйка, айцец Сергій Ленін

ДЫСКУРС (discursus: ад лац. *discere* – блукаць) – вербальна артыкуляваная форма аб’ектывацыі зместу свядомасці, што рэгулюецца тыпам рацыянальнасці, даміноўнай у той ці іншай сацыякультурнай традыцыі. Некласічны тып філасафавання ажыццяўляе своеасаблівае пераадрыццё дадзенага феномена – як у кантэксте вербальна-камунікатыўных практык (аналіз сацыякультурнай абумоўленасці маўленчых актаў у структуралізме і постструктуралізме; інтэрпрэтацыя Юргенам Хабермасам дыскурсу як рэфлексіўнай маўленчай камунікацыі, якая прадугледжвае самакаштоўнасць працэсуальнага прагаворвання ўсіх значных для ўдзельнікаў камунікацыі яе аспектаў), так і ў шырокім сацыяльна-палітычным кантэксте (пашыральнае разуменне Гоўлднерам дыскурсу як інструмента сацыяльнай крытыкі). Значны статус паняцце “дыскурс” набывае ў кантэксте лінгвістычных аналітык (інтэрпрэтацыя дыскурсу як “прамовы, што прысвойваецца, тым, хто прамаўляе”, у Э. Бенвеніста і ў цэлым постсасюрыянская традыцыя), у рамках семіятычнай традыцыі (напрыклад, прэзюмпцыя дыскурсіўнай кампетэнцыі ў канцэпцыі семіётыка-наратыўных аспектаў маўленчай дзейнасці А.-Ж. Грэймаса і Ж. Куртэ), у праблемным полі даследаванняў культуралагічнага характару (напрыклад, інтэрпрэтацыя дыскурсу ў якасці моўных практык, “экстрапаляваных за межы сказа” ў кантэксте вывучэння функцыянавання “тэлевізійнай культуры” ў Дж.Фіске) і г.д.

Дамінантнай тэндэнцыяй аналізу дыскурсу ў другой палове 20 ст. робіцца інтэграцыя розных аспектаў яго разгляду – па-за дысцыплінарнымі бар’ерамі. Тэорыя дыскурсу канстытуецца ў якасці надзвычай важнага напрамку постмадэрнізму, метадалогія якога афармляецца на скрыжаванні ўласна постмадэрнісцкай філасофіі мовы, семіётыкі, лінгвістыкі ў сучасных яе версіях (уключаючы структурную лінгвістыку і псіхалінгвістыку), сацыялогіі ведаў і кагнітыўнай антрапалогіі. У сувязі з увагай філасофіі постмадэрнізму да праблем вербальнай і – асабліва – маўленчай рэальнасці паняцце “дыскурс” апынаецца ў фокусе ўвагі, перажываючы своеасаблівы рэнесанс значнасці. Так, напрыклад, у самаацэнцы Мішэля Фуко, аналітыка дыскурсу канстытуецца як прыналежная да фундаментальных прыярытэтаў яго творчасці: “Я проста шукаў ... умовы функцыянавання спецыфічных

дыскурсіўных практык”. Уласна, прадметам “археалогіі ведаў” выступае “не аўтар, не лінгвістычны код, не чытач або індывідуальны тэкст, а абмежаваны набор тэкстаў, якія ўтвараюць рэгламентаваны Дыскурс” (Мішэль Фуко). Аналагічныя прыярытэты могуць быць выяўленыя ў дэканструктывізме Жака Дэрыда: “Разрыў (“Рассейванне”, тэкст, які носіць гэтую назву, ёсць сістэматычным і разыграным даследаваннем разрыву) трэба ... прымусіць блукаць /пар. з *discere*, г.зн. “блукаць” – М. М., С. Л./ унутры тэксту”. У адрозненне ад гісторыка-філасофскай традыцыі, што разумела дыскурс як своеасаблівую рацыянальна-лагічную працэдуру “сціплага чытання”, г.зн. дэкадавання, наколькі магчыма, сэнсу, іманентна наяўнага ў свеце, постмадэрнізм інтэрпрэтуе дыскурсіўныя практыкі прынцыпова альтэрнатыўна: “Не існуе ніякага перад-дыскурсіўнага провіду, які рабіў бы яго /свет – М. М., С. Л./ добразычлівым да нас” (Мішэль Фуко).

У кантэксте класічнага мыслення дыскурс рэпрэзентуе аўтахтонны сэнс і іманентную логіку аб’екта; а вось постмадэрнізм – у кантэксте “постметафізічнага мыслення” – цэнтруе ўвагу на нонсэнсе як адкрытай магчымасці сэнсу і на трансгрэсіўным прарыве з сэнсу ў яго адкрытасць. У кантэксте констытуяванага постмадэрнісцкай філасофіяй “постметафізічнага мыслення” дыскурс інтэрпрэтуецца “як гвалт, які мы здзяйсняем над рэчамі” (Мішэль Фуко). Рэпрэзентуючы ў сабе спецыфіку характэрнага для таго ці іншага сацыякультурнага асяроддзя тыпу рацыянальнасці, дыскурс – з дапамогай накладвання яго матрыц – дэфармуе аўтахтонныя праявы “прадмета маўлення”, дзякуючы чаму ён можа быць ахарактарызаваны як “нейкая практыка, якую мы навязваем” знешняй у адносінах да дыскурсу прадметнасці (Мішэль Фуко). Згодна з постмадэрнісцкім бачаннем дыскурсіўных практык, у дыскурсе аб’ект не рэпрэзентуецца ў яго цэласнасці (што фіксуецца паняццем адлюстравання і на што нацэльваюць філасофскія традыцыі, у абсягу якіх яно актыўна ўжываецца), але працэсуальна ажыццяўляецца як паслядоўная (тэмпаральна артыкуляваная) спекулятыўная (семіятычна артыкуляваная) актуалізацыя апошняга (аналагічны характар мае дыскрэтнасць выкананняў музычнага твора з яго семантычнай татальнасцю ў Рамана Інгардэна).

Аналагічна, у постмадэрнісцкай інтэрпрэтацыі суб’ект-суб’ектных адносін фундаваная прэзумпцыяй разумення камунікацыя саступае месца працэсуальнасці вербальных гульнявых практык і працэсуальнасці дыскурсіўных працэдур (пар. у Б. Заходзера: “Не ведаю сам, ці сваімі словамі // Я выкладаю сказанае Вамі, // Ці – яшчэ не сказанае Вамі // Я выказваю Вашымі словамі”). У працэсуальнасці дыскурсу феномен Я губляе сваю пэўнасць, апынуўшыся цалкам залежным ад таго, што Мішэль Фуко

пазначыў як “парадак дыскурсу”: “Я ёсць тым, чым я ёсць, дзякуючы кантэксту, у якім знаходжуся” (Х. Л. Хікс).

У гэтым плане найважнейшым аспектам постмадэрнісцкіх аналітык дыскурсу з’яўляецца даследаванне праблемы яго суадносін з уладай. Будучы ўключаным ў сацыякультурны кантэкст, дыкурс як рацыянальна арганізаваны і сацыякультурна дэтэрмінаваны спосаб вербальнай артыкуляцыі іманентна-суб’ектыўнага зместу свядомасці і экзістэнцыяльна-інтымнага зместу досведу не можа быць індыферэнтны ў адносінах да ўлады: “Дыскурсы ... раз і назаўсёды падпарадкаваныя ўладзе або настроеныя супраць яе” (Мішэль Фуко). Па ацэнцы Ралана Барта, “улада (libido dominant) ... гняздуецца ў любым дыкурсе, нават калі ён нараджаецца ў сферы безуладдзя”. Зыходзячы з гэтага, постмадэрнізм бачыць у выяўленай свядомасцю “волі да ведаў” водгалас тыраніі “дыкурсаў, скіраваных на таталізацыю” (Мішэль Фуко).

Прыватнай праявай “ўлады дыскурсу” выступае “улада пісьма” над свядомасцю чытача, якая рэалізуецца як “інтэнцыя Тэксту” (Э. Сеід, Р. Флорэс). Дыкурсіўнае вымярэнне пісьма абмяжоўвае прынцыповую “свабоду Тэксту” (Ф. Лентрыкія), ствараючы ва ўнутрытэкставай прасторы “плюральность сілавых адносін” (Мішэль Фуко) і канстытуюючы тэкст у якасці “полівалентнасці дыкурсаў” (Ф. Лентрыкія), г.зн. своеасаблівага “псіхічнага поля бітвы аўтэнтчных сіл” (Х. Блум). Як суб’ект-аб’ектныя, так і суб’ект-суб’ектныя адносіны раствараюцца ў гульні дыкурсіўных кодаў (таму дыкурс і характарызуецца Батаем як “разлучальны”), губляючы сваю пэўнасць: чалавек як носьбіт дыкурсу пагружаны ў дыкурсіўнае асяроддзе, якое і ёсць тым адзіным светам, які яму дадзены.

Адзіна магчымай у дадзеным кантэксте гнэсалагічнай аналітыкай метаўзроўню выступае для постмадэрнізму аналіз самога дыскурсу: даследаванне ўмоў яго магчымасці, механізмаў ажыццяўлення яго працэсуальнасці, параўнальныя аналітыкі розных тыпаў дыскурсу і да т.п. Мішэль Фуко фармулюе з гэтай нагоды так званае “правіла вонкавага”, сутнасць якога ў тым, каб ісці не ад дыкурсу да яго ўнутранага сэнсу, які нібыта існуе, а ад праяў дыкурсу – да ўмоў яго магчымасці.

У рамках падобнай стратэгіі філасафавання цэнтральным прадметам філасофіі аказваецца дыкурс, зразуметы ў аспекце сваёй формы, а гэта значыць, што цэнтральную ўвагу філасофія постмадэрнізму надае не змястоўным, а выключна моўным момантам. Дыкурс разглядаецца постмадэрнісцкай філасофіяй ў кантэксте парадыгмальнай для яе прэзюмпцыі “смерці суб’екта”: паводле Мішэля Фуко, “дыкурс – гэта не жыццё; час дыкурсу – не ваш час ... у кожнай фразе правілаў закон без імя, чыстая абьякавасць: “Якая розніца, хто кажа, – сказаў хтосьці, – якая розніца, хто

кажа”...”. Постмадэрнісцкая парадыгма “смерці суб'екта” не толькі цягне за сабой вылучэнне феномена дыскурсу на пярэдні план, але і надае яму фундаментальны статус: “Гаворка ідзе пра тое, каб адабраць у суб'екта (ці ў яго намесніка) ролю нейкай першапачатковай падставы і прааналізаваць яго як зменную і складаную функцыю дыскурсу” (Мішэль Фуко). У гэтым кантэксце дыкурс пачынае разглядацца як самадастатковая форма артыкуляцыі ведаў у канкрэтнай культурнай традыцыі – па-за якімі б там ні было значнымі момантамі, што дадаюцца з боку суб'екта. У гэтай семантычнай прасторы дыкурс канстытуецца як тое, што можа ажыццяўляцца ў аўтахтонным (так званым “ананімным”) рэжыме: “усе дыкурсы, які б ні быў іх статус, іх форма, іх каштоўнасць”, разгортваюцца “ў ананімнасці шэпту” (Мішэль Фуко). Такім чынам, дыкурс трактуецца постмадэрнізмам як самадастатковая працэсуальнасць: “Дыкурс ... мае форму структуры вытлумачэнняў. Кожны сказ, які ўжо сам па сабе мае інтэрпрэтацыйную прыроду, паддаецца вытлумачэнню ў іншым сказе”, - рэальна мае месца не інтэрпрэтацыйная дзейнасць суб'екта, але “моманты самавытлумачэння думкі” (Жак Дэрыда). Гэта азначае, што якая б ні была мэта дыкурсіўнай працэдуры, заўсёды – і ў рамках пісьма, і ў рамках чытання – “суб'ект ... не бывае экстрэтарыяльным у адносінах да свайго дыскурсу” (Ралан Барт).

Разам з тым, менавіта працэсуальнасць дыкурсіўных працэдур выступае як тая прастора, у рамках якой чалавек “сам ператварае сябе ў суб'екта” (Мішэль Фуко). Указаная працэдура з'яўляецца прадметам спецыяльнай аналітыкі ў “Гісторыі сэксуальнасці” Мішэля Фуко, у “Дыкурсе кахання” Юліі Крысцевай, у “Фрагментах любоўнага дыскурсу” Ралана Барта, якія даводзяць, што, у канчатковым выніку, “каханне ёсць апавяданнем ... Гэта мая ўласная легенда, мая маленькая “святая гісторыя”, якую я сам для сябе дэкламую, і гэтая дэкламацыя (замарожаная, забальзамаваная, адарваная ад майго досведу) і ёсць дыкурсам кахання” (уласна, закаханы і вызначаецца Раланам Бартам, як “той, хто прамаўляе” пэўным чынам, дакладней – з выкарыстаннем пэўных клішэ). У дадзенай сваёй інтэнцыі постмадэрнісцкая тэорыя дыскурсу семантычна набліжаецца да нараталогіі, дзе дыкурс асэнсоўваецца як “агульная катэгорыя лінгвістычнай вытворчасці”, а наратыў – як “падвід дыскурсу” (Й. Брокмеер, Р. Харэ).

Захоўваючы канстытуяваную ў гісторыка-філасофскай традыцыі прэзюмцыю сацыякультурнай артыкуляванасці дыскурсу, філасофія постмадэрнізму мяркуе, што “дыкурс – гэта складаная і дыферэнцыраваная практыка, якая падпарадкоўваецца даступным аналізу правілам і трансфармацыям” (Мішэль Фуко). Форма аб'ектывацыі пэўнага зместу можа

– у залежнасці ад дамінавальнага ў грамадстве тыпу рацыянальнасці – вар’іравацца ў самым шырокім дыяпазоне (напрыклад, ад класічнай хрысціянскай формулы да “пакупніцкую здольнасць дай нам сёння” ў “Ранішняй малітве” ў Н. Ю. Руда). Развіваючы гэтую ідэю, Мішэль Фуко фіксуе наступныя тыпы магчымых трансфармацый дыскурсіўных практык: 1) дэрывацыі (унутрыдыскурсіўныя залежнасці), г.зн. трансфармацыі, звязаныя з адаптацыяй або выключэннем тых ці іншых паняццяў, іх абагульнення і г.д.; 2) мутацыі (міждыскурсіўныя залежнасці), г.зн. трансфармацыі пазіцыі суб’екта, які прамаўляе, мовы або адпаведнай прадметнасці (зрушэнне межаў аб’екта); 3) рэдыстрыбуцыі (пазадыскурсіўныя трансфармацыі), г.зн. знешнія ў адносінах да дыскурсу, але не аб’якавыя для яго эвалюцыі сацыякультурныя працэсы.

З пункту гледжання Фуко, для канстытуявання тыпалогіі дыскурсу ні фармальныя, ні аб’ектыўныя крытэрыі не з’яўляюцца прымальнымі: “Існуюць ... уласна дыскурсіўныя ўласцівасці або адносіны (якія не зводзяцца да правіл граматыкі і логікі, гэтак сама як і да законаў аб’екта), і менавіта да іх трэба звяртацца, каб адрозніваць асноўныя катэгорыі дыскурсаў”. У якасці крытэрыяў класіфікацыі дыскурсіўных практык Фуко абірае “адносіны да аўтара (ці адсутнасць такіх адносін), гэтак сама як і розныя формы гэтых адносін”, экспрэсіўную каштоўнасць дыскурсаў, адкрытасць іх для трансфармацый, спосабы адносін дыскурсаў і надання ім каштоўнасці, спосабы іх атрыбуцыі і прысваення, спосабы адаптацыі дыскурсаў да культуры (якія аб’ектыўваюцца ў дачыненні да культурнай традыцыі) і да т.п. Найважнейшым момантам постмадэрнісцкай тыпалогіі дыскурсу з’яўляецца вылучэнне асаблівай сітуацыі ў развіцці культурнай традыцыі, – сітуацыі, звязанай з аўтарам, які знаходзіцца ў “трансдыскурсіўнай пазіцыі”. Апошняя спецыфічная тым, што адкрывае новую перспектыву трансфармацый адпаведнага праблемна-смантычнага поля, розных па сваёй сутнасці, але нязменна рэлевантных для зыходнага (аўтарскага) тыпу дыскурсу: паводле Мішэля Фуко, адбываецца вяртанне да зыходнага дыскурсу, але “гэта вяртанне, якое складае частку самога дыскурсу, няспынна яго відазмяняе, ... вяртанне як дзейная і неабходная работа па пераўтварэнню самой дыскурсіўнасці” (так, напрыклад, перагляд тэкстаў Галілея не можа змяніць механіку, толькі дадае нешта ў масіў выказванняў пра яе; а вось перагляд тэкстаў Маркса істотна мяняе марксізм).

Істотным аспектам постмадэрнісцкай канцэпцыі дыскурсу з’яўляецца яго інтэрпрэтацыя ў святле ідэі нелінейнасці: дыкурс разглядаецца ў кантэксце такіх прэзумпцый, як прэзумпцыя яго крэатыўнага патэнцыялу, прэзумпцыя закладзенасці ў ім тэндэнцыі галінавання сэнсу, прэзумпцыя іманентнага непадпарадкавання дыскурсу прымусовай знешняй каўзальнасці

і да т.п. Асаблівае значэнне набываюць у гэтым кантэксце такія (разам з прыведзеным) этымалагічныя значэнні лацінскага тэрміна *discursus*, як “кругазварот” і “разгалінаванне, разрастанне”.

Паводле рэтраспектыўнай ацэнкі постмадэрнізму, класічная культура, вылучаючы сярод дыскурсаў, “якімі абменьваюцца з дня ў дзень”, тыя, “што ўтвараюць аснову пэўнай колькасці новых актаў маўлення ... бясконца выказваюцца, з’яўляюцца ўжо сказанымі і павінны быць яшчэ сказанымі”, тым не менш, жорстка абмяжоўвала крэатыўны патэнцыял апошніх фігурамі каментара і аўтара. Перш за ўсё, гэта абмежаванне тычыцца (накіравана супраць) магчымасці выпадковасці. На думку Мішэля Фуко, “каментар прадухіляе выпадковасць дыскурсу тым, што прымае яе ў разлік: ён дазваляе выказаць нешта іншае, чым сам тэкст, якому каментар прысвечаны, але толькі пры ўмове, што будзе выказаны і ў пэўным сэнсе ажыццёўлены сам гэты тэкст”. Дыскурс замыкаецца на сябе, перарываючы самую магчымасць семантычнай навізны ў сапраўдным сэнсе гэтага слова: “адкрытая множнасць, непрадбачаная выпадковасць аказваюцца дзякуючы прынцыпу каментара перанесенымі з таго, што з рызыкай для сябе магло б быць сказаным, – на лік, форму, выгляд і абставіны паўтарэння. Новае не ў тым, што сказана, а у падзеі яго вяртання” (Мішэль Фуко). Аналагічныя функцыі выконвае ў адносінах да дыскурсу і такая фігура класічнай традыцыі, як аўтар, з той толькі розніцай, што калі “каментар абмяжоўваў выпадковасць дыскурсу такой гульнёй ідэнтычнасці, формай якой былі ... паўтарэнне і тоеснасць”, дык “прынцып ... аўтара абмяжоўвае тую выпадковасць гульнёй ідэнтычнасці, формай якой з’яўляюцца індывідуальнасць і я” (Мішэль Фуко).

Дэталёвы аналіз механізмаў рэгуляцыі дыскурсіўных практык з боку культуры дазваляе Мішэлю Фуко зрабіць выснову аб укаранёнай у глыбіні дыскурсу яго абмежаванасці і падкантрольнасці ў культуры класічнага заходнееўрапейскага ўзору. Фуко звязвае дадзеную акалічнасць з тым, што рэальная крэатыўнасць дыскурсіўных практык, якая адкрывае магчымасць для непрадказальных мадыфікацый плана зместу, з’яўляецца, на яго думку, крыніцай сур’ёзных выпрабаванняў для глыбокіх парадыгмальных ўстановак еўрапейскага стылю мыслення. Перш за ўсё, гэта мае дачыненне да ідэі ўніверсальнага Логаса, здольнага адкрыцца логасу, які спазнае, – таму, што ён нібыта праймае касмічна арганізаваны Сусвет, чые законы дзеля сваёй неабходнасці робяць усе магчымыя мадыфікацыі парадку рэчаў прадказальнымі, не дазваляючы ім выйсці за межы інтэлігібельных рэстрыкцый.

Прыхаваныя ў дыскурсе магчымасці спантаннага разгортвання, якое не выключае выпадковы і непрадбачаны выхад за рамкі прадказальных праз існаванне законаў станаў, ставяць пад пагрозу сам спосаб быцця класічнага

тыпу рацыянальнасці, пагрунтаванай на касмічна артыкуляванай онталогіі і логацэнтрызме. У выніку за бачнай рэспектабельнасцю таго статусу, які, здавалася б, займае дыскурс у класічнай еўрапейскай культуры, Мішэль Фуко бачыць “своеасаблівы страх”: “усё адбываецца так, як калі б забароны, запруды, парогі і межы размяшчаліся такім чынам, каб хоць часткова авалодаць імклівым разрастаннем дыскурсу, ... каб яго беспарадак /крэатыўны хаос, хюбрыс – М. М., С. Л./ быў арганізаваны ў адпаведнасці з фігурамі, якія дазваляюць пазбегнуць чагосьці самага некантраляванага”. Паводле ацэнкі Мішэля Фуко, страх перад дыкурсам (характэрная для еўрапейскага менталітэту логафобія, што апранае адзенне і маскі логафіліі) ёсць не чым іншым, як страхам перад бекантрольным і, значыцца, багатым на непрадказальныя выпадковасці разгортваннем крэатыўнага патэнцыялу дыскурсу, – страх перад хаосам, які паўстае за спарадкаваным векавой традыцыяй метафізікі Космасам і не рэгламентуецца ўніверсальнай неабходнасцю, – “страх ... перад усім, што тут можа быць нястрымнага, перарывістага, ваяўнічага, а таксама бязладнага і згубнага, перад феноменам гэтага грандыёзнага, бясконцага і неўтаймоўнага бурлення дыскурсу”.

У адрозненне ад класічнай традыцыі, сучасная культура, на думку Фуко, стаіць перад задачай “вярнуць дыскурсу яго характар падзеі”, г.зн. вызваліць дыскурсіўныя практыкі ад культурных абмежаванняў, якія спыняюць магчымасць сапраўднай навізны (падзейнасці) думкі, звязанай з выпадковым (не зададзеным зыходнымі правіламі) вынікам. Разглядаючы “падзею” як флуктуацыю ў полі дыскурсу, Фуко, разам з гэтым, фіксуе і яе аўтахтонны (той, што зрэалізоўваецца на ўзроўні самаарганізацыі дыскурсіўнага поля, і не спалучаны з пазнавальнымі мэтавымі ўсталёўкамі суб’екта думкі) характар, экспліцытна супрацьпастаўляючы “падзею” – “творчасці” і прылічваючы апошнюю да ключавых інтэрпрэтацыйных прэзюмпцый еўрапейскай класікі. Высоўваючы – у процівагу культуры класічнага тыпу, дзе “з агульнай згоды шукалі месца для творчасці, шукалі адзінства твора, эпохі або тэмы, знак індывідуальнай арыгінальнасці і бязмежную скарбніцу ўтоеных значэнняў”, – радыкальна новую метадалогію даследавання дыскурсіўных практык, Мішэль Фуко распрацоўвае і прыняцова новы для гэтай сферы катэгарыяльны апарат, у якім паняцце выпадковай флуктуацыі экспліцытна ўводзіцца ў лік базісных паняткавых структур новай дыскурсіўнай аналітыкі. Паводле ацэнкі Фуко, “фундаментальныя паняцці, якія зараз з’яўляюцца ў найвышэйшай ступені неабходнымі, – гэта ... паняцці падзеі і серыі з гульнёй спалучаных з імі паняццяў: рэгулярнасць, непрадбачаная выпадковасць, дыскрэтнасць, залежнасць, трансфармацыя”. Найважнейшая метадалагічная выснова, у якой выяўляецца ажыццёўленая Фуко змена ракурсу бачання працэсуальнасці

дыскурсу, палягае ў тым: што, на думку Фуко, у сферы даследавання дыскурсіўных практык “больш ужо немагчыма ўсталёўваць сувязі механічнай прычыннасці ці ідэальнай неабходнасці. Трэба пагадзіцца на тое, каб увесці непрадказальную выпадковасць у якасці катэгорыі пры разглядзе прадукавання падзей”. Востра адчуваючы адсутнасць у гуманітарнай сферы “такой тэорыі, якая дазволіла б асэнсаваць адносіны паміж выпадкам і думкай”, Мішэль Фуко робіць значны крок у стварэнні такой канцэпцыі, рэфлексіўна фіксуючы пры гэтым галоўны аспект яе зместу як увядзенне ў гуманітарнае пазнанне ідэі выпадковасці: “калі задаешся мэтай ажыццявіць у гісторыі ідэй самы маленькі зрух, які палягае ў тым, каб разгледзець не ўяўленні, якія ляжаць, магчыма, за дыскурсам, але самі гэтыя дыскурсы як рэгулярныя і адрозныя адна ад другой серыі падзей, дык, баюся, у гэтым зруху даводзіцца прызнаць нешта накшталт гэтакіх маленькай (і, можа быць, агіднай) машынкi, якая дазваляе ўвесці ў самыя падставы думкі выпадак, дыскрэтнасць і матэрыяльнасць. Трайнае небяспека, якую пэўная форма гісторыі спрабуе прадухіліць, распавядаючы аб бесперапынным разгортванні ідэальнай неабходнасці”. (Асабліва цікавая ў дадзеным пасажы ацэнка названага генератара выпадковасцяў як “агіднага”, якая схоплівае ацэнку наяўнай культуры ідэі непрадказальнай нераўнаважкасці як процілеглай актуальным для паўсядзённай свядомасці класічным ідэалам лінейнага дэтэрмінізму, што гарантуе прадаказальныя паводзіны сістэм.)

Такім чынам, у кантэксце дыскурсіўнай аналітыкі Мішэля Фуко ў тканку філасофскай рэфлексіі постмадэрнізму ўваходзіць экспліцытнае патрабаванне ўвядзення ў кагнітыўныя працэдуры прэзумпцыі выпадковай флуктуацыі. У гэтых адносінах можна казаць, што, фактуючы сваю ўвагу на феномене дыскурсу, постмадэрнісцкая філасофія не задае асаблівае бачанне апошняга, але выстаўляе патрабаванне разбурэння традыцыйнага дыскурсу, фіксуючы неабходнасць фарміравання некананічных стратэгіі дыскурсіўных практык, якія вяртаюць суб’екту яго атрыбутыўную ўласцівасць “суверэннасці” (Жорж Батай). Аднак, згодна з пазіцыяй постмадэрнізму, менавіта ў працэдурах адмовы ад традыцыйна зразуметага дыскурсу свядомасць і падцікоўваецца дыскурсіўнасцю, увабранай носьбітам заходняга тыпу рацыянальнасці ў працэсе сацыялізацыі: “ахвяруючы сэнсам, суверэннасць разбурае магчымасць дыскурсу: не толькі перарываннем, цэзурай або ранай ўнутры дыскурсу (абстрактная негатыўнасць), але і ўварваннем, якое раптам адкрывае ў такой адтуліне мяжу дыскурсу і іншае абсалютнае веданне” (Жак Дэрыда). У сувязі з гэтым той, хто “уладкаваўся ў надзейнай стыхіі філасофскага дыскурсу ... не ў стане прачытаць па яго упарадкаваным слізгаценні такі знак, як “вопыт”...” (Жак Дэрыда), і менавіта таму “часта, ... калі мяркуюць, што баласт гегелеўскай відавочнасці скінуты,

на самай справе, не ведаючы гэтага, не бачачы яе, застаюцца пад яе ўладай ... Ніколі яшчэ Гегелеўская відавочнасць не здавалася такой цяжкай, як у гэты момант, калі яна навісла ўсім сваім цяжарам” (Жак Дэрыда).

Адбываецца своеасаблівае “асляпленне традыцыйнай культурай, якая выдае сябе за натуральную стыхію дыскурсу”. У гэтай сітуацыі постмадэрнізм пастулюе неабходнасць, “перайшоўшы ад абмежаваных ведаў да бясконцых – дабрацца, як бы рассоўваючы межы, да іншага іх модусу – недыскурсіўнага, такім чынам, каб па-за намі нарадзілася ілюзія задавальнення той самай прагі ведаў, якая існуе ў нас” (Жорж Батай). Разам з тым, аднак, “патаптанне дыскурсу (і, такім чынам, наогул закона ...) павінна, як і ўсякае патаптанне, тым ці іншым чынам захаваць і зацвердзіць тое, што ім пераадольваецца ў злоўжыванні” (Жак Дэрыда), – а менавіта канстытууе тое, што Б. Смарт пазначыў у гэтым кантэксце як “ерэтычны дыскурс”. Да цэнтральнага праблемнага поля сучаснай інтэрпрэтацыі дыскурсу належаць такія праблемы, як праблема суадносін дыскурсу з ідэалогіяй (М. Пешо, Ж.-Ж. Курцін, К. Фукс), – у тым ліку і ў яе савецкасацыялістычнай версіі (П. Серыё); праблема семантычнага патэнцыялу дыскурсіўных асяроддзяў (П. Анры, К. Арош, Ж. Гіёму, Д. Мальдзідзье); праблема Іншага ў кантэксце дыскурсіўных практык (Ж. Оцье-Рэвю), а таксама метадалагічныя праблемы аналітык дыскурсу (Р. Рабер, Э. Пульчынэлі Арланда) і інш.

Семінар 2.

1. Шматзначнасць тэрміна “дыскурс”.
2. Выказванне як адзінка дыскурсу.
3. Формы і тыпы дыкурсаў.
4. Унутраная арганізацыя дыкурсаў і знешнія сувязі паміж імі.

Літаратура:

Касавин, И. Т. Текст. Дискурс. Контекст: введение в социальную эпистемологию языка / И. Т. Касавин. – М.: Канон, 2008. – С. 288-304.

Чернявская В. Е. Дискурс и дискурсивный анализ традиции, цели, направления / В. Е. Чернявская // Стереотипность и творчество. – Пермь: ПГУ, 2002. – с.с. 122-136.

КАНТЭКСТУАЛЬНЫ АСПЕКТ ДЫСКУРСІЎНЫХ ПРАКТЫК

Семінар 1

Знешняя і ўнутраная кантэкстуальнасць дыскурсу.

Узаемадачынненні паміж структурай дыскурсу і макра-кантэкстамі (гістарычнымі і культурнымі).

Кантэкстуальны аспект дыскурсіўнай актуалізацыі канкрэтнага тэксту.

Літаратура:

Голубина, К. В. Социализирующая и индивидуализирующая функции контекста в дискурсе / К. В. Голубина. – Вестник МГЛУ. – 2014. – Выпуск 17 (703). – С. 49-59.

Касавин, И. Т. Текст. Дискурс. Контекст: введение в социальную эпистемологию языка / И. Т. Касавин. – М.: Канон, 2008. – С. 106-125.

Семінар 2

Тэкставы семінар па артыкуле Т. А. Ван Дэйка “Кагнітыўныя кантэкстныя мадэлі і дыскурс”

1. Месца і роля разумовых кантэкстных мадэляў у апрацоўцы тэксту і дыскурсу.
2. Сацыяльнае і асабістае як аспекты разумовых мадэляў.
3. Свядомае і бессвядомае як аспекты разумовых мадэляў.
4. Структура разумовых кантэкстных мадэляў.

Кагнітыўныя кантэкстныя мадэлі і дыскурс

Т. А. Ван Дэйк

З пачатку 1980-х паняцце разумовай мадэлі дастаткова паспяхова ўжывалася ў кагнітыўнай псіхалогіі ў цэлым, і ў прыватнасці ў тэорыі апрацоўкі тэксту. Яны былі асэнсаваныя як рэпрэзентацыі ў эпизадычнай памяці сітуацый, учынкаў або падзей, пра якія гаварылі альбо думалі, назіралі альбо ўдзельнічалі чалавечыя актэры, гэта значыць іх перажыванняў. У тэорыі апрацоўкі тэксту гэтым мадэлям (сітуацый ці падзей) надавалася вырашальная роля ў стварэнні неабходнай рэфэрэнцыйнай асновы для апрацоўкі анафары і іншых з’яў, у якіх выяўляецца кагерэнтнасць тэкстаў. Яны шмат у чым тлумачылі, сярод іншага, чаму ўзгаданне тэкстаў, як выглядае, не грунтуецца на семантычных уяўленнях пра іх, а на створаных ці абноўленых разумовых мадэлях падзей, пра якія ідзеца ў тэксце.

З іншага боку, ментальным мадэлям таксама належыць важная роля ў досыць занябанай тэорыі стварэння дыскурсу – менавіта як разумоваму зыходнаму пункту для ўсякага тэксту і дыялогу, з якога можна выбраць адпаведную інфармацыю для стратэгічнага выбудоўвання іх глабальных і лакальных семантычных структур. Шмат эксперыментаў пацвердзіла гэтыя гіпотэзы і паказала, што разуменне і ўзгаданне тэксту, па сутнасці, прадугледжвае стратэгічныя маніпуляцыйныя мадэлямі, напрыклад, шляхам супастаўлення тэкставай інфармацыі са структурамі ментальнай прасторы такіх мадэляў. Паняцце ментальнай прасторы часам таксама выкарыстоўваецца ў фармальнай лінгвістыцы як канструкцыя, якая мае аналагічныя функцыі, як наша паняцце разумовай мадэлі.

Мадэлі таксама ўвасабляюць узаемасувязь паміж эпізадычнымі, асабістымі ведамі падзей, з аднаго боку, і перакананнямі сацыяльных груп з іншага. Такім чынам, пабудова і абнаўленне мадэляў уключае фрагменты асобных сацыякультурных ведаў, тады як такія агульныя перакананні і іншыя вынікі сацыяльна арганізаванага пазнання, у сваю чаргу, часткова атрымліваюцца з эпізадычных мадэляў пры дапамозе працэсаў абагульнення, абстракцыі і дэкантэкстуалізацыі. Праз сваю перададзеную індывідуальную прыроду мадэлі таксама будуецца альбо абнаўляюцца на аснове іншых уяўленняў у эпізадычнай альбо “асабістай” памяці, напрыклад, абагульненых і абстрактных асабістых мадэляў падзей, фактараў асабістага жыцця або асабістых устаноў. Іншымі словамі, мадэлі звычайна ўвасабляюць як (пададзеныя ў нейкім матэрыяле, ужытковыя) веды і перакананні сацыяльных груп, так і кагнітыўныя ўяўленні, якія вызначаюць самасвядомасць пэўных асоб.

Цікава адзначыць, што разумовыя мадэлі, з’яўляючыся ўяўленнямі, што паўстаюць з асабістага досведу, таксама даюць досыць падрабязны эмпірычны выклад некаторых аспектаў паняцця свядомасці. Гэта значыць, усведамленне падзеі, дзеяння, прадмета ці асобы, а таксама іх уласцівасцяў уключае пабудову альбо абнаўленне эпізадычных мадэляў. Гэта не азначае, што ўся апрацоўка інфармацыі (пра дыскурс, дзеянні ці іншыя падзеі) адбываецца свядома. Існуе дастаткова доказаў таго, што шмат якія ўзроўні аналізу і разумення больш-менш свядомыя, хоць іх заўсёды можна поўнаасцю усвядоміць, і гэта мае месца, як толькі адбываецца апрацоўка інфармацыі: напрыклад, калі неабходна разабрацца з невядомымі словамі, складаным сінтаксісам, сэнсавай неадпаведнасцю альбо прагматычнай недарэчнасцю. Таму мадэлі ўяўляюць сабой вынік больш-менш свядомай апрацоўкі ведаў пра дыскурсіўную ці іншую падзею.

Аднак гэта не азначае, што ўсе ўзроўні і ўсе дэталі мадэляў заўсёды ўсвядомленыя. Часам толькі вышэйшыя макраўзроўні падзей павінны быць у свядомасці для актыўнай апрацоўкі (разумення, выпрацоўкі) у кароткатэрміновай памяці. І наадварот, калі (у залежнасці ад кантэксту) нам неабходна ўлічваць больш нізкія ўзроўні альбо канкрэтныя дэталі падзей, тады адбудзецца больш глыбокі і дэталёвы аналіз альбо пабудова адпаведных мадэляў. Аб’ём і ўзровень іх апрацоўкі могуць рэгулявацца агульным Наглядчыкам, але шмат якія функцыі дадзенага няўлоўнага (тэарэтычнага) Наглядчыка на самай справе выконваюцца кантэкстнымі мадэлямі. Гэта актуальна не толькі для апрацоўкі тэксту, але і для апрацоўкі сацыяльнай інфармацыі, якая мае дачыненне да пабудовы кантэкстных мадэляў.

Не маючы альтэрнатыўных фарматаў рэпрэзентацыі, эпізадычныя мадэлі звычайна разглядаюцца як утвораныя з (абстрактных) палажэнняў,

хоць “аналагавая” арганізацыя інфармацыі таксама бралася пад увагу як неабходны элемент нашых мадэляў рэальнасці з мэтай тлумачэння запамінання людзьмі інфармацыі пра прасторавыя ці канфігурацыйныя ўласцівасці аб'ектаў, месцаў, людзей ці падзей.

Нягледзячы на даволі інтэнсіўнае даследаванне разумовых мадэляў, дагэтуль не было вырацавана пераканальнага тэрэтычнага апісання іх унутраных структур. Як і для большасці іншых уяўленняў пра памяць, яны могуць разглядацца як іерархічна структураваныя сеткі, магчыма, арганізаваныя шэрагам фіксаваных катэгорый, гэта значыць як нейкія схемы. Такім чынам, абстрактныя вузлы больш высокага ўзроўню могуць перадаваць макраструктуру мадэляў, а больш дэталізаваныя, больш нізкія ўзроўні, – яе мікраструктуру, якая перадае рэальныя дэталі падзей, людзей і сітуацый. Гэта добра знаёмае адрозненне ў дачыненні да апрацоўкі тэксту, прынамсі, тлумачыць тое, што мы ведаем пра адпаведныя працэдуры на працягу доўгага часу: звычайна макраструктуры лепш запамінаюцца, чым мікраструктуры, найперш, дзеля іх функцыянальнай і структурнай значнасці (яны арганізаваюць шмат іншай інфармацыі) і, як вынік, іх даступнасці.

Мы можам толькі спекуляваць пра іншыя асаблівасці, якія вызначаюць структуры разумовых мадэляў. Існуюць некаторыя лінгвістычныя дадзеныя (напрыклад, з семантыкі выказванняў і наратыўных структур), згодна з якімі яны могуць быць арганізаваны паводле катэгорый, што вызначаюць падзеі, напрыклад, паводле лакалізацыі (месца, час) удзельнікаў, якія выконваюць розныя ролі (агент, пацыент і г.д.), падзей ці дзеянняў, і, магчыма, розных акалічнасцяў, кожная са сваімі мадыфікацыйнымі катэгорыямі. Гэтая простая структура адлюстроўвае, калі не растлумачвае, характэрную семантычную структуру складаных выказванняў, а таксама структуру падзей адпаведнага тыпу і ўпарадкаванне сінтаксічных структур у дыскурсе. Іншымі словамі, структуры мадэляў варта разглядаць як стратэгічныя схемы, якія людзі выкарыстоўваюць для хуткай інтэрпрэтацыі падзей у сваім паўсядзённым жыцці, і нядзіўна, што такія схемы таксама задаюць, прынамсі, некаторыя дыскурсіўныя структуры, у якія ўключаны удзельнікі згаданых падзей, якія гавораць, пішуць, чытаюць альбо слухаюць пра іх.

У дадзеным тэксце мы таксама будзем ігнараваць канкрэтныя рэпрэзентатыўныя формы мадэляў, аднак разам з тым дапусцім, што яны ўяўляюць сабой сеткі, якія могуць быць перададзены выказваннямі, арганізаванымі паводле схематычных катэгорый, такіх, напрыклад, як “усталёўка” або “ўдзельнік”. Хоць шмат якія элементы тэорыі разумовых мадэляў, такія як іх унутраныя структуры альбо адносіны з пэўнымі семантычнымі ўяўленнямі пра тэксты, з аднаго боку, і адносіны з ведамі, зафіксаванымі ў семантычнай (дакладнай, сацыяльнай) памяці ўсё яшчэ

застаюцца на парадку дня навуковых даследаванняў, гэты выклад прыроды і ролі разумовых мадэляў адназначны і пераканальны. Мадэлі проста тлумачаць мноства ўласцівасцяў апрацоўкі тэксту, якія да гэтага часу былі незразумелымі, ігнараваліся альбо разглядаліся пры дапамозе *ad hoc* гіпотэз.

Да элементаў, якія да гэтага часу амаль поўнасьцю адсутнічаюць у большасці тэорый разумовых мадэляў, належыць ацэннае вымярэнне. Людзі не толькі будуць і выкарыстоўваюць мадэлі падзей, каб зафіксаваць свае веды пра такія падзеі, але і для таго, каб зафіксаваць свае меркаванні пра іх. Хтосьці можа стварыць мадэль бяседы, аўтакатастрофы альбо свежай падзеі ў Босніі на грунце таго, як пра іх паведамляецца ў СМІ, і варта чакаць, што гэтая мадэль будзе таксама ўвасабляць некаторую інфармацыю пра тое, спадабалася ці не спадабалася яе носьбіту падзея альбо нейкія яе аспекты. Відавочна, што некаторыя з гэтых мадэляў (напрыклад, датычныя Босніі) могуць быць вельмі складанымі і ўтварацца са шматлікіх частковых мадэляў асобных падзей. Ідэнтычная сітуацыя можа мець месца і для многіх іншых меркаванняў, а магчыма нават і для эмоцый, звязаных з падзеямі. Калі канкрэтныя меркаванні ці эмоцыі, а не толькі зафіксаваныя ў выказваннях веды, могуць палегчыць успамін падзей, дык дадзены момант сведчыць пра тое, што яны нейкім чынам закадзіраваны ў мадэлі ці мадэлямі.

Падобна таму, як асабістыя, эпизадныя веды аб падзеях асацыююцца з усеагульнымі ведамі, (ведамі, носьбітам якіх з'яўляецца грамадства) дапушчэнне, згодна з якім мадэлі змяшчаюць у сабе меркаванні, дазваляе зрабіць выснову, што гэтыя меркаванні таксама звязаны з сацыяльным пазнаннем і менавіта са структурамі меркаванняў, што функцыянуюць на ўзроўні грамадства (такімі, як пазіцыі, ідэалогіі, а таксама грунтоўныя ў дачыненні да іх нормы і каштоўнасці. Гэта значыць, што нашы мадэлі адносна (падзей) у Босніі, відавочна, выступаюць як функцыя (сярод іншага) адносін і ідэалогій нашай сацыяльнай групы: сапраўды, баснійскія сербы і мусульмане будуць вельмі і вельмі па-рознаму інтэрпрэтаваць падзеі ў гэтай краіне. Такого кшталту адметная інтэрпрэтацыя ці мадэль можа ўключаць не толькі розныя веды, розныя пункты гледжання ці перспектывы, але, вядома, і розныя меркаванні, атрыманыя з розных устаноў, ідэалогій і іншых форм усталяваных у грамадстве ведаў, якія з'яўляюцца функцыяй розных сацыяльных, палітычных ці эканамічных інтарэсаў адпаведных груп, а значыць, і тых, хто да іх належыць. Менавіта гэты "ацэнны" (альбо афектыўны) характар мадэляў патрабуе нашай галоўнай увагі ў будучых тэорыях дадзенага феномена.

Важна падкрэсліць, што мы не разглядаем ідэалогіі, на якіх грунтуецца такія ацэнкі, у досыць няпэўным плане, распаўсюджаным у марксісцка-ленінскай традыцыі іх аналізу, дзе ідэалогія бачыцца формай ілжывай

свядомасці. Хутчэй, мы інтэрпрэтуем іх як канкрэтныя, схематычна арганізаваныя ўвасабленні самарэпрэзентацыі груп (уклучаючы такія важныя для характарыстыкі апошніх і вызначальныя ў дачыненні да іх інтарэсаў катэгорыі, як “ідэнтычнасць”, “задачы”, “мэты”, “статус”, “каштоўнасці” і “рэсурсы), якія кантралююць стаўленне да пэўных падзей і мадэлі, уласцівыя тым, хто да іх належыць.

Аднак у тэорыі разумовых мадэляў і іх сувязяў са структурамі і стратэгіямі дыскурсу адсутнічае яшчэ адно звязно. Карыстальнікі мовы не толькі ствараюць або абнаўляюць мадэлі падзей ці сітуацый, пра якія яны камунікуюць, але робяць гэта і ў дачыненні да камунікатыўнай падзеі, у якой яны ўдзельнічаюць. Гэты дэіктычны, рэфлексіўны і прагматычны аспект выкарыстання мовы амаль поўнасьцю адсутнічае ў сучасных тэорыях разумовых мадэляў. Падчас размовы, лекцыі, узаемадзеяння доктара і пацыента, чытання газеты або прагляду тэлевізара ўдзельнікам, вядома, таксама неабходна ўважліва сачыць за адпаведнымі ўзаемадзеяннямі, напрыклад, планаваць, выконваць, кантраляваць ці нават разумець іх. Тут прапануецца, каб эпізадычныя ўяўленні такога кшталту (якія з’яўляюцца трывалымі і разам з тым бесперапынна абнаўляюцца) асэнсоўваліся як асаблівы тып мадэляў, менавіта як кантэкстныя мадэлі.

Структуры і функцыі кантэкстных мадэляў простыя. Іх структуры, вядома, павінны быць падобныя на структуры любой мадэлі: сапраўды, камунікатыўная падзея ці сітуацыя, гэта значыць кантэкст, па сутнасці не адрозніваецца ад іншых падзей або (узаема)дзеянняў, у якіх удзельнічаюць людзі. У дадзеным выпадку, аднак, актыры самі рэпрэзентуюць сябе як удзельнікі прамаўлення, і адпаведная дзейнасць канстытууюцца якраз тым самым дыкурсам, маўленчым узаемадзеяннем альбо дзеяннем, якія зараз зрэалізоўваюцца альбо ўспрымаюцца. Гэта значыць, катэгорыі схемы, уласцівай мадэлям, такія, як “лакалізцыя” (час, месца), “абставіны”, “удзельнікі” і “дзеянні” (і іх мадыфікатары, у тым ліку тыя, што перадаюць меркаванні), цяпер вызначаюць ментальны (а таму і суб’ектыўны) аналаг кананічных структур камунікатыўнай сітуацыі альбо кантэксту, як мы іх ведаем з неабсяжнай літаратуры па этнаграфіі, сацыялінгвістыцы, прагматыцы, мікрасацыялогіі і сацыяльнай псіхалогіі.

У выніку правамерным падаецца дапушчэнне, згодна з якім кантэксты выяўляюцца, як правіла, у наступных асноўных катэгорыях, кожная з якіх мае, магчыма, уласную ўнутраную схематычную структуру, як быццам яны выступаюць як субмадэлі:

усталяванне: месцазнаходжанне, час камунікатыўнай падзеі;
сацыяльныя ўмовы: папярэднія дзеянні, сацыяльная сітуацыя;
інстытуцыйнае асяроддзе;

агульныя мэты (узаема)дзеяння;
удзельнікі і іх сацыяльныя і маўленчыя ролі;
актуальныя (сітуацыйныя) адносіны паміж удзельнікамі;
глабальныя (несітуацыйныя) адносіны паміж удзельнікамі;
сяброўства ў групе альбо катэгорыі, што характарызуюць удзельнікаў
(напрыклад, пол, узрост).

ДЫСКУРСІЎНЫ АНАЛІЗ: ТЭАРЭТЫЧНЫЯ І МЕТАДАЛАГІЧНЫЯ АСПЕКТЫ

Семінар 1

**Тэкставы семінар па працы М. Ёргенсен і Л. Філіпс “Дыскурсіўны
аналіз”**

**(Праблема індывідуальнай і калектыўнай ідэнтычнасці ў тэорыі
дыскурсу Э. Лаклаў і Ш. Муф)**

1. Як звязана канцэпцыя суб’екта, характэрная для тэорыі Э. Лаклаў і Ш. Муф, з ідэямі Л. Альтусэра?
2. Як суадносіцца канцэпцыя суб’екта, характэрная для тэорыі Э. Лаклаў і Ш. Муф, з ідэямі Ж. Лакана?
3. Як Э. Лаклаў і Ш. Муф інтэрпрэтуюць суадносіны індывідуальнай і калектыўнай ідэнтычнасці?
4. Як ставіцца Вы да канцэпцыі індывідуальнай і калектыўнай ідэнтычнасці, прапанаванай Э. Лаклаў і Ш. Муф?

Дыскурсіўны аналіз

**(Праблема індывідуальнай і калектыўнай ідэнтычнасці ў тэорыі
дыскурсу Э. Лаклаў і Ш. Муф)**

М. Ёргенсен і Л. Філіпс

Як мы можам канцэптуалізаваць актараў, якія ўдзельнічаюць у барацьбе за вызначэнне і фарміраванне рэальнасці? Неабходна найперш адзначыць, што ўсе падыходы да дыскурсіўнага аналізу крытычна ставяцца да класічнага Заходняга разумення асобы як аўтаномнага суб’екта. І, як відавочна выяўляецца ў крытыцы марксісцкай тэорыі, якая мае месца ў творах Э. Лаклаў і Ш. Муф, яны таксама адкідаюць меркаванне, што калектыўная ідэнтычнасць (у марксісцкай тэорыі, у першую чаргу класавая) вызначаецца эканамічнымі і матэрыяльнымі фактарамі. На іх думку, індывідуальная і калектыўная ідэнтычнасць арганізаваны ў адпаведнасці з аднолькавымі прынцыпамі ў адных і тых жа дыскурсіўных працэсах. Мы пачынаем з прэзентацыі іх разумення суб’екта і індывідуальнай ідэнтычнасці, а потым пераходзім да асвятлення калектыўнай ідэнтычнасці і фарміравання груп.

Яскравай альтэрнатывай уласцівай Заходняй культуры канцэпцыі суб'екта была прапанаваная Л. Альтусэрам ідэя інтэрпеляцыі. Інтэрпеляцыя альбо ўсталяванне чалавека ў пэўнай (сацыяльнай) пазіцыі адбываецца праз адмысловыя спосабы прамаўлення. Калі дзіця кажа “мама”, а хтосьці з дарослых рэагуе на гэта, дык да гэтай асобы звярнуліся як да носбіта пэўнай ідэнтычнасці – як да маці, – з чым звязваюцца адмысловыя чаканні у дачыненні да яе паводзін. У тэарэтычных тэрмінах дыскурсіўнага аналізу суб'екты робяцца пазіцыямі ў дыскурсах. Па вялікім рахунку, менавіта на такое разуменне суб'екта Э. Лаклаў і Ш. Муф абапіраюцца ў “Гегемоніі і сацыялістычнай стратэгіі”. Аднак у тэорыі Л. Альтусэра ўсё яшчэ існуе эканамічны дэтэрмінізм, несумяшчальны з тэорыяй дыскурсу: Л. Альтусэр разумее інтэрпеляцыю суб'ектаў як ідэалагічную, бо яна хавае сапраўдныя адносіны паміж людзьмі. Для Э. Лаклаў і Ш. Муф “сапраўдныя” сацыяльныя адносіны, вызначаныя эканомікай, проста не існуюць. Аднакна людзей па-ранейшаму скіраваны дыскурсіўныя інтэрпеляцыйныя працэдуры: суб'екты павінны разумецца як “пазіцыі суб'ектаў” у структуры дыскурсаў. Дыскурсы заўсёды вызначаюць пазіцыі людзей, якія яны мусяць займаць у якасці суб'ектаў. Напрыклад, падчас медыцынскай кансультацыі вызначаюцца пазіцыі “доктар” і “пацыент”. У адпаведнасці з гэтымі пазіцыямі існуюць пэўныя чаканні адносна таго, як дзейнічаць, што казаць і чаго не казаць. Так, доктар мае права сказаць, што не ў парадку з пацыентам, а пацыент можа пра гэта толькі здагадацца. Калі доктар не верыць, што пацыент хворы, а пацыент на гэтым настойвае, дык пацыент перайшоў мяжу таго, што дазволена ў яго пазіцыі, і выглядае іпахондрыкам.

Э. Лаклаў і Ш. Муф, пагаджаючыся з постструктуралізмам наогул, лічаць, што ніякі дыкурс ніколі не можа сцвердзіцца так, каб зрабіцца адзіным дыкурсам, які структуруе сацыяльную сферу. Заўсёды некалькі супярэчлівых дыкурсаў саборнічаюць паміж сабой. Як і ў Л. Альтусэра, суб'ект не разумеецца як суверэнны ў постструктуралісцкай тэорыі: суб'ект не з'яўляецца аўтаномным, а вызначаецца дыкурсамі. Акрамя таго, і насуперак тэорыі Л. Альтусэра, суб'ект разглядаецца тут таксама як фрагментаваны: ён не вызначаецца толькі адным спосабам і толькі адным дыкурсам; наадварот, яму прыпісваецца мноства розных пазіцый рознымі дыкурсамі. На выбарах суб'ект з'яўляецца “выбарцам”, на вячэры – “госцем” і, магчыма, у сям'і “маці”, “жонкай” і “дачкай”. Часта зрухі застаюцца незаўважанымі, і чалавек нават не падазрае, што займае некалькі розных суб'ектных пазіцый на працягу дня.

Аднак калі супярэчлівыя дыкурсы імкнуцца адначасова арганізаваць адну і тую ж сацыяльную прастору, да індывіда адначасова скіраваны розныя ітэрпеляцыі, якія прыпісваюць яму розныя пазіцыі. Напрыклад, падчас

выбарчайкампаніі можа паўстаць пытанне, ці варта чалавеку дазваляць звяртацца да сябе як да феміністкі, хрысціянкі альбо работніцы. Магчыма, усе гэтыя магчымасці здаюцца прывабнымі, але, калі даходзіць да галасавання, яны накіроўваюцца ў розныя бакі. У такіх выпадках суб'ект *перавызначаны*. Гэта азначае, што ён ці яна пазіцыянуюцца некалькімі супярэчлівымі дыскурсамі, паміж якімі паўстае канфлікт. У Э. Лаклаў і Ш. Муф суб'ект заўсёды перавызначаны, бо дыскурсы маюць выпадковую натуру; няма аб'ектыўнай логікі, якая паказвае на адзіную пазіцыю суб'екта. Пазіцыі суб'ектаў, якія не выяўляюцца ў бачным канфлікце з іншымі пазіцыямі, з'яўляюцца вынікам гегеманічных працэсаў, у выніку якіх былі выключаны альтэрнатыўныя магчымасці і натуралізаваны пэўны дыкурс.

У больш позніх тэкстах Э. Лаклаў выкарыстаў тэорыю Ж. Лакана праз пасярэдніцтва С. Жыжэка для далейшага развіцця канцэпцыі суб'екта. Э. Лаклаўскіруе ўвагу на лаканаўскае разуменне бессвядомага, дзякуючы чаму можна растлумачыць, чаму людзі дазваляюць дыскурсам зрабіць іх прадметам інтэрпеляцыі. Па сутнасці, тэорыя суб'екта Лакана супадае з канцэпцыямі структуры і грамадства, распрацаванымі Э. Лаклаў і Ш. Муф: Лакан таксама разумее суб'екта як вечна няпоўную структуру, якая ўвесь час імкнецца стаць адзіным цэлым.

Тэорыя Лакана пачынаецца з немаўляці. Немаўля не ўсведамляе сябе як выразна акрэсленага суб'екта, а жыве ў сімбіёзе з маці і навакольным светам. Паступова яно адлучаецца ад маці, але захоўвае памяць пра пачуццё паўнаты. Як правіла, стан суб'екта вызначаецца вечным імкненнем зрабіцца поўным. У працэсе сацыялізацыі дзіця атрымлівае дыкурсійныя вобразы таго, хто яно і якая ідэнтычнасць у яго ёсць. Суб'ект пазнае сябе як індывіда, атаясамліваючы сябе з нечым па-за сабой, гэта значыць, з пададзенымі яму вобразамі.

Вобразы інтэрналізуюцца, але дзіця (а потым і дарослы) увесь час адчувае, што не зусім адпавядае ім. У выніку яны адначасова з'яўляюцца асновай ідэнтыфікацыі і адчужэння. Вобразы, якія прыходзяць звонку і інтэрналізуюцца, бесперапынна параўноўваюцца з адчуваннем цэласнасці немаўляці, але яны ніколі не супадаюць з ім. Таму суб'ект прынцыпова расшчэплены. Ж. Лакан кажа пра “радыкальную эксцэнтрычнасць сябе ў дачыненні да самога сябе, з якой чалавек сутыкаецца”: незалежна ад таго, дзе суб'ект пазіцыянуецца ў дыскурсах, адчуванне цэласнасці не ўзнікае.

Ідэя сапраўднага, цэлага “я” – гэта, паводле Ж. Лакана, выдумка альбо, выкарыстоўваючы тэрмін Э. Лаклаў і Ш. Муф, міф. Як і сацыяльнае, індывідуальнае часткова структуравана дыскурсамі, але структураванне ніколі не бывае поўным. Цэласнасць уяўная, але яна ўяўляе сабой неабходны далягляд, у якім ствараюцца як “я”, так і сацыяльнае.

Уключыўшы ў сябе разуменне суб'екта, выпрацаванае Ж. Лаканам, тэорыя дыскурсу, якую прапанавалі Э. Лаклаў і Ш. Муф, забяспечыла суб'екту “рухальную сілу”, бо ён увесь час спрабуе “знайсці сябе”, інвестуючы ў дыскурсы. Зараз мы больш уважліва паглядзім на тое, як індывід структураваны дыскурсіўна. Ідэнтычнасць, паводле Лакана, эквівалентная атаясамліванню з чымсьці. І дадзенае “нешта” – гэта суб'ектныя пазіцыі, якія дыкурс прапануе чалавеку. Ж. Лакан гаворыць у дадзенай сувязі пра абазначальнік майстра, а, выкарыстоўваючы слоўнік Э. Лаклаў і Ш. Муф, іх можна назваць вузлавымі пунктамі ідэнтычнасці.

“Мужчына” – гэта прыклад згаданага абазначальніка, і розныя дыскурсы прапануюць розны змест, каб запоўніць гэты абазначальнік. Дадзены працэс адбываецца шляхам звязвання паміж сабой абазначальнікаў упаслядоўнасці, што грунтуецца на прынцыпе эквівалентнасці, і што ўсталёўваюць тоеснасць праз адносіны. Дыскурсіўная канструкцыя “мужчыны” дакладна вызначае, чаму “мужчына” тоесны і ад чаго адрозніваецца. Напрыклад, шырока распаўсюджаны дыкурс атаясамлівае “мужчыну” з “сілай”, “розумам” і “футболам” (і шмат чым яшчэ) і супрацьпастаўляе гэта “жанчыне” як увасабленню “пасіўнасці”, “эмацыйнасці” і “гатавання ежы”. Такім чынам, дыкурс даводзіць людзям, якія ідэнтыфікуюць сябе як мужчыны ці жанчыны, як паводзіць сябе; адпаведных указанняў яны павінны прытрымлівацца, каб іх разглядалі як (сапраўдных) мужчын ці жанчын.

Рэпрэзентаваны натакіманерсукупнасцю абазначальнікаў з анодальнай кропкай у цэнтры, мужчына набывае тоеснасць. Ідэнтычнасць прымаецца, адмаўляецца і робіцца прадметам перамоў дыскурсіўных працэсах. Ідэнтычнасць – гэта нешта цалкам сацыяльнае. Э. Лаклаў і Ш. Муф унікаюць традыцыйнага Заходняга разумення асобы, у абсягу якога ідэнтычнасць бачыцца як індывідуальнае, унутранае ядро, якое выражаецца ў розных кантэкстах. Акрамя таго, яны адхіляюць гістарычны матэрыялізм з яго поглядам на ідэнтычнасць, якую вызначае эканамічны ўзровень грамадскага жыцця, размяшчаючы ідэнтычнасць натомест у дыскурсіўных і таму палітычных практыках.

Разуменне ідэнтычнасці ў тэорыі дыскурсу, распрацаванай Э. Лаклаў і Ш. Муф, можна абагульніць наступным чынам:

- суб'ект прынцыпова расколаты, ён ніколі не робіцца цалкам “сабой”;
- ён набывае сваю ідэнтычнасць праз дыскурсіўныя практыкі;
- ідэнтычнасць ствараецца дыскурсіўна з дапамогай ланцужкоў эквівалентнасці, дзе знакі сартуюцца і звязваюцца ў ланцугі ў супрацьлегласцы іншым ланцугам, якія, такім чынам, вызначаюць, чым з'яўляецца суб'ект і чым не з'яўляецца;

- ідэнтычнасць заўсёды арганізавана ў фоме дачынення; суб'ект з'яўляецца чымсьці, таму што яму супрацьпастаўляецца тое, чым ён не з'яўляецца;

- ідэнтычнасць зменлівая, як і дыскурсы;
- суб'ект фрагментаваны альбо дэцэнтралізаваны; ён мае розную ідэнтычнасць адпаведнасці з тымі дыскурсамі, часткай якіх ён з'яўляецца;
- суб'ект перавызначаны; у прынцыпе, у кожнай сітуацыі ў яго заўсёды ёсць магчымасці рознай самаідэнтыфікацыі; значыцца, ідэнтычнасць мае выпадковы характар: яна магчымая, але не абавязковая.

Для Э. Лаклаў і Ш. Муф, як ужо адзначалася вышэй, калектыўная ідэнтычнасць альбо фарміраванне групы разумеецца ў адпаведнасці з тымі ж прынцыпамі, што і індывідуальная ідэнтычнасць. Мяжа паміж двума тыпамі ідэнтычнасці невыразная: паміж ідэнтыфікацыяй сябе як “мужчыны” і ідэнтыфікацыяй з групай “мужчыны” няма вялікай розніцы.

Э. Лаклаў і Ш. Муф сцвярджаюць, што няма аб'ектыўных умоў, якія вызначаюць падзел сацыяльнай прасторы на групы. Мы бачылі, што людзі маюць некалькі варыянтаў ідэнтычнасці (дэцэнтралізацыя) і ў іх ёсць магчымасць ідэнтыфікацыі па-рознаму ў тых ці іншых сітуацыях (перавызначэнне). Як трэба разумець групы ў гэтым хаосе? Фарміраванне груп трэба разумець як памяншэнне магчымасцяў. Людзі ўтвараюць групы ў працэсе, пры якім некаторыя магчымасці ідэнтыфікацыі робяцца значнымі, а іншыя ігнаруюцца. Гэты працэс адбываецца праз усталяванне ланцужкоў эквівалентнасці. Напрыклад, возьмем групу “чарнаскурыя”. У першыя дзесяцігоддзі пасля Другой сусветнай вайны “чарнаскурыя” ўтварылі групу ў Вялікабрытаніі, як і ў шмат якіх іншых месцах. Спачатку так ідэнтыфікавалі сябе зусім не абавязкова якраз “чарнаскурыя”, якія, магчыма, аддавалі перавагу такім спосабам самаідэнтыфікацыі, як ямайцы, пакістанцы ці азіяты – ці як жанчыны, гомасэксуалісты альбо кіроўцы таксі. Аднак у брытанскім грамадстве ўсіх, хто не быў белым, у шмат якіх сітуацыях прыраўноўвалі да аднаго іншага, які ідэнтыфікаваўся і разглядаўся як “чарнаскуры”. Белыя брытанцы валодалі калектыўнай ідэнтычнасцю, супрацьпастаўляючы сябе групе “чорнаскурых”. У 60-х гадах мінулага стагоддзя многія “чарнаскурыя” пачалі выкарыстоўваць гэтую этыкетку ў станоўчым сэнсе; яна зрабілася раўназначнай выразу “чарнаскуры – прыгожы”. У выніку ўжо створаная дыскурсіўная ідэнтыфікацыя была мабілізавана ў палітычным плане і выкарыстоўвалася для выяўлення і крытыкі сацыяльных умоў, ў якіх жылі “чарнаскурыя” людзі.

Як і ўсе іншыя групавыя ўтварэнні, катэгорыя “чарнаскурыя” прыкрывае адрозненні, якія існуюць у групе. Так, напрыклад, можна заўважыць, што ў “чарнаскурых” жанчын у некаторых выпадках больш

агульнага з “белымі” жанчынамі, чым з “чарнаскурымі” мужчынамі. Групавыя фармацыі – гэта заўсёды закрыццё (завяршэнне надання сэнсу) усферы, у якой дадзена задача з’яўляецца ў канчатковым выніку невырашальнай, і, як і дыкурс увогуле, яны функцыянуюць толькі за кошт выключэння альтэрнатыўных інтэрпрэтацый.

У дыкурсіўных групавых фармацыях “іншы” выключаецца, а адрозненні ўнутры групы ігнаруюцца. У выніку ўсе іншыя спосабы стварэння груп таксама ігнаруюцца. У гэтым сэнсе фарміраванне груп з’яўляецца палітычным.

Згаданыя дыкурсіўныя працэсы можна ахапіць пры дапамозе пары прапанаваных Э. Лаклаў і Ш. Муф, паняццяў “логіка эквівалентнасці” і “логіка розніцы”. Логіка эквівалентнасці, якая дзейнічала, калі ўсіх нябелых людзей паступова пачалі вызначаць як чарнаскурых; усе розныя колеры і варыянты паходжання былі аднесены да адной катэгорыі “чарнаскуры”, а “чарнаскуры” быў вызначаны ў процівагу таму, чым ён не быў, гэта значыць як “нябелы”. Такім чынам, сацыяльная прастора развалілася на палярную апазіцыю, у адпаведнасці з якой адзінымі даступнымі спосабамі самаідэнтыфікацыі былі “чарнаскуры” і “белы”. Як альтэрнатыву такой сітуацыі Сцюарт Хол, які далучыўся да дыскусіі, прапагандуе логіку розніцы, імкнучыся рассяць палярную апазіцыю на значную колькасць розных варыянтаў самаідэнтыфікацыі. На думку С. Хола, значнымі катэгорыямі з’яўляюцца не толькі чарнаскуры і белы, але і, напрыклад, гэндар, а сацыяльная прастора, у яго рэканструкцыі, населена (прынамсі) чатырма рознымі відамі ідэнтычнасці: чарнаскурымі жанчынамі, чарнаскурымі мужчынамі, белымі жанчынамі і белымі мужчынамі. Прыклад таксама паказвае, што як палітычныя праекты ні логіка эквівалентнасці, ні логіка розніцы не могуць апырыць больш прагрэсіўны шлях. У той час як логіка эквівалентнасці забяспечвала “чарнаскурых” агульнай платформай, на якой можна было патрабаваць роўных з белымі правоў, яна таксама прыкрывала ўнутраныя рознагалосці і несправядлівасць, якія перасякаюць адрозненне паміж імі і белымі. І калі логіка розніцы С. Хола можа выявіць такую несправядлівасць, яна можа адначасова аслабіць агульную аснову для мабілізацыі “чарнаскурых” на барацьбу за свае правы.

Семінар 2

Тэкставы семінар на працы Ганса-Георга Гадамера “Пра кола разумення”

1. Асноўныя характарыстыкі ўласцівага філасофскай герменеўтыцы падыходу да аналізу тэкстаў. Сутнасць “герменеўтычнага кола”.

2. Значэнне папярэдніх і прадужаўных меркаванняў для разумення і інтэрпрэтацыі тэкстаў.
3. Крытыка “наіўнага гістарызму”.
4. Як суадносяцца, на Вашу думку, дыскурсіўны аналіз і герменеўтыка?

Пра кола разумення

Г.-Г. Гадамер

Цэлае належыць разумець на падставе асобнага, а асобнае на падставе цэлага. Дадзенае герменеўтычнае правіла бярэ пачатак у антычнай рыторыцы; герменеўтыка Новага часу перанесла яго з абсягу прамоўніцкага мастацтва на мастацтва разумення. У абодвух выпадках перад намі кола. Часткі вызначаюцца цэлым і ў сваю чаргу вызначаюць цэлае: дзякуючы гэтаму экспліцытна зразумелым робіцца тое прадбачанне сэнсу, у якім разумелася цэлае.

Усё гэта нам вядома ўжо таму, што мы вучылі замежныя мовы. Спачатку нам даводзілася “канструяваць” сказ, а ўжо затым спрабаваць зразумець яго асобныя часткі, іх значэнне. Аднак і працэсам канструявання ўжо кіруе чаканне сэнсу, якое вынікае з усяго папярэдняга кантэксту. Праўда, і ў гэта чаканне даводзіцца ўносіць папраўкі, калі таго патрабуе тэкст. У такім разе чаканне перабудоўваецца і тэкст утварае адзінства сэнсу, які маецца на ўвазе, пад знакам іншага сэнсавага чакання. Так рух разумення ўвесь час пераходзіць ад цэлага да часткі і ад часткі да цэлага. І задача заўсёды ў тым, каб, будуючы канцэнтрычныя колы, пашыраць адзінства сэнсу, які мы разумеем. Узаемная згода асобнага і цэлага – гэта кожны раз крытэр правільнасці разумення. Калі такой згоды не ўзнікае, значыць, разуменне не адбылося.

Аналізуючы герменеўтычнае кола часткі і цэлага, Шляермахер адрозніваў у ім аб’ектыўны і суб’ектыўны бок. Як асобнае слова ўваходзіць ва ўзаемазвязаны цэлы сказ, так і асобны тэкст уваходзіць у свой кантэкст – у творчасць пісьменніка, а творчасць пісьменніка – у цэлае, якое абдымае творы адпаведнага літаратурнага жанру ці наогул літаратуры. А з іншага боку, гэты тэкст як рэалізацыя вядомага творчага імгнення належыць да душэўнага жыцця аўтара як цэлага. Толькі ў межах такога аб’ектыўнага і суб’ектыўнага цэлага і можа здзяйсняцца разуменне. Пагаджаючыся з гэтай тэорыяй, Дыльтэй кажа пра “структуру”, пра “сыходжанне да цэнтра” – на падставе гэтага і здзяйсняецца разуменне цэлага. Тым самым Дыльтэй пераносіць на гістарычны свет той прынцып, які ад веку быў прынцыпам любой інтэрпрэтацыі: неабходна разумець тэкст на падставе яго самога.

Аднак паўстае пытанне: ці адэкватна мы разумеем у такім разе колаварот разумення. “Суб’ектыўную інтэрпрэтацыю” Шляермахера мы

можам спакойна адкласці ў бок. Бо калі мы спрабуем зразумець тэкст, мы не пераносімся ў душу аўтара, у яе ўладкаванне ці канстытуцыю, і ўжо калі казаць пра “перанясенне”, то мы пераносімся ў тое, што ён мае на ўвазе ў якасці сэнсу. А гэта азначае не што іншае, як тое, што мы імкнёмся дапусціць, прызнаць рацыю (па самай сутнасці справы) таго, што кажа іншы чалавек. Бо калі мы жадаем зразумець, мы паспрабуем яшчэ больш узмацніць аргументы суразмоўцы. Так бывае нават у гутарцы, і наколькі больш слухнадзейнічаць таку выпадку, калі перад намі пісьмовы тэкст, калі мы знаходзімся ў сферы сэнсу, які даступны разуменню ўнутры сябе і як такі зусім не апраўдвае звароту да суб’ектыўнасці іншага чалавека. Задача герменеўтыкі растлумачыць гэты цуд разумення, а цуд не ў тым, што душы таямніча камунікуюць паміж сабой, а ў тым, што яны далучаны да агульнага для іх сэнсу.

Аднак і аб’ектыўны бок кола, як апісвае яго Шляермахер, зусім не раскрывае сутнасці справы. Мэта любога разумення – дасягнуць згоды па сутнасці; дзеля гэтага мы маем зносіны адзін з адным і дамаўляемся паміж сабой. І задача герменеўтыкі са спрадвечных часоў – дамагацца згоды, аднаўляць яе. Гісторыя герменеўтыкі гэта пацвярджае. Можна ўспомніць пра Аўгустына: яму неабходна было злучыць Стары завет і Евангелле. Можна ўспомніць пра ранні пратэстантызм – перад ім ізноў паўстала тая ж самая праблема. Ці пра эпоху Асветы, якая, праўда, амаль гатовая адмовіцца ад узаемнай згоды, таму што высвятляецца, што “дасканалага вытлумачэння” можна дасягнуць толькі шляхам гістарычнай інтэрпрэтацыі тэксту. Рамантызм, Шляермахер даюць пачатак гістарычнай свядомасці ва ўніверсальных маштабах і ўжо не прызнаюць абавязковай для сябе традыцыю, як яна склалася, традыцыю, да якой належалі яны самі, ужо не лічаць яе трывалай асновай герменеўтычных пошукаў – узнікае якасна новая сітуацыя. Яшчэ адзін з непасрэдных папярэднікаў Шляермахера, філолаг Фрыдрых Аст, працягваў разумець задачы герменеўтыкі вылучна змястоўна. Ён патрабаваў ад герменеўтыкі аднаўлення згоды паміж Антычнасцю і хрысціянствам, паміж “сапраўднай” Антычнасцю, якой бачылі яе ў тую эпоху, і хрысціянскай традыцыяй. У адносінах да Асветы гэта нешта новае; гаворка ўжо ідзе не пра тое, каб апасродкаваць аўтарытэт падання, з аднаго боку, і натуральны розум – з іншага, а пра апасродкаванне двух элементаў традыцыі: усвядоміўшы сябе дзякуючы Асвеце, гэтыя элементы ставяць зараз перад сабой задачу знайсці пагадненне паміж сабой.

Аднак мне здаецца, што такое вучэнне пра адзінства Антычнасці і хрысціянства фіксуе пэўны ўласцівы феномену герменеўтыкі момант праўды – яго дарма адкінуў Шляермахер са сваімі паслядоўнікамі. Энергія Астай разважлівасці засцерагла яго ад таго, каб шукаць у гісторыі толькі мінулае, а

не – проста процілеглае яму – праўду сучаснасці. Тая ж герменеўтыка, якая бярэ пачатак са Шляермахера, малюецца на такім фоне інакш: яна робіцца ўсё больш плыткай, адыходзячы ад зместу да метадаў.

Гэта падаецца яшчэ больш праўдзівым, калі бачыць яе ў святле праблематыкі, развітай Хайдэгерам. Экзистэнцыяльны аналіз вяртае да разумення з яго колавай структурай і змястоўным значэннем. Хайдэгер піша: “Мы не павінны зводзіць кола да *circulum vitiosum* – хай бы яго нават пачалі пасля гэтага “трываць”. Коланясе ў сабе станоўчую магчымасць найболей адпачатковага спазнання. Зрэшты, сапраўднымчынам мы выкарыстоўваем такую магчымасць толькі тады, калі ў сваім тлумачэнні пачынаем разумець, што яго першая, сталая і апошняя задача палягае не ў тым, каб перадаваць сабе пераднайменне, прадчуванне і прадбачанне праз выпадковае натхненне ці паўсядзённыя паняцці, але ў тым, каб распрацоўваць іх знутры самай сутнасці справы, забяспечваць гэтым навуковасць тэмы”.

Тое, што кажа тут Хайдэгер, – упершую чаргу не практычнае патрабаванне, а апісанне той самай формы, у якой ажыццяўляецца вытлумачэнне, якое разумее. Тонкасць яго герменеўтычнай думкі не ў доказе наяўнасці кола, але ў доказе онталагічнага становішча сэнсу, уласцівага колу. Само ж апісанне відавочна ўсякаму тлумачальніку, калі ён працуе, усведамляючы сутнасць справы. Любое вытлумачэнне павінна засцерагаць сябе ад адвольных прапановаў, ад абмежаваных разумовых звычак, якія могуць быць амаль незаўважныя, яно павінна быць накіравана на “самую сутнасць справы” (асэнсаванія з пункту гледжання філолага тэксты ў сваю чаргу даводзяць пра сутнасць).

Трэба, каб тлумачальнік накіроўваўся сутнасцю справы, і гэта для яго пытанне “мужнай” рашучасці, раз і назаўжды прынятага рашэння. Не, гэта насамрэч яго “першая, сталая і апошняя задача”. Таму што, якія б ні былі памылкі, якія увесь час даймаюць тлумачальніка і якія караняцца ў ім самім, неабходна вытрымаць погляд, цвёрда накіраваны на самую сутнасць справы. Хто жадае зразумець тэкст, заняты праектаваннем: як толькі ў тэксце з’яўляецца, першы пробліск сэнсу, тлумачальнік пракідае сабе, праецыю сэнс цэлага. А пробліск сэнсу ў сваю чаргу выяўляецца толькі дзякуючы таму, што тэкст чытаюць з вядомым чаканнямі, у кірунку таго ці іншага сэнсу. І разуменне таго, што напісана на паперы, палягае, уласна кажучы, у тым, каб распрацоўваць такую папярэднюю праекцыю сэнсу, якая, зрэшты, увесь час пераглядаецца ў залежнасці ад таго, што атрымліваецца пры далейшым ахопліванні сэнсу.

Вядома, такое апісанне скарочана і спрошчана. Любы перагляд праекцыі караніцца ў магчымасці стварыць новую праекцыю сэнсу; могуць існаваць побач адна з адной праекцыі, якія супернічаюць, пакуль не

ўсталюецца колькі-небудзь адназначнае адзінства сэнсу; тлумачэнне пачынаецца з папярэдніх паняццяў, якія з часам замяняюцца больш адэкватнымі паняццямі, – вось гэта няспыннае праецыяванне, пракідванне сэнсу, што складае сэнсавы рух разумення і вытлумачэння, і ёсць працэсам, які апісвае Хайдэгер. Усякі, хто імкнецца разумець, можа памыляцца; крыніца памылкі – тыя папярэднія меркаванні, што не апраўдваюцца самай сутнасцю справы. Так што разуменне павінна ўвесь час клапаціцца пра тое, каб распрацоўваць дакладныя, адэкватныя самай сутнасці справы праекцыі сэнсу, а гэта значыць, што яно абавязана ісці на рызыку такіх апырэджванняў, якія іншай “аб’ектыўнасці”, апроч аб’ектыўнасці распрацоўкі папярэдняга меркавання, якое павінна пацвердзіцца, не маюць. Цалкам апраўдана тое, што тлумачальнік не накіроўваецца наўпрост да “тэксту”, – наадварот, сілкуючыся папярэднім меркаваннем, якое ўсталявалася ў ім, ён правярае папярэдняе меркаванне, што жыве ў ім, на прадмет яго правамернасці, гэта значыць яго крыніцы і ўжывальнасці.

Трэба ўяўляць сабе справу так, што дадзенае прынцыповае патрабаванне робіць метада, да якога мы і без таго ўвесь час звяртаемся, значна больш строгім. Гэты прынцып зусім не азначае, што, калі мы кагосьці слухаем ці пачынаем чытаць кніжку, мы павінны адкінуць любыя папярэднія меркаванні пра змест таго, што пачуем і прачытаем, павінны забыцца на ўсе свае меркаванні. Наадварот, патрабуецца адкрытасць адносна меркавання іншага, зместу кнігі, а гэта значыць, што гэтыя чужыя меркаванні ставяцца у пэўнае дачыненне да сукупнасці ўласных меркаванняў, ці наадварот. Інакш кажучы, меркаванні заўсёды ўяўляюць сабою рухомую разнастайнасць магчымасцяў, аднак з усёй разнастайнасці таго, што можа мецца на ўвазе, гэта значыць таго, што, скажам, можа знаходзіць асэнсаваным і адпаведна чакаць чытач, на справе магчыма ўсё-ткі не ўсё, і той, хто прапускае між вушэй тое, што насамрэч кажа іншы, урэшце не зможа падпарадкавацца і сваёй уласнай разнастайнасці сэнсавага чакання. І тут, як мы бачым, таксама ёсць крытэр. Задача герменеўтыкі сама сабою пераходзіць у прадметную пастаноўку пытання; яна ўжо загадзя прадвызначана ёю. Дзякуючы гэтаму герменеўтычныя распачынанні знаходзяць цвёрдую глебу пад нагамі. Той, хто жадае зразумець, не будзе давярацца выпадковасці свайго папярэдняга меркавання і не будзе зацята ігнараваць сэнс, што маецца на ўвазе ў тэксце, – пакуль зусім нельга будзе не пачуць яго і пакуль уяўнае, неадэкватнае разуменне не будзе адпрэчана канчаткова. Хто жадае зразумець тэкст, заўсёды гатовы да таго, каб штосьці пачуць. Таму калі свядомасць прайшла школу герменеўтыкі, яна будзе з самага пачатку ўспрымальнай да іншасці тэксту. Але ўспрымальнасць зусім не мае ў якасці перадумовы прадметную “нейтральнасць” ці пагатоў поўнае

самаадмаўленне, яна, наадварот, грунтуецца на тым, што ўласныя папярэднія і прадузятая меркаванні будуць засвоены як нешта цалкам распазнавальнае. Неабходна ўсвядоміць сваю ўласную прадузятасць, толькі тады тэкст з'явіцца ва ўсёй сваёй іншасці, атрымаўшы магчымасць абараняць сваю прадметную праўду ад нашых уласных папярэдніх меркаванняў.

Адкрыўшы ва ўяўным “чытанні” таго, што “стаіць” перад нашымі вачамі, папярэдняю структуру разумення, Хайдэгер даў зусім дакладнае феноменалагічнае апісанне. Ён жа даў прыклад таго, што адгэтуль вынікае вядомая задача. У “Быцці і часе” ён канкрэтызаваў сваё агульнае выказванне пра герменеўтычную праблему пытаннем пра быццё. Каб эксплікаваць герменеўтычную сітуацыю пытання пра быццё ў адпаведнасці з пераднайменем, прадчуваннем і прадбачаннем, Хайдэгер правёў праз крытычную праверку сваё звернутае да метафізікі пытанне на прыкладзе істотных момантаў яе гісторыі. Тым самым ён выканаў безумоўнае патрабаванне гісторычна-герменеўтычнай свядомасці. Такім чынам, метадычна кіраванаму разуменню прыйдзеца не проста рэалізаваць тое, што ахопліваецца ім папярэдне, але і ўсведамляць свае прадбачанні, каб кантраляваць іх і дзякуючы гэтаму здабыць дакладнае разуменне, зыходзячы з самай сутнасці справы. Гэта і мае на ўвазе Хайдэгер, патрабуючы ў распрацоўцы пераднаймення, прадчування і прадбачання забяспечваць навуковасць тэмы, зыходзячы з самай існасці справы.

У аналізе Хайдэгера герменеўтычнае кола атрымлівае зусім новае значэнне. Раней колавая структура разумення заставалася ў тэорыі вылучна ў рамках фармальнай суаднесенасці асобнага і цэлага ці ў рамках суб'ектыўнага рэфлексу такога апырэджвання-прадчування цэлага і яго наступнай эксплуатацыі. Паводле гэтай тэорыі колавы рух здзяйсняецца адносна тэксту, вычэрпваючыся даведзеным да завяршэння яго разуменнем. Кульмінацыя ўсёй тэорыі разумення – акт дывінацыі, калі тлумачальнік цалкам пераносіцца ў аўтара тэксту, высвятляючы тым самым ўсё тое ў тэксце, штобыло незразумелым і што бянтэжыла. Хайдэгер, наадварот, усведамляе, што разуменне тэксту заўсёдыпрадвызначана рухам перадразумення, які забягае наперад; тым самым Хайдэгер апісвае як раз задачу канкрэтызацыі гістарычнай свядомасці. Гэтая задача патрабуе ад нас упэўнівацца ва ўласных папярэдніх думках і меркаваннях і напайняць акт разумення гістарычнай усвядомленасцю, так каб, спасцігаючы гістарычна іншае і ўжываючы гістарычныя метады, мы не проста выводзілі тое, што самі ж уклалі.

А вось змястоўны сэнс кола цэлага і часткі, які ляжыць у аснове любога разумення, неабходна, як мне ўяўляецца, дапоўніць яшчэ адной характарыстыкай. Мне хацелася б назваць яе прадбачаннем дасканаласці.

Тым самым сфармулявана перадумова, што накіроўвае любое разуменне. Яна абвяшчае: даступна разуменню толькі сапраўды дасканалае адзінства сэнсу. Мы заўсёды падыходзім да тэксту з такой перадумовай. І толькі калі перадумова не пацвярджаецца, гэта значыць калі тэкст не робіцца зразумелым, мы ставім яе пад пытанне. Напрыклад, мы пачынаем сумнявацца ў надзейнасці традыцыі, спрабуем выправіць тэкст і г.д. Правілы крытыкі тэксту, якімі мы пры гэтым карыстаемся, можна пакуль пакінуць убаку, бо нам важна цяпер тое, што і тут падстава для ўжывання такіх правіл неаддзельная ад змястоўнага разумення тэксту.

Прадбачанне, ці прэзумпцыя дасканаласці, што накіроўвае ўсё наша разуменне, робіцца змястоўна вызначанай. Мяркуецца, што не толькі іманентнае адзінства сэнсу вядзе чытача, але што і чытацкае разуменне ўвесь час накіроўваецца трансцэндэнтнымі сэнсавымі чаканнямі, якія караняцца ў стаўленні да праўды таго, што маецца на ўвазе. Мы дзейнічаем у падабенстве з адрасатам ліста – ён разумее змешчанае ў лісце паведамленне і глядзіць на ўсё найперш вачамі таго, хто піша, гэта значыць лічыць напісанае праўдай, а не спрабуе зразумець толькі меркаванне аўтара. Так і мы: мы і тэксты, якія перадаюцца традыцыяй, разумеем на аснове тых сэнсавых чаканняў, якія запазычаны з нашага ўласнага стаўлення да сутнасці справы. У падабенстве з тым, як мы верым лісту, таму што наш карэспандэнт прысутнічаў пры падзеях ці наогул дасведчаны лепш нашага, і ў дачыненні да перададзенага традыцыяй тэксту прынцыпова дапускаем такую магчымасць – яму, тэксту, усё вядома лепш, чым тое згаджаецца дапусціць наша ўласнае папярэдняе меркаванне. І толькі калі ў сваёй спробе прызнаць праўдзівым усё сказанае мы атрымаем няўдачу, гэта прыводзіць нас да імкнення “зразумець” тэкст як меркаванне іншага, зразумець яго псіхалагічна ці гістарычна. Такім чынам, прэзумпцыя дасканаласці азначае не толькі, што тэкст цалкам выяўляе ўсё, што маецца ў ім на ўвазе, але і тое, што ўсё сказанае ёсць поўнай праўдай. Зразумець азначае найперш разабрацца ў чымсьці, а ўжо потым, у другую чаргу, вылучаць меркаванне іншага, зразумець, што ён мае на ўвазе. Такім чынам, першая з умоў герменеўтыкі – гэта прадметнае разуменне, сітуацыя, якая ўзнікае тады, калі я і іншы маем справу з адной і той жа рэччу. Гэтым прадвызначаецца, што можа зрэалізавацца ў адзінстве свайго сэнсу, і, такім чынам, прадвызначаецца ўжыванне прэзумпцыі дасканаласці. Так, сэнс далучанасці да традыцыі ў гістарычна-герменеўтычных паводзінах здзяйсняецца ў форме агульнасці асноватворных, апорных прадуманых і папярэдніх меркаванняў. Герменеўтыка павінна выходзіць з наступнага: той, хто жадае зразумець, злучае сябе з прадметам, пра які даводзіць паданне, а таксамаці знаходзіцца ў кантакце з традыцыяй, знутры якой звяртаецца да нас паданне, ці імкнецца здабыць такі кантакт. З іншага боку,

герменеўтычнай свядомасці вядома і тое, што сувязь яе з сутнасцю справы не можа ўвасабляцца ў той беспраблемнай і самавідавочнай знітаванасці, што характэрна для бесперапыннай традыцыі. Насамрэч існуе палярнасць блізкасці і чужасці, і менавіта ў ёй падстава задачы герменеўтыкі, толькі яе неабходна разумець не паводле Шляермахера, псіхалагічна, не як прастору, у якой хаваецца таямніца індывідуальнасці, але сапраўды герменеўтычна, гэта значыць у поглядзе на нешта сказанае, на мову, на якой звяртаецца да нас традыцыя, на слова, якое кажа яна нам. Падрыхтаванае нам традыцый месца, месца паміж чужасцю і блізкасцю, ёсць, такім чынам, прамежкам паміж гістарычна зразуметай, ахопленай прадметнасцю і далучанасцю да традыцыі. Гэты прамежак і ёсць сапраўдным месцам герменеўтыкі.

З гэтага прамежкавага становішча герменеўтыкі вынікае нешта, што заставалася на перыферыі ранейшай герменеўтыкі, а менавіта: часавая дыстанцыя ў яе значэнні для разумення. Час у самую першую чаргу не прорва, над якой трэба пабудаваць мост, раз яна падзяляе і аддаляе адно ад іншага; гэта насамрэч аснова падзеі, у якой караніца наша сённяшняе разуменне. Таму нам і не трэба пераадоўваць часавую дыстанцыю: толькі паводле наіўнай перадумовы гістарызму людзі пераносяцца ў дух часу, думаюць паняццямі і ўяўленнямі эпохі, а не сваімі ўласнымі, і так набліжаюцца да гістарычнай аб'ектыўнасці.

Справа, аднак, у тым, каб распазнаць у часавай дыстанцыі станоўчую, прадуктыўную магчымасць разумення. Гэты часавы прамежак запоўнены паслядоўнасцю падзей, традыцый, у святле якой і выступае для нас усё паданне. Тут можна казаць пра сапраўднасць той ці іншай падзеі. Кожны ведае, якім нямоглым з'яўляецца наша меркаванне, калі часавая аддаленасць не забяспечыла нас надзейнай маштабам. Так, навуковая свядомасць у сваіх меркаваннях пра сучаснае мастацтва пачуваецца парой у найвышэйшай ступені няўпэўненым. Відавочна, што мы падыходзім да яго твораў з папярэднімі меркаваннямі, недаступнымі нашаму кантролю, яны здольныя надаць гэтым творамуласцінасць падвышанага рэзанансу, уласцінасць, якая не супадае з іх сапраўдным зместам і з іх сапраўдным значэннем. Толькі калі знікнуць усё актуальныя сувязі такога кшталту, выступіць іх сапраўднае аблічча, толькі тады адкрыецца магчымасць разумення таго, што сапраўды сказана імі, што з поўнай падставай можа прэтэндаваць на агульназначнасць. Дарэчы кажучы, само па сабе фільтраванне сапраўднага сэнсу, зняволенага ў тэксце ці ў мастацкім творы, ёсць бясконцым працэсам. Фільтруе часавы стан, а ён знаходзіцца ў бесперастанным руху, ён павялічваецца, і ў гэтым прадуктыўнасць яго для разумення. У выніку прадузятых меркаванні прыватнага характару адыходзяць, а выступаюць вонкі тыя, што забяспечваюць праўдзівае разуменне.

Толькі гэтая часавая дыстанцыя і ў стане, уласна кажучы, вырашаць сапраўдную крытычную задачу герменеўтыкі – задачу дыферэнцыяцыі праўдзівых і памылковых прадужытасцяў. Таму свядомасць, якая прайшла школу герменеўтыкі, заўсёды будзе ўлучаць у сябе свядомасць гісторыі. Герменеўтычнай свядомасці прыйдзеца ўсведамляць папярэднія прадужытыя меркаванні, якія накіроўваюць разуменне, з тым каб, са свайго боку, выявілася і заявіла пра сябе традыцыя – традыцыя як іншасць. Аднак распознаць і выявіць якое-небудзь папярэдняе і прадужытае меркаванне як такое – для гэтага, відавочна, неабходна перапыніць яго дзеянне: бо пакуль намі яно – перадмеркаванне – кіруе, мы не ўсведамляем яго як меркаванне, не ведаем яго як такое. Прымусіць яго, так бы мовіць, выступіць вонкі немагчыма датуль, пакуль яно бесперапынна, нікім не заўважанае, знаходзіцца ў гульні; не, яго трэба раздражніць. А раздражніць можа сустрэча з традыцыяй. Бо тое, што вабіць да свайго разумення, ужо павінна было паспець заявіць пра сваю іншасць. Разуменне пачынаецца з таго, што нешта звяртаецца да нас і нас крапае. Вось найгалоўнейшая герменеўтычная ўмова. Зараз мы бачым, якое патрабаванне тут утрымоўваецца: патрабаванне прывесці свае папярэднія прадужытыя меркаванні ва ўзважаны стан. Аднак калі дзеянне меркаванняў перапыняецца, а тым больш дзеянне меркаванняў папярэдніх і прадужытых, дык з лагічнага пункту гледжання ўзнікае структура пытання. Сутнасць пытання – у адкрыцці магчымасцяў, у тым, каб яны заставаліся адкрытымі. Такім чынам, калі папярэдняе меркаванне ставіцца пад пытанне тым, што кажа іншы, тым, што абвясчае іншы тэкст, – дык гэта не значыць, што янобудзе папросту адстаўлена ў бок, а на яго месцы непасрэдна заявіць пра сябе нешта іншае.

Сапраўднае гістарычнае мысленне павінна думаць і пра сваю ўласную гістарычнасць. Тады яно ўжо не будзе гнацца за зданню гістарычнага аб'екта, прадметам навуковага даследавання, якое прагрэсуе, але здолее распознаць у аб'екце іншае свайго ўласнага, а тым самым навучыцца спазнаваць і адно, і іншае. Сапраўдны гістарычны прадмет – гэта не прадмет, а адзінства такога аднаго і іншага, дачыненне, у якім і выступае як рэчаіснасць гісторыі, так і рэчаіснасць гістарычнага разумення. Адэкватная сутнасці справы герменеўтыка павінна раскрываць гэтую рэчаіснасць гісторыі ў самім разуменні. Тое, што маеца на ўвазе ў такім патрабаванні, я заву “дзейснай гісторыяй”. Разуменне – гэта акт дзейснай гісторыі, і можна было б пацвердзіць, што менавіта ў моўным феномене, прысутным у любым разуменні, пракладае сабе шлях гістарычнае здзяйсненне герменеўтыкі.

Дадатковая літаратура
(Дадатковы тэкст)
ДЫСКУРСІЎНЫ АНАЛІЗ І ГЕРМЕНЕЎТЫКА

Ключавыя словы: герменеўтыка, дыскурс, дыскурсіўны аналіз, мадэль, разуменне, структура, сэнс.

Першапачаткова герменеўтыка разумелася і практыкавалася як “мастацтва інтэрпрэтацыі”. Герменеўтычныя працэдуры былі накіраваны на разуменне сэнсу тэкстаў, сімвалаў, выказванняў аракулаў і гэтак далей. Працэс разгортвання герменеўтычных даследаванняў адбываўся ў розных сферах (у першую чаргу тэалагічнай, але не выключна ў ёй). Дадзенае разгортванне суправаджалася рэфлексіўнай працай, якая грунтавалася на ідэі, згодна з якой ў тэкстах і ва ўсіх прадуктах чалавечай дзейнасці ёсць унутраны сэнс (В. Дзільтэй пашырыў сферу ўжывання герменеўтычных працэдур на ўсе праявы чалавечага жыцця).

Узаемадачынненні герменеўтыкі і дыскурсіўнага аналізу маюць складаны характар. У рамках пэўнага бачання абодвух феноменаў дыскурсіўныя даследаванні трактуюцца найперш як сфера дамінавання дэскрыптыўнага падыходу, у той час як герменеўтычны аналіз лічыцца абсягам, у якім прыярытэт аддаецца распрацоўцы нарматыўна значнага разумення пэўных тэкстаў (а таксама з’яў, працэсаў, учынкаў і г.д.). Тэарэтыкі, якія займаюцца аналізам дыскурсіўных практык, імкнуцца высветліць, як розныя групы людзей разумеюць розныя дыскурсы, які характар мае іх удзел у гэтых апошніх. А вось прадстаўнікі герменеўтычнай традыцыі імкнуцца задаць (вытаначаныя, ідэальныя) арыенціры такога разумення. Адсюль вынікаюць і адрозненні ў даследчых прыярытэтах: дыскурсіўныя аналітыкі маюць справу з надзвычай шырокім спектрам тэкстаў (які ўключае і маўленне ў паўсядзённых кантэкстах), у той час як у абсягу герменеўтыкі ўвага засяроджваецца ў першую чаргу на геніяльных творах геніяльных майстроў, на феноменах, што патрабуюць адмысловых высілкаў, падыходаў, здагадак.

У сувязі з гэтым герменеўтычныя штудыі маюць нефармальны характар. Дыскурсіўны аналіз, аднак, мае грунтоўны фармальны складнік (хоць і не можа быць зведзены да яго). Навукоўцы, якія выкарыстоўваюць адпаведныя метадыкі, разглядаюць выяўленне структуры маўленчых практык, надання сэнсу пэўным феноменам, структурнай арганізацыі ўмоў, у якіх згаданыя практыкі здзяйсняюцца, як надзвычай важную задачу. Пры гэтым асабліва ўвага надаецца суб’ектыўнаму аспекту адпаведнага структуравання – стварэнню задзейнічаных у дыскурсах суб’ектамі сваіх уласных мадэляў тых (камунікатыўных) працэсаў, у якіх яны ўдзельнічаюць. Разам з тым прадстаўнікі дадзенага падыходу падкрэсліваюць, што згаданыя

мадэлі не з'яўляюцца чыста суб'ектыўнымі ўтварэннямі, што на іх уплываюць інтэрсуб'ектыўныя чыннікі (у сувязі з чым паўстае неабходнасць ужывання нефармальнага аналізу у адпаведных даследаваннях). У выніку працэдуры разумення і інтэрпрэтацыі разглядаюцца прыхільнікамі дыскурсіўнага аналізу ў значна больш шырокім, “дэмакратычным” плане, чым у абсягу герменеўтычных штудый.

Пытанні і заданні:

Якое з адрозненняў паміж дыскурсіўным аналізам і герменеўтыкай Вы лічыце асабліва важным? Чаму?

Які падыход (дыскурсіўны ці герменеўтычны) бліжэй Вам? Чаму?

Якімі Вам бачацца перспектывы разгортвання ўзаемных дачыненняў паміж дыскурсіўным аналізам і герменеўтыкай?

ШМАТМЕРНЫ ХАРАКТАР ДЫСКУРСІЎНАГА АНАЛІЗУ ТЭКСТАЎ КУЛЬТУРНАЙ АНТРАПАЛОГІІ

Семінар I

Тэкставы семінар па артыкуле Т. А. Ван Дэйка “Кагнітыўны дыскурсіўны аналіз”

1. Як аўтар абгрунтоўвае неабходнасць і актуальнасць кагнітыўнага дыскурсіўнага аналізу? Ці згодныя Вы з яго пазіцыяй?
2. Ахарактарызуеце прапанаваную аўтарам версію структуравання засваення дыскурсу. На якіх прынцыпах яна грунтуецца?
3. Як, на думку аўтара, суадносяцца кагнітыўныя і сацыяльныя аспекты дыскурсіўнага аналізу? Ці згодныя Вы з высновамі аўтара?
4. Як суадносіцца кагнітыўны аналіз дыскурсу з псіхалагічным і лінгвістычным аналізам?

Кагнітыўны дыскурсіўны аналіз

Т. А. Ван Дэйк

1. Уводзіны

Няма такой з'явы, як кагнітыўны аналіз. Ці ўсё ж такі ёсць?

Мы маем дыскурсіўны аналіз і ягошматлікія адгалінаванні (стылістыку, рыторыку, нарматыўны аналіз, аналіз аргументацыйных працэдур, а таксама сінтаксічны, семантычны або прагматычны аналіз, і, вядома, аналіз дыялагічных стасункаў), але “кагнітыўны аналіз” нельга ахарактарызаваць як вядомы, стандартны спосабразгляду тэксту альбо прамаўлення.

У нас ёсць кагнітыўная псіхалогія апрацоўкі дыскурсу (яго стварэння і асэнсавання) і сацыяльная псіхалогія дыскурсу (школа Лафбора), якая называецца “дыскурсіўная псіхалогія”, але апошняя адмаўляе любы падыход, сканцэнтраваны на псіхіцы, і фактычна выступае за этнаметадалагічны падыход да дыскурсу ў рамках сацыяльнай псіхалогіі.

Такім чынам, калі мы гаворым пра “кагнітыўны аналіз”, дык мы павінны яго вынайсці самі. І мы павінны паказаць, чаму ён актуальны для нашага разумення дыскурсу. Аргументам на карысць такой спробы з’яўляецца тое, што тэкст і дыялог існуюць не ізалявана. Абсалютна відавочна, што дыскурсіўны аналіз на працягу многіх гадоў падкрэслівае значнасць вывучэння кантэксту для нашага разумення шмат якіх аспектаў дыскурсу. З кантэкстуальнага пункту гледжання важнае значэнне маюць сацыяльная сфера (напрыклад, адукацыя, палітыка), глабальнае дзеянне, да здзяйснення якога спрычыніўся тэкст альбо дыялог (напрыклад, заканадаўства, навучанне і г.д.), удзельнікі і іх розныя камунікатыўныя, сацыяльныя і прафесійныя ролі, адносіны паміж удзельнікамі (напрыклад, улада), абставіны (час, месца) і, магчыма, некаторыя іншыя сацыяльныя альбо інтэрактыўныя ўласцівасці камунікатыўнай падзеі. Аднак часткай кантэксту з’яўляюцца таксама некаторыя “кагнітыўныя” ўласцівасці ўдзельнікаў, такія як іх мэты, перакананні, веды і меркаванні. Не прымаючы іх пад увагу, мы не можам зразумець, чаму людзі наогул гавораць альбо пішуць, альбо як яны адаптуюць тое, што яны кажуць ці пішуць, да ведаў або перакананняў рэцыпіентаў.

Іншымі словамі, не толькі дзеля “псіхалагічнай” мэты зразумець працэсы рэальнага асэнсавання стварэння дыскурсу, але і па важных кантэкстуальных прычынах вывучэнне кагнітыўных аспектаў зносін вельмі актуальна. У гэтай нататцы мы даем схему, як весці “кагнітыўны” аналіз дыскурсу.

2. Аналітычная апрацоўка дыскурсу

Больш за 25 гадоў кагнітыўная псіхалогія актыўна займаецца вывучэннем працэсаў стварэння дыскурсу. Узыходзячы да псіхалінгвістычнага даследавання ментальных працэсаў, засяроджаных на выказваннях, якое вялося ў 1960-х і 1970-х гадах, гэты падыход падкрэсліваў, што адпаведны аналіз не павінен абмяжоўвацца адзінкавымі выказваннямі. Людзі ствараюць і разумеюць дыскурсы ў цэлым, і нават разуменне слоў, фраз і выказванняў павінна вывучацца як неад’емная частка працэсаў, звязаных са стварэннем альбо разуменнем дыскурсаў. Псіхалагічнае альбо кагнітыўнае даследаванне дыскурсу істотным чынам адрозніваецца ад больш фармальнага, граматычнага альбо стылістычнага, нарматыўнага ці аргументацыйнага аналізу. Ён мае справу не з абстрактнымі катэгорыямі і правіламі, якія прызначаны для апісання “структур” дыскурсу, а з рэальнымі разумовымі ўяўленнямі і працэсамі карыстальнікаў мовы. У гэтым плане псіхалогія мае даць больш “эмпірычнае” разуменне дыскурсу.

Такім чынам, замест аналізу “дадзеных” структур, такі больш “стратэгічны” падыход вывучае апрацоўку дыскурсу нібы “on-line” на

некалькіх узроўнях адначасова, як хуткую, але недасканалую паслядоўнасць разумовых актаў, накіраваных на асэнсаванне адпаведных слоў, выказванняў і іх частак, параграфіў і г. д., якія належаць да дыскурсу. Значыцца, у абсягу кагнітыўнага аналізу інтэрпрэтацыя не з'яўляецца статычнай і абстрактнай працэдурай, як у лінгвістычнай семантыцы, а дынамічным, сталым працэсам (спачатку ў форме спробы) засваення сэнсу і функцый адзінак дыскурсу.

Для асэнсавання адпаведных працэсаў псіхалогія выкарыстоўвае вялікую колькасць больш-менш тэхнічных паняццяў, якія апісваюць розныя аспекты свядомасці:

- Кароткатэрміновая памяць (STM) у апазіцыі да доўгатэрміновай памяці (LTM);

- Эпізадычная памяць у апазіцыі да сэнсавай памяці;

- Сітуацыя ці адпаведныя мадэлі;

- Веды (сцэнарыі і г. д.).

Агульны працэс стратэгіі засваення дыскурсу можа быць пададзены праз указанне на наступныя дзесяць этапаў:

- Тэкст / размова чытаецца / чуецца і інтэрпрэтуецца ў лінейным плане, адзінка за адзінкай (напрыклад, слова за словамі);

- На аснове ведаў аб свеце, а таксама ведання слоў, сінтаксічных структур, агульнага значэння (тэмы), структуры дыскурсу і аспектаў кантэксту (мэт і г. д.) такім адзінкам прысвойваецца папярэдняе значэнне;

- Значэнні меншых адзінак сінтэзуюцца (і, калі неабходна, выпраўляюцца), у значэнні вялікіх адзінак, такіх як выказванні і сукупнасці выказванняў, пакуль буфер кароткатэрміновай памяці (амаль) не запоўніцца;

- Інтэрпрэтаваныя большыя часткі захоўваюцца ў тэкставай форме ў эпізадычнай памяці;

- Паралельна з гэтым разуменнем адпаведных адзінак тэксту і фарміраваннем уяўлення пра тэкст у эпізадычнай памяці карыстальнікі мовы актываюць старую альбо ствараюць новую (разумовую) мадэль падзей або сітуацыі, пра якую ідзецца ў тэксце;

- Разуменне тэксту азначае пабудову такой мадэлі: тэкст мае сэнс альбо з'яўляецца зразумелым, калі атрымальнік можа сканструяваць яго мадэль;

- Акрамя элементаў сэнсу, наяўных у тэксце (выяўленых у ім), выбудоўваць такія мадэлі дапамагае таксама інфармацыя з папярэдніх (старых) мадэляў (= больш ранні вопыт), а таксама канкрэтныя ўвасабленні агульных (прынятых у грамадстве) ведаў;

- Мадэлі бываюць як асабістыя (утвораныя на грунце індывідуальных ведаў, перакананняў, меркаванняў карыстальнікаў мовы), так і сацыяльныя (з ужываннем усеагульных, прынятых у грамадстве ведаў), але кожная мадэль

унікальная: заўтра той самы чалавек можа пабудаваць іншую мадэль (= іншую інтэрпрэтацыю) пэўнага тэксту;

- Увесь працэс разумення каардынуецца наяўнай у карыстальнікаў мовы мадэллю камунікатыўнай сітуацыі, а менавіта кантэкстнай мадэллю (ці проста: кантэкстам); кантэкстная мадэль нагадвае карыстальніку мовы, якія мэты дыскурсу, хто ўдзельнікі і якія ролі яны выконваюць, што яны ведаюць, а што яшчэ не ведаюць, у якіх умовах дыскурс разгортваецца і г.д.; гэтая інфармацыя з'яўляецца важнай і неабходнай для разумення такіх разнастайных уласцівасцяў дыскурсу, як яго інтанацыя, лексічны і сінтаксічны стыль, якія значэнні выяўляюцца і якія застаюцца нявыяўленымі, якія маўленчыя дзеянні здзяйснююцца;

- Пасля фарміравання – альбо абнаўлення – (разумовай) мадэлі дыскурсу карыстальнікі мовы могуць абагульняць такія мадэлі і, такім чынам, ствараць больш агульныя, больш абстрактныя кагнітыўныя структуры; менавіта такім чынам карыстальнікі мовы могуць вучыцца на сваім досведзе; зразумела, што яны таксама могуць рабіць ілжывыя абагульненні і, такім чынам, патрапляць у пастку забабонаў.

Працэс стварэння дыскурсу можна ахарактарызаваць падобным чынам, але ў іншым кірунку, пачынаючы з ментальнай мадэлі: тое, пра што вы ведаеце альбо маеце меркаванне, паступова (стратэгічна, паэтапна) трансфармуецца ў значэнні дыскурсу, а потым выказваецца слова за словам, у адпаведнасці з абмежаваннямі, што накладваюцца кантэкстнай мадэллю.

Нягледзячы на тое, што пададзеная вышэй у абагульненым выглядзе тэорыя з'яўляецца больш-менш стандартнай (за выключэннем ролі кантэкстных мадэляў, якая пакуль не з'яўляецца агульнавядомай і прынятай, але адпавядае дадзенай тэорыі), ёсць шмат іншых кагнітыўных уласцівасцяў розуму, што прыводзяцца ў дзеянне пры засваенні дыскурсу. Такім чынам, дыскурсы таксама ствараюцца і разумеюцца як функцыя сацыяльных устаноў і ідэалогій, нормаў і каштоўнасцяў і, магчыма, іншых формаў “сацыяльнага пазнання”. Да гэтага часу не існуе агульнапрынятай тэорыі гэтых формаў шырока распаўсюджаных у грамадстве разумовых уяўленняў і іх ролі ў засваенні дыскурсу.

3. Што такое “кагнітыўны аналіз”?

Пярэчанні?

На гэтым (вельмі спрошчаным) фоне тэорыі засваення дыскурсу мы можам паспрабаваць распрацаваць тып аналізу дыскурсу, які ўлічвае апісанія вышэй разумовыя ўяўленні і працэсы. Для традыцыйных лінгвістаў і дыскурсіўных аналітыкаў, а таксама для многіх аналітыкаў сацыяльных / крытычных дыскурсаў, а таксама для прадстаўніка дыскурсіўнай псіхалогіі такі падыход можа быць занадта “менталістычным” – ці таму, што

гаворка ідзе не пра структуру тэксту, а пра ментальную структуру, ці таму, што ігнаруе важныя інтэрактыўныя і сацыяльныя аспекты дыскурсу.

Аднак няма нічога, што найменш адпавядала б праўдзе. Перш за ўсё, найбольш важныя ўласцівасці дыскурсу, а менавіта тыя, якія акрэсліваюць яго значнасць (агульныя значэнні ці тэмы, лакальныя значэнні, кагерэнтнасць і г.д.), не менш разумовыя, чым уяўленні, пададзеныя вышэй: сэнс тэкстуне “ў” тэксце, альбо на паперы, альбо ў павеіры, але надаецца тэксту карыстальнікамі мовы і як такі паўстае ў іх свядомасці. Пераважная большасць псіхолагаў і шмат хто з лінгвістаў прымаюць гэта як частку стандартнай тэорыі. Пытанне хутчэй у тым, якія з (іншых) разумовых уяўленняў (мадэлі, веды і г.д.) неабходныя для асэнсавання таго, як засвойваецца дыкурс.

Кагнітыўны аналіз з пункту гледжання свайго прызначэння зусім не выключае далейшага сацыяльнага аналізу. Сапраўды, шмат якія кагнітыўныя аспекты засваення і рэпрэзентацыі дыкурсаў самі па сабе з’яўляюцца сацыяльнымі – напрыклад, сацыяльныя веды і перакананні, а таксама сумесна сканструяваныя сацыяльныя аспекты кантэксту. Фактычна засваенне ды разуменне дыскурсу вивучаецца на ўсіх узроўнях як частка камунікатыўнай падзеі, як форма сацыяльнага ўзаемадзеяння, для якой на самай справе яна стварае дадатковую кагнітыўную аснову: таксама дзеянні і ўзаемадзеянні выводзяць свае значэнні, функцыі і каардынацыю з кагнітыўных уяўленняў, якія сталым чынам кантралююць іх. У гэтым плане тэарэтычна адэкватнае асэнсаванне дыскурсу як сацыяльнага ўзаемадзеяння немагчымае без кагнітыўнага кампанента, гэтак сама, як кагнітыўны ўлік няпоўны без сацыяльнага кампанента, які тлумачыць структуры кантэксту, а таксама набыццё, змяненне і выкарыстанне прынятых у грамадстве ўяўленняў, ведаў, перакананняў.

Псіхалагічнае даследаванне versus кагнітыўны аналіз дыскурсу

“Кагнітыўны аналіз”, аднак, НЕ тое самае, што псіхалагічнае даследаванне апрацоўкі дыскурсу. Псіхалогія засяроджваецца на структурах і дынаміцы разумовых уяўленняў, і робіць гэта, напрыклад, з дапамогай эксперыментаў альбо з выкарыстаннем іншых формаў доказаў таго, што на самой справе адбывалася ў свядомасці. Кагнітыўны аналіз, аднак, не ставіць перад сабой задачу вымяраць час чытання альбо час рэакцыі, і не звяртаецца да іншых метадаў, якія псіхалагі выкарыстоўваюць для праверкі сваіх гіпотэз.

Кагнітыўны аналіз сканцэнтраваны на дыкурсе і яго структурах, але фарміруе свае паняцці з тэорыі апрацоўкі дыскурсу. Напрыклад, для таго, каб мець магчымасць канкрэтызаваць умовы кагерэнтнасці дыскурсу – гэта значыць важнай уласцівасці яго (семантычнай) структуры – нам патрэбныя

кагнітыўныя паняцці, такія як разумовыя мадэлі і веды. У гэтым выпадку для насне так важна, які характар мае аналіз – лінгвістычны альбо псіхалагічны, – сэнс і яго ўласцівасці выступаюць як аб'ект і таго, і іншага, таму мы працуем у памежнай вобласці, дзе лінгвістыка і псіхалогія перакрываюцца.

Кагнітыўны аналіз, значыцца, – гэта аналіз тых уласцівасцяў дыскурсу, якія разглядаюцца ў кантэксце кагнітыўных паняццяў, такіх як розныя тыпы разумовых уяўленняў. Сапраўды, існуюць структуры дыскурсу, якія прынята лічыць уласцівасцямі дыскурсу, але якія на самой справе звычайна вызначаюцца ў кагнітыўных тэрмінах – такіх, як метафары, агульныя сюжэты ці тэмы, кагерэнтнасць, прэзумпцыі, актуальнасць і гэтак далей.

Такім чынам, тэма ці тэза, якая выяўляе галоўную думку тэксту, не абавязкова выказваецца ў ім экспліцытна (хоць гэта можа мець месца, напрыклад, у катэгорыі “Загаловак” альбо “Высновы”, што належыць дапэўнай схематычнай структуры), але выступае як штосьці, што прысвойваецца дыскурсу карыстальнікамі мовы. Выглядае на тое, што яна шмат у чым з'яўляецца часткай (глабальнага) сэнсу тэксту, але яе вызначэнне даецца з пункту гледжання выказванняў, якія прызначаюцца альбо выводзяцца з дыскурсу карыстальнікамі мовы ў працэсах яго разумення альбо стварэння. Прэзумпцыя можа быць правільна вызначана толькі з пункту гледжання ведаў, якімі, як мяркуецца, павінны валодаць атрымальнікі. Падобным чынам, метафара не можа быць улічана толькі ў семантычным плане, але яе трэба апісаць і растлумачыць з пункту гледжання кагнітыўных працэсаў, уяўленняў або структур ведаў. І, нарэшце, усе сэнсы дыскурсу і апрацоўка дыскурсу заснаваны на ведах, але веды – гэта не лінгвістычная, а пазнавальная катэгорыя. Іншымі словамі, шмат якія цікавыя ўласцівасці дыскурсу патрабуюць кагнітыўнага аналізу, незалежна ад таго, ці былі яны (таксама) улічаны ў лінгвістычнай семантыцы.

Такім чынам, сучасная семантыка дыскурсу выступае і як лінгвістычная, і як кагнітыўная (а таксама і сацыяльная). Хоць УСЯ семантыка, з'яўляецца разам з тым і кагнітыўнай, кагнітыўны аналіз факусуецца, у прыватнасці, на тых аспектах сэнсу дыскурсу, якія маюць кагнітыўную натуру. Гэта азначае, што мы засяроджваемся не столькі на значэннях слоў і выказванняў, што таксама робіцца ў класічнай лінгвістычнай семантыцы, колькі на тых уласцівасцях тэксту і дыялагу, якія могуць быць тэарэтычна засвоены толькі ў з дапамогай кагнітыўных тэрмінаў.

Семінар 2

Тэкставы семінар па артыкуле Май Назарук “Рэфлексіўнасць у антрапалагічным дыскурсіўным аналізе”

1. Значэнне рэфлексіўнага аспекту навуковых даследаванняў.
2. Праблема аб’ектыўнасці антрапалагічных даследаванняў. Месца даследаванняў Браніслава Маліноўскага ў кантэксце дадзенай праблемы.
3. Праблема ўзаемадачыненняў паміж удзельнікамі антрапалагічнага дыскурсу (антраполага і носьбітаў культуры, што з’яўляецца прадметам вывучэння).

Рэфлексіўнасць у антрапалагічным дыскурсіўным аналізе

Мая Назарук

Уводзіны

Рэфлексіўнасць – гэта працэс адлюстравання, які робіць сябе аб’ектам; у самым элементарным сэнсе гэта мае дачыненне да рэфлексіі пра сябе як пра аб’ект правакацыйнай, няспынай думкі і сузірання. Рэфлексіўнасць прэтэндуе на самарэфэрэнцыйнасць. Па словах Маергофа і Рубі, рэфлексіўнасць спараджае “падвышаную свядомасць і галавакружэнне, творчую інтэнсіўнасць магчымасці, якая вызваляе нас ад звычкі і звычайу і вяртаецца да сузірання сябе”. Рэфлексіўнасць – гэта тэхнічны тэрмін, які прасякае крытычны літаратурны дыскурс і грамадазнаўчыя даследаванні, а таксама пэўныя аспекты аўтабіяграфічнага жыцця звычайных людзей; гэта прывяло да раптоўнага, моцнага выбуху блытаніны ў дачыненні да яго паўсядзённага выкарыстання. Як тэрмін, рэфлексіўнасць мае неадназначны, дрэнна сфармуляваны характар з мізэрнай падтрымкай на ўзроўні грунтоўных даследаванняў, і ён выкарыстоўваецца як *passé partout* інструмент для спасылкі на самакрытычныя думкі і творы. Рэфлексіўнасць выступае як аспект сацыяльнага і антрапалагічнага пісьменства і даследчай працы; аднак яго сувязь з літаратурнаўствам вызначаецца яго ўніверсальнай *літаратурнасцю (littéarité)*. Вынікі адпаведнага аналізу з’яўляюцца літаратурнымі, нават калі ён здзяйсняецца ў абсягу сацыяльных навук. Даследчыкам у галіне літаратуры ёсць чаму павучыцца з такога стану рэчаў, таму што грамадазнаўчае пісьмо ў антрапалогіі вельмі падобна да аўтабіяграфічнага пісьма ў літаратуры у сваёй разнастайнасці сцэнтраваных на сабе маналогаў, самасвядомага аналізу і пісьма, засяроджанага на “Я”. Пісаць пра антрапалагічныя творы ў літаратурным часопісе, магчыма, не з’яўляецца адэкватным; аднак, гэта правамерна ў адпаведнасці з неабходнасцю прызнаць дадзеную сферу даследаванняў як, прынамсі часткова, літаратурную. Усе працы антраполагаў залежаць ад іх уважлівага занатоўвання, і іх поспех вызначаецца іх

рытарычнай кампетэнтнасцю, якая выяўляецца ў манаграфіях і самавыкрывальных дзённіках, падарожных зацемках і інш.

Карані

З пункту гледжання аўтара, апавядальніка або таго, хто піша ў галіне антрапалогіі, рэфлексіўнасць абазначае тое, што інакш вядома як *самасвядомасць* аўтара або дысцыпліны. Слова “рэфлексіўны” паходзіць ад лацінскага *reflexus*, што азначае павернуты назад, што, у сваю чаргу, паходзіць ад *reflexere* – адлюстраваць. Рэфлексіўнасць – гэта працэс, а таксама *regarden arriere*, або *regardvers/sur soi-même*, які выклікаў засяроджанасць постструктуралістычнага антрапалагічнага дыскурсу на усюды існай самасцю апавядальніка: самааналізе, стратэгіях самарэалізацыі, самапазнання, самаінтуіцыі, самакрытычнасці, самавызначэнні, самастойнасці. Сэнсавыя нападуненне *самасці* невыразнае; аднак існуе кансэнсус, што яно мае ўсеагульнае дачыненне да дыскусіяў, засяроджаных на суадносінах аб’ектыўнасці і суб’ектыўнасці.

Рэакцыі на спробы, відавочна выкліканыя рэфлексіўнасцю, выяўляюцца ў спробах забяспечыць аб’ектыўнасць за кошт памяншэння або кантролю ўплыву даследчыка на даследчую сітуацыю. Такія спробы ўключаюць у сябе захаванне дыстанцыі праз выкарыстанне назірання і іншых метадаў, пры дапамозе якіх узаемадзеянне зводзіцца да мінімуму або істотным чынам кантралюецца. Гэтыя падыходы атаясамліваліся адпаведна з пазітывісцкай і натуралістычнай метадалогіяй. Само сабой зразумела, што найбольш жорсткія, аб’ектывісцкія падыходы нярэдка суправаджаюцца значнай доляй рэфлексіўнасці.

Складанасці палявых даследаванняў

Цалкам выключыць прысутнасць аўтарства ў метадалогіі палявых экспедыцый або даследаванняў немагчыма: пры распрацоўцы даследаванняў часткай чалавечай прыроды з’яўляецца пакідаць адбітак і фарміраваць вынікі шляхам апрацоўкі структураваных або неструктураваных інтэрв’ю (перадусьціцца тэматычных даследаванняў). Антраполог праецыруе свае чаканні на вынікі даследавання, і яго рэфлексіўнасць прымушае яго інтэрпрэтаваць атрыманыя дадзеныя ў адпаведнасці з канкрэтнымі мадэлямі мыслення, забабонамі, фанабэрыстасцю і гэтак далей. Вельмі часта антраполог надае форму сваім вынікам праз сваю самарэфлексіўную асабовасць. Вынікі можна назваць аб’ектыўнымі, але антрапологу належыць апошняе слова ў інтэрпрэтацыі дадзеных; ён ставіць свой сапраўдны подпіс пад сваім даследаваннем. Ён не хлусіць пра свае вынікі, і яго вынікі могуць быць аб’ектыўнымі, але ўсяго настолькі, наколькі магчыма падтрымліваць дыстанцыю за кошт суб’ектыўнай апрацоўкі дадзеных. Калі антраполог выкарыстоўвае гэтыя стратэгіі, мы можам аднесці іх да літаратурных якасцяў

яго працы. Апрацоўваючы інфармацыю так, як ён гэта робіць, антраполог з'яўляецца дэ-факта пісьменнікам, які надае ведам форму з дапамогай дробкі інтымных дэталёў і самарэфэрэнтнай інфармацыі. Суб'ектыўнасць даследчыка вызначае вынік і ўсталёўвае атмасферу манаграфіі. Аўтэнтычны подпіс аўтара сігналізуе яе індывідуальны характар. Манаграфія напісана на аснове самааналізу і рэканструкцыі мінулых падзей, упарадкаваных паволаму, каб служыць расповеду, прысвечанаму працэсу расповеду.

Рэфлексіўны паварот Маліноўскага

Першы выпадак суб'ектыўнага пісьма ў антрапалогіі прыйшоў з Маліноўскім, які заклікаў да абнаўлення сучаснай антрапалогіі самім фактам вядзення астравах Трабрыян свайгознакамітага даследчагажурнала. Журнал Маліноўскага прывёў да рэфлексіўнага павароту ў антрапалогіі ў 1915 г., калі аўтар упершыню быў зроблены адказным за крызіс аб'ектыўнасці, рэлевантны для лёсу гермеўтычнай антрапалогіі. Як вядома, Маліноўскі ў сваім дзённіку (інтымным, асабістымжурнале) праклінаў сваіх суб'ектаў вывучэння (трабрыянцаў), але ў сваёй этнаграфічнай манаграфіі ён перадаў характэрны для іх чалавечы стан. Ён падкрэсліваў, што аб'ектыўныя метады грунтуюцца на “здоровым сэнсе і на інтуіцыі антраполога”, задзейнічаных у калейдаскопе племяннога жыцця. У адпаведнасці з пунктам гледжання Маліноўскага, антраполог – гэта чалавек, які можа аддаліцца ад прадмета свайго даследавання настолькі, каб зафіксаваць вынікі з дапамогай сінаптычных табліц або графічных уяўленняў, даць ясны і звязны план сацыяльнай структуры племені, не інфантылізуючы прадмет свайго вывучэння праз гратэскавую карыкатуру. Антраполог павінен быць уважлівым да дэталёў, працаваць сістэматычна і метадычна. Мэтападрахтоўкі навукоўцаў – даць ім ментальную схему, на якую яны маглі б абаперціся і якая ў далейшым вяла біхпразіх даследаванні. Важна, каб былі вычарпаны ўсе сродкі атрымання інфармацыі для фіксацыі як мага большай колькасці фактаў (суплёту дадзеных) на аснове эмпірычнага метаду.

Аднак, нягледзячы на ўсе гэтыя спробы дасягнуць аб'ектыўнасці, Маліноўскі пакінуў падарунак нашчадкам у выглядзе журнала, які раскрываў схаваную прыроду антраполога (яго расісцкія абразы, яго сэксісцкія выказванні аб падмацванні жанчын, якія належалі да карэннага насельніцтва). Калі мы ўсё яшчэ “закаханыя” ў Маліноўскага, дык гэта “жорсткае каханне”, таму што ён прымусіў нас з пагардай ставіцца да яго за суб'ектыўнасць і за тое, што ён выйшаў за мяжу аб'ектыўных разважанняў. Маліноўскі ўсталяваў рэфлексіўнасць на сцэне сусветнай супольнасці, выстаўляючы сябе звар'яцелым белым чалавекам на курорце, мэтай якога была доктарская дысертацыя для Фрэйзера. Публікуючы свае пачуцці ў формежурнала (хоць мы ведаем, што журналы апублікавала яго

жонка, якая ўсвядамляла неабходнасць іх друку), ён адкрыў скрыню Пандоры з каштоўнасцямі, датычнымі навуковых даследаванняў у галіне антрапалогіі. Так нарадзілася рэфлексіўнасць.

Дзённік Маліноўскага засведчыў, што адносіны паміж аўтарам культурна-этнаграфічных манаграфій і апавядальнікам асабістых нататак не былі празрыстымі, што, прынамсі, ён хлусіў скрозь зубы, выдумваючы свой знакаміты публічны вобраз і сур'ёзна выпрабоўваючы сваю шчырасць. Фактычна, аналіз дзённіка паказвае зняцце суб'ектыўнасці, калі дзённік параўноўваецца з манаграфіяй. У дзённіку гаворыцца пра адносіны Маліноўскага са сваёй славянскай душой і з мінулым, з Польшчай (асабліва з горадам Кракавам) і яго любімай маці. У ім ёсць згадкі пра асабістае жыццё аўтара (яго каханне да Эльсі, што складае траціну дзённіка; сяброўства са Стасем; эратычныя пачуцці да іншых жанчын), а таксама персаналізаваныя пачуцці да белых каланізатараў і племя, куды ён патрапіў для вывучэння: дзікуны і негры – азначальнікі, якія выдаюць культурна абумоўлены этнацэнтрызм.

Нягледзячы на яго непапраўную самадраматызацыю, усе гэтыя элементы замоўчваюцца ў манаграфіі, якая павінна быць афіцыйным, сур'ёзным, прафесійным дакументам. Здзейснены ў дзённіку амааналіз, праніклівы позірк на сябе (увага да сябе), выяўляюцца як немагчымыя для пераводу ў канчатковы *tagnum opus* антраполага. Рэфлексіўнасць Маліноўскага аспрэчвала ўмоўнае адрозненне паміж суб'ектыўным і аб'ектыўным стылямі пісьма. З гэтага моманту стала зразумела, што *аб'ектыўнасць* знітавана з суб'ектыўнай пазіцыяй, якая прадвызначае і дыктуе онталогію яе існавання. Янг заўважыў, што Маліноўскі насамрэч не прапанаваў ніякай тэорыі, якая ўключала б назіральніка ў сваю сістэму адліку, насуперак сваім павучанням, скіраваным да іншых даследчыкаў.

Метафара люстэрка

Па словах Роса, у рэфлексіўнасці выяўляецца “заклапочанасць вобразамі і рэпрэзентацыямі, цякучай і сканструяванай прыродай сэнсу, а таксама тым, ці сапраўды можна выйсці за межы ўяўленняў да канчатковага абазначанага або праўды”. У гэтай сувязі выкарыстоўваецца метафара люстэрка: рэфлексіўнасць можна разглядаць як інверсію, а не прамое адлюстраванне сябе, як у чароўным свеце Алісы ў краіне цудаў – рэфлексіўнасць шматмерная і здзяйсняецца са шматлікіх пунктаў гледжання. Яна можа быць індывідуальнай або калектыўнай, прыватнай або публічнай, імпліцытнай або відавочнай, частковай або поўнай.

Рэфлексіўнасць не дазваляе суб'екту згубіцца ў яго ўласных клопатах; яна прыцягвае яго да Іншага і адцягвае ад ізаляванай увагі да сябе. Рэфлексіўнасць патрабуе суб'екта і аб'екта, разрываючы палон клопату

пра сябе самога сваёй цягай да самапазнання і непазбежна ўлічвае навакольны свет падзей, людзей і месцаў.

Метатэкстуалізацыя

На значна больш папулярным жаргоне рэфлексіўнасць звязана з самакрытыкай, метатэкстуалізацыяй, мета-распедам. Так, у дадзенай сувязі кажуць, што рэфлексіўная дзейнасць постструктуралістаўскіраванана крытыку мадэрнізму. Само сабой зразумела, што падобным чынам уся тэорыя 20-га стагоддзя выяўляе мудрагелістую рэфлексіўную траекторыю, ставіць пад сумнеў Розум (Сучаснасць або Асветніцтва), ставіць пад сумнеў сучаснасць (Постмадэрнізм), ставіць пад сумнеў гендэр (Фемінізм), ставіць пад сумнеў статус Падпарадкаванага (Посткаланіялізм) і гэтак далей. Рэфлексіўнасць – галоўная рыса, якая звязвае ўсе інтэлектуальныя рэвалюцыі XX стагоддзя. Навукоўцы, філосафы і грамадазнаўцы – усе займаліся рэфлексіўнай дзейнасцю. Рэфлексіўнасць — гэта не новы павеў моды, хоць фрагментацыя дыскурсу ў постструктуралісцкай літаратуры суправаджалася ўзмацненым пошукам з боку часткі даследчыкаў новых спосабаў канцэптуалізацыі онталогіі.

Рэфлексіўнасць увайшла ў антрапалагічны дыскурс у 1970-х гадах, дзе яна “асацыявалася найперш з эксперыментальнымі спробамі падарваць рэалістычныя канвенцыі твораў, што належал да мейнстрыму, шляхам усталявання фільмаў (або кінавытворчасці) у саміх фільмах, робячы літаратурных герояў звернутымі да сваіх чытачоў і гэтак далей”.

Рэфлексіўнасць у мастацкіх творах

Прыклады рэфлексіўнасці ў мастацкіх творах узыходзяць да самых ранніх казак. Мой аналіз грунтуецца на спісе, упершыню складзеным Барбарай Майерхоф і Рубі, пашыраючы і мадэлюючы, аднак, інфармацыю, каб адпавядаць майму рэфлексіўнаму павароту, з маёй унікальнай інтэрпрэтацыяй. Я лічу, што іх прыклады добра ілюструюць праблемы, звязаныя з гэтым дыкурсам.

У старажытнай гісторыі Сіндбада мы маем убудаваны аповед пра подзвігі Шахеразады: рамкі апавядання адлюстроўваюць рэфлексіўнасць працэсу апавяду. У Сіндбадзе ў нас ёсць гісторыя ў гісторыі: тое, што Гіртца называе “поўным апісаннем” у антрапалогіі. Тут мы спасылаемся на знакамты эпізод падміргвання. Чалавек, які падміргвае, уключаны ў акт камунікацыі, у той час як павярхоўнае чытанне акта канстатавала б простае скарачэнне вока. Поўнае апісанне патрэбна, каб прабіцца больш высокі ўзровень разумення, дзе сэнс канструюецца на аснове развітай інтэрпрэтацыі. Падміргванне ў разуменні Гіртца выступае як убудаваны наратыў пэўнага кшталту – эндасімбіятычны і рэфлексіўны, дзе чалавек удзельнічае ў пошуку сэнсу, а не праўды.

Рэфлексіўнасць таксама можа быць выяўлена ўшэдэўры Луіджы Пірандэла – знакамітай п’есе “Шэсць персанажаў у пошуках аўтара” (1921) або ў фільме Дзігі Вертава “Чалавек з кінакамерай” (1929), у якіх мы адчуваем сябе сведкамі “mise en abyme” прадмета аналізу. Французскі тэрмін “mise en abyme” азначае “змяшчэнне ў бясконцасць” або “змяшчэнне ў бездань”. Звычайнае выкарыстанне гэтай фразы апісвае візуальны досвед стаяння паміж двума люстэркамі, бачачы бясконцае ўзнаўленне свайго вобраза. У п’есе Пірандэла актёры шукаюць апавядальніка дзеля няўдачы ў метатэкстуалізацыі цяжкага становішча ў іх існаванні: апавядальнік стаіць па-за тэкстам, які просіць аўтара – вобраз апавядальніка *dédoublee*, апавядальнік па-за тэкстам разважае пра ролю аўтара ўнутры тэксту, яго люстраны вобраз.

У фільме Вертава ён распавядае пра кіно па-свойму, як чалавек з кінакамерай, які разважае пра ўласную прафесію, пра сваё адмысловае становішча і яго сэнс.

Іншы прыклад рэфлексіўнасці мы знаходзім у Нормана Рокуэла, папулярнага мастака, які стварае вобраз самога сябе на вокладцы часопіса “Saturday Evening Post” якраз у працэсе малявання гэтай вокладкі: вокладка часопіса паказвае, як ён малюе яе праз своеасаблівае выцінанне, у якім выява ўсталёўваецца і трансфармуецца ўнутры іншага малюнка, каб расказаць іншую выпадковую гісторыю. Такія прыклады самарэфэрэнцыйнай самакрытыкі праз вобразы – гэта цяпер даволі частая практыка ў кнігах, кіно і СМІ.

У дадатак трэба сказаць, што рэфлексіўнасць можа быць няправільна зразуметая, будучы змяшанай з эгацэнтрычнасцю ў “дэгенератыўным [постмадэрнісцкім] грамадстве, якое, застаючыся ў межах нарцыстычнага настрою думак, бавіць часу пустой заклапочанасці сабой”. Аўтарскія задумы можна разглядаць не як рэфлексіўныя, а як укараненыя ў ганарыстасці. Пагроза або выклік туту тым, каб глядзець на мастацтва дзеля мастацтва, як на твор, незалежна ад мастака, ад таго, хто яго стварыў, у абагульненым плане – як на прадукт культуры, якая дыктуе яго раўнавагу і суладдзе, без вывучэння індывідуальных псіхалагічных асноў, што спрычыніліся да яго стварэння або даследавання, пра якое ідзе гаворка.

Аўтаэтнаграфія

У антрапалагічным дыскурсе рэфлексіўнасць вельмі натуральна асацыюецца з тым тыпам эксперыментальных прац, штобярэць пачатак у сучаснай антрапалогіі: асабліва ўзнікненне дзённіка і з’яўленне аўтаэтнаграфій, у якіх самасць даследуецца праз каардынальную суб’ектыўнасць у святле ўласнай сацыяльнай гісторыі. Рэфлексіўнасць у антрапалогіі адносіцца да таго, як вывучаемы «аб’ект» даследавання рэагуе

на палявую працу, каб сфармаваць новыя эпістэматычныя гічныя напрамкі даследаванняў. У сучаснай антрапалогіі аб'екты даследавання - карэннае племя, мексіканка, балійская кухарка, палінезійскі лодачнік - бачацца праз залу люстэркаў дыялогу і самарэфлексіі і надзяляюцца (посткаланіяльным і постмадэрнісцкім).) голас у тэксе. Мы больш не сутыкаемся з тэкстам, напісаным антрапологам, як з дыскурсам туземца, які адважваецца распавесці ўласную гісторыю ў апавяданні антраполога. Адразу прыходзіць на памяць рэвалюцыйны посткаланіяльны артыкул Гаятры Співак "Subaltern Can Speak". Такім чынам, мы павінны спытаць, гэта гісторыя, гісторыя антраполога, ці гэта з першых рук? Былі выпадкі, калі карэнныя людзі падалі ў суд на антрапологаў за няправільнае выкарыстанне і няправільнае тлумачэнне іх інфармацыі на месцах. У рэфлексіўных працах, прысвечаных ролі дыскурсу паміж народамі і этнографамі, разглядаюцца зменлівыя адносіны абодвух, і кінуць выклік таму, як антраполог разглядаўся як адзіны першапачатковы аўтар свайго тэксту. У антрапалогіі мы павінны глядзець на эффект антраполога, які глядзіць на туземца гледзячы на антраполога. Мы павінны назіраць, як змяняецца погляд антраполога, як туземец змяняецца, каб звярнуцца да свайго бачання, і змяняе свае паводзіны пад павелічальным шклом.

Іншымі словамі, рэфлексіўнасць звязана з тым, наколькі асабістым насамрэч робіцца антрапалагічны тэкст. Асабістая гісторыя – не адзіны элемент, які ўплывае на аб'ектыўнасць. Сацыяльнае ўзаемадзеянне паміж этнографамі і тымі, каго ён вывучае, уплывае на спосаб, якім выбудовваецца этнаграфічны апавяд. Уключанае назіранне характарызуецца "ўваходам і выходам з кантэксту", своеасаблівай дыстанцыяй паміж сабой і тым, на каго скіравана даследаванне. З аднаго боку, Вы павінны зрабіцца "родным" і патрапіць у рэчышча даследавання праз уключанасць у тое, што даследуецца. З іншага боку, як гаворыцца ў кнізе Пудэрмэйкера "Чужынец і сябар: шлях антраполога", Вам трэба дыстанцыявацца, каб назіраць, у працэсе назірання. Вельмі важна, каб даследаванні грунтаваліся на прагматычнай і рэалістычнай анталогіі; аднак асабісты элемент не можа быць выдалены з раўнання. Тут мы маем справу з дадатковым багажом з усімі непрыемнасцямі, на якія распаўсюджваецца гэты азначальнік.

Балійскі пеўневы бой Гірца

Прыкладам гэтага быў знакаміты балійскі пеўневы бой Гірца: мы спачатку бачым, як антрапологі гледзяць на балійцаў, а балійцы азіраюцца на іх; потым адбываецца змена, калі балійцы мяняюць сваё стаўленне да антрапологаў, якія, у сваю чаргу, пачынаюць бачыць балійцаў па-іншаму. Як указваюць Майергоф і Рубі, антрапологі выкарыстоўваюць тое, што Вертаў называе "кінавокам", каб павярнуць сваю рэфлексію да сваіх палявых

даследаванняў, каб адрозніць іх погляд ад неімплікатыўных спосабаў успрымання пры правядзенні згаданых даследаванняў.

У палявых умовах назіральнік мадыфікуецца: выконваючы сваю працу, ён ужо не проста той, хто вітае старэйшых на ўскрайку вёскі, а этна-глядзіць, этна-назірае, этна-думае. І тыя, з кім ён мае справу, гэтаксама мадыфікуюцца: выказваючы свой давер гэтаму звыкламу замежнаму госцю, яны этна-паказваюць, этна-гавораць, этна-думаюць.

Менавіта гэты перманентны этнадыялог уяўляецца мне адным з самых цікавых бакоў сучаснага прагрэсу этнаграфіі. Веды больш не з'яўляюцца скрадзенай таямніцай, схаванай у заходніх храмах ведаў; гэта вынік бясконцых пошукаў, дзе этнографы і тыя, каго яны вывучаюць, сустракаюцца на шляху, які некаторыя з нас цяпер называюць агульнай антрапалогіяй.

Выбарачны агляд літаратуры

Ключавымі працамі, прысвечанымі праблеме рэфлексіўнасці ў галіне культурнай антрапалогіі, з'яўляюцца зборнік Дэла Хаймса “Вынайзёная нанова антрапалогія” (1999) у Злучаных Штатах і “Антрапалогія і каланіяльнае сутыкненне” Талала Асада (1973) у Брытаніі. Вельмі важнай для вывучэння антрапалогіі была кніга Кліфарда Гірца “Антраполаг як аўтар” (1990), у якой Гірц выкладае тэорыю самааналізу праз літаратурны праект у антрапалагічным дыскурсе. Тэорыя Гірца адстойвае сілу навуковага ўяўлення, каб вымераць пераканаўчасць нашых тлумачэнняў перад тварам кантакту з жыццём незнаёмцаў. Гірц давёў: “Антраполагі не заўсёды ўсведамлялі гэты факт: хоць культура існуе на гандлёвым месцы, у гарадзішчы або ў доглядзе авечак, антрапалогія існуе ў кнізе, артыкуле, лекцыі, музейнай экспазіцыі ці часам зараз у фільме. Усвядоміць гэта азначае ўсвядоміць, што мяжа паміж спосабам рэпрэзентацыі і прадметным зместам гэтка сама невыразная ў культурным аналізе, як і ў жывапісе; і гэты факт, у сваю чаргу, здаецца, пагражае аб'ектыўнаму статусу антрапалагічных ведаў, нагадваючы, што яе крыніцай з'яўляецца не сацыяльная рэальнасць, а спрытныя выдумкі навукоўцаў”.

Гэта нам пагражае, але пагроза пустая. Прэтэнзія на ўвагу этнаграфічнага аповеду абапіраецца не на здольнасць яго аўтара фіксаваць першасныя факты ў далёкіх мясцінах і везці іх дадому, як маску або разьбу, а на тую ступень, у якой ён здольны ўдакладніць, што адбываецца ў такіх месцах, каб паменшыць здзіўленне – што гэта за мужчыны? – якое натуральным чынам узнікае дзеля нязвыклых дзеянняў, якія робяцца з незнаёмых падстаў. Гэта выклікае пэўныя – сур'ёзныя – праблемы з верыфікацыяй, так, – або, калі верыфікацыя занадта моцнае слова для такой мяккай навукі (я сама аддаю перавагу ацэнцы), пытанне, як можна адрозніць лепшы апавед адгоршага. Аднак менавіта тут і хаваецца вартасць. Калі

этнаграфія – гэта моцнае апісанне, а этнографы – тыя, хто апісвае, дык вызначальнаепытанне для любога дадзенага прыкладу, ці то палявога журнала, ці то манаграфіі высокага узроўню, параўнальнага з узроўнем Маліноўскага, у тым, ці адрозніваюцца у іх падміргванні ад паторгванняў і сапраўдныя падміргванні ад імітаваных. Гэта не супраць сукупнасці неінтэрпрэтаваных дадзеных, радыкальна прасяяных, а супраць сілы навуковага ўяўлення, – звярнуцца да жыцця іншаземцаў. Не варта, як казаў Тора, аб'ехаць увесь свет толькі для таго, каб палічыць катой на Занзібары.

Выдадзеныя ў 1986 годзе зборнікі “Антрапалогія як крытыка культуры” Майкла Фішэра і Джорджа Маркуса і “Культура пісьма: паэтыка і палітыка этнаграфіі” Джэймса Кліфарда і Маркуса стварылі рытарычныя тэорыі для апрацоўкі розных рэфлексійных эксперыментаў з дапамогай дыялогаў, пастышу і мемуараў. Вывучэнне рэфлексійнасці было адказным за канструяванне літаратурнага праекта, які абгрунтаваў постструктурную антрапалогію і прасоўваў ідэю дэцэнтрацыі аўтара.

Іншай крытычнай працай па рэфлексійнасці з'яўляецца праца Эдварда Саіда “Арыенталізм”, у якой аўтар выкладае тэорыю Усходу як рэфэрэнтнага іншага і скажонага люстэрка сябе. Як адзначае сам Саід, “сцвердзіўшы сябе ў дачыненні да Усходу як своеасаблівага роду сурагату ці нават падпольнага “я”, еўрапейская і ў больш шырокім сэнсе заходняя культура набыла моц і ідэнтычнасць”.

Аргіру піша, што: выяўляючы тое, чаго не хапае Іншым, гэта значыць, ствараючы адсутнасць, Захад зрабіў сябе прысутным як “прысутнасць” у хайдэгераўскім і дэрыдаўскім сэнсе гэтага тэрміна – як Быццё існых, цэнтр свету, крыніца ўсяго сапраўднага значэння.

Окелі падсумаваў дyleму заходняй суб'ектыўнасці, сцвярджаючы, што: “Заяўленая антрапалогіяй мэта – вывучыць ўсё чалавецтва – застанеццанедасягнутай, калі яна выключыць заходняе “Я”, абапіраючыся галоўным чынам на заходні погляд/углядванне на/у “іншых””.

Калі мы гаворым пра дыкурс, рэфлексійнасць мае на ўвазе няспынны працэс, у якім ставяцца пад пытанне сучасныя метанаратывы (тэксты, фільмы, культурная прадукцыя метатэкстуальнай паэтыкі); гаворка ідзе пра радыкальныя пытанні і сумненні, якія ў літаратурнай антрапалогіі былі выкліканы да жыцця літараўскім “Condition postmoderne” – сутоннем постструктуралізму і яго постмадэрновага перыяду.

Кніга Гірца «Антраполаг як аўтар» (1990) ідзе паралельна з узнікненнем постмадэрнісцкага дыкурсу ў антрапалогіі. Гірц звяртаецца да засяроджанага на самасці даследчыка дыялектычнага вывучэння этнаграфічнага метаду як сродку да разумення адносін паміж згаданай самасцю і дыкурсам.

Боб Шолтэ піша, што мы не можам прымаць як належнаютой Lebenswelt (жыццёвы свет), які мы павінны зрабіць прадметам эпістэмалагічнай рэфлексіі, пакліканай забяспечыць рэфлексіўнае разуменне, герменеўтычнае пасярэдніцтва і філасофскую крытыку, калі мы прызнаем, што антрапалагічныя даследаванні з'яўляюцца прадурзятымі, неаб'ектыўнымі і культурна дэтэрмінаванымі, калі яны бачацца *in situ* (на месцы). Шольтэ разглядае суб'ектыўнасць у сувязі з "ілюзіяй аб'ектыўнасці", выяўленай у найноўшых антрапалагічных пошуках. Ён падкрэслівае, што калі мы свядома прымаем навуковую мета-мову, мы можам безваротна страціць перспектыву, якая адкрывае характэрную для палявых даследаванняў дынамічную і інтэрактыўную рэальнасць. Мета рэфлексіўнай антрапалогіі – засяродзіць увагу на спецыяльным маўленні, тэрміналагічным эскапізме або проста жаргоне, якія ў якасці метамоў могуць ператварыцца ў небяспечныя і педантычныя абстракцыі. Рэфлексіўная антрапалогія павінна быць дыялектычнай пазіцыяй, у якой "аналітычныя працэдуры і апісальныя сродкі выбіраюцца і вызначаюцца шляхам разважання аб прыродзе з'яў, з якімі яна сутыкаецца, і аб прыродзе гэтага сутыкнення". Мы не павінны клапаціцца, каб пазбегнуць герменеўтычнага кола; насамрэч, пытанне не ў тым, "як яго пазбегнуць, а ў тым, як правільна ў яго ўвайсці".

Высновы

Рэфлексіўнасць блізкая да ніцшэанскай перспектывы свядомасці, у якой усе факты з'яўляюцца інтэрпрэтацыямі, а ўсе важныя моманты разглядаюцца як суб'ектыўныя. На практыцы рэфлексіўнасць абапіраецца на прызнанне антрапалогіяй таго, што ў творках павінны брацца пад увагу палітычныя і пазнавальныя сілы, якія іх абумоўліваюць. Рэфлексіўнасць у антрапалогіі мае дачыненне да аб'ектыўнасці і нейтральнасці ў дыскурсе. Пільную ўвагу да яе стымуляваў выбух эксперыментальнага пісьма ў 1980-я гады. Гэтыя працы ставяць пад сумнеў эпістэмалогію, на якой грунтавалася антрапалогія праз прызнанне правінцыйнасці, гістарычнай спецыфікі і вынікаў заходніх яе версій. Сёння ў большасці антрапалагічных твораў задаецца пытанне, чаму і адкуль паўстаў іх культурны даробак, каб удасканаліць аналіз пытанняў, якія замоўчваліся ў мінулым. Рэфлексіўнасць у значнай ступені прадстаўляе літаратурны аспект антрапалагічнага пісьма, які ўпісвае этнаграфічныя тэксты, атрыманыя ў выніку палявых работ, апісаных у гэтым артыкуле, як частку значна шырэйшага канону шэдэўраў сусветнага маштабу. Антрапалагі не з'яўляюцца чыстымі навукоўцамі. Іх дзённікі, этнаграфічныя раманы, вершы і манаграфіі складаюць вельмі важную галіну літаратуры, роднасную падарожным нататкам. Рэфлексіўнасць вызначае гэты аспект літаратурнасці ў антрапалагічных тэкстах.

Нарэшце, варта сказаць, што рэфлексіўнасць вельмі шмат запазычвае з біяграфічнага павароту ў антрапалогіі, пагрунтаванага на імператыве суб'екта і канцэпце “*Nomunculus mundus*” (люстэрка свету). Рэфлексіўнасць выбудоўваецца на аснове псіхалагічнага канцэпту катарсісу і аўтабіяграфічнага пакту (Бурдзье). Яе надзейнасць грунтуецца на рэканструкцыі *après coup* дыстанцаванага погляду, нарматыўнай патрабавальнасці і здольных быць пратрансляванымі памкненняў. Яна мае сваім грунтам экзальтацыю фальшывага бетону (*faux-concret*) і мікраманіі, спакушанай анекдотамі. Дыхранічная перспектыва лічыцца істотнай для *signum authenticum* і больш высокага разумення сябе. Бо калі біяграфія – гэта не ўсё, усё – гэта біяграфія (Леон Эдэль). Гэткім сама чынам можна выказацца і пра рэфлексіўнасць. Рэфлексіўнасць стымулюе дысккурс менавіта таму, што выражае цішыню ўнутры нас, невыказальнае (*indicible*). Гэта адпавядае паняццю “арыгінальнага праекту” Сартра. У той час як рэфлексіўнасць набліжае нас да межавых выпадкаў (*cas limites*) у нашым антрапалагічным корпусе, яе пашырэнне можна ўбачыць у скрыжаванні праектаў, траекторый, шляхоў, перамяшчэнняў, падарожжаў і засад.

АНАЛІЗ ТЭКСТАЎ КУЛЬТУРНАЙ АНТРАПАЛОГІІ Ў АДНОСІНАХ ДА ДЫСКУРСІЎНЫХ УТВАРЭННЯЎ

Семінар 1.

1. Дыскурсіўная фармацыя як асяроддзе паходжання, функцыянавання і тлумачэння тэксту ў аспекце яго перадумоў.
2. Тэксты культурнай антрапалогіі ў кантэксце мовы дыскурсіўнага ўтварэння.
3. Трансфармацыі тэксту ў дынаміцы дыскурсіўнага ўтварэння.
4. Уплыў кантэкстуальна-фармацыйных адносін на працэдуры разумення, інтэрпрэтацыі, аплікацыі зместу тэкстаў культурнай антрапалогіі.

Літаратура:

Касавін, И. Т. Текст. Дискурс. Контекст: введение в социальную эпистемологию языка / И. Т. Касавин. – М.: Канон, 2008. – С. 177-184.
Фуко, М. Археология знания: Пер. с фр. Общ. ред. Бр.Левченко / М. Фуко.— К.: Ника-Центр, 1996. – С. 33-40.

Дадатковая літаратура:

<https://www.sparknotes.com/philosophy/arch/section3/>

Дзве праблемы выразна выяўляюцца ўжо пасля першых двух раздзелаў “Археалогіі ведаў”. Першая тычыцца неадназначнага выкарыстання Мішэлем Фуко тэрмінаў “выказванне”, “падзея” і “дыскурс”. Другая праблема звязана з вызначэннем ведаў “адносін, якія могуць быць з поўным правам апісаны як існыя паміж выказваннямі”. Ключавое пытанне тут выклікаюць крытэрыі,

паводле якіх мы маглі б сказаць, што два сцвярджэнні з'яўляюцца “бесперапыннымі”, што яны з'яўляюцца часткай групы. Фуко разглядае чатыры “гіпотэзы” на гэты конт.

Першая даводзіць, што два выказванні належаць да адной групы, калі яны дачыняюцца да аднаго аб'екта. Два выказванні належаць да псіхпаталогіі, напрыклад, калі ў іх гаворыцца пра вар'яцтва. Аднак гэтая гіпотэза развальваецца, таму што на працягу гісторыі не існавала саадастатковай рэчы, якая называецца “вар'яцтвам”. “Вар'яцтва” – гэта не адзін аб'ект, а цэлае мноства розных аб'ектаў, якія ўзнікаюць паслядоўна альбо адначасова ў розныя моманты гісторыі. Такім чынам, адзінства дыскурсаў пра вар'яцтва павінна фактычна грунтавацца на “узаемадзеянні правілаў, якія робяць магчымым з'яўленне прадметаў на працягу пэўнага перыяду часу”. Гэта вельмі далёка ад сапраўднасці, што існуе самадастатковае “вар'яцтва”, якое вызначае ўсе сцверджанні пра яго як выказванні, якія належаць да псіхпаталогіі; насамрэч ёсць толькі шырокі спектр выказванняў (у “штодзённай практыцы, у сферы правасуддзя, у рэлігійнай казуістыцы, у медычнай дыягностыцы”), адносіны якіх вызначаюць развіццё версій вар'яцтва, што змяняюць адна адну. Каб апісаць дыскурсіўнае адзінства, мы апісваем дадзеныя адносіны. Аднак гэта пакідае нам толькі парадокс: такое апісанне павінна ўлічваць прабелы і адрозненні, якія вызначаюць дысперсію згаданых выказванняў; такім чынам, спрабуючы вызначыць адзінства набору выказванняў, мы мусім фармуляваць “закон іх падзелу”.

Другая гіпотэза мае сваім грунтам вызначэнне групы выказванняў шляхам пэўных адносна нязменных адносін падабенства паміж імі (а не тым, пра што ў іх ідзецца). У выніку дыскурсіўнае адзінства можа быць укаранёным у пэўным стылі, пэўным “поглядзе” альбо падабенствеў лексіцы ці ў метафарорыцы. Аднак гэты метада таксама вядзе да распаўсюджвання на вялікае мноства розных груп выказванняў. Напрыклад, у пэўным месцы Мішэль Фуко задзейнічаў падыход, згодна з якім медычны дыкурс можа вызначацца наяўным у ім пэўным спосабам апісання. Аднак дадзеная тэорыя была аспрэчана прызнаннем, паводле якога што медычны дыкурс – гэта не проста шэраг апісальных сцверджанняў, але таксама ўключае “этычны выбар, тэрапеўтычныя рашэнні, інстытуцыйныя правілы, мадэлі навучання” і гэтак далей. Акрамя таго, само паняцце апісання змянялася на працягу гісторыі ў сувязі са з'яўленнем новых мадэляў і стандартаў. Любая арганізацыйная сістэма, якая імкнулася вызначыць, якія выказванні з'яўляюцца медычнымі, “распадалася, як толькі з'яўлялася”. Зноў жа, замест таго, каб індывідуалізаваць групу выказванняў на аснове спрошчанага ўяўлення пра іх падабенства паміж сабой, мы павінны індывідуалізаваць канкрэтнае

“суіснаванне гэтых дысперсных і неаднародных выказванняў; сістэму, якая рэгулюе іх падзел, ... спосаб, якім яны перакрываюць або выключаюць адно аднаго, ... гульню іх лакалізацыі, уладкавання і замены”.

Трэцяя гіпотэза даводзіць пра аб’яднанне выказванняў у групу на грунце нязменных паняццяў, якія выступаюць як асноватвэрныя для іх метаду; граматыка з такімі паняццямі, як назоўнік, дзеяслоў ці нават слова (як знак рэпрэзентацыі) – найяскравейшы прыклад такога падыходу. Аднак зноў-такі, як толькі мы выбіраем устойлівыя паняцці, мы адразу адзначаем іх змяненні і ўзнікненне антытэтычных у дачыненні да іх утварэнняў. І ў гэтым выпадку любое дыскурсіўнае адзінства павінна быць задзейнічана на ўзроўні гэтых самых пераўтварэнняў і несумяшчальнасці, на рухомах адрозненнях, якія адасабляюць выказванні.

I, нарэшце, ёсць чацвёртая гіпотэза: выказванні ці дыскурсы можна згрупаваць па іх “тэме”, тэорыі, якая “кіруе даследаваннямі здалёк”. На гэтым грунце як быццам магчыма змясціць усе дыскурсы на тэму “эвалюцыя” альбо “эканоміка” ў адзіную групу. Калі б мы гэта зрабілі, мы ігнаравалі б альбо не заўважылі б той факт, што такая тэма, як “эвалюцыя”, можа на самай справе ахопліваць мноства (нават супрацьлеглых) дыскурсаў. Такім чынам, “эвалюцыя” ў васемнацатым стагоддзі выклікала да жыцця дыкурс, у якім ідзеца пра пераемнасць відаў, у той час як у дзевятнацатым стагоддзі дзеля яе пўстаў дыкурс аб узаемадзеянні відаў з навакольным асяроддзем. Дыскурсы, у якіх тэматызуецца эканоміка, нават калі выкарыстоўваецца адзін і той жа набор паняццяў, могуць грунтавацца на дзвюх цалкам розных тэорыях вартасці. Зноў-такі мы павінны накіраваць сваю ўвагу на гэтыя зрухі і дыферэнцыялы, якія і ў выпадку дадзенага крытэрыя паказваюць нам не нязменную тэму, а “поле стратэгічных магчымасцяў ... якія дазваляюць актываваць несумяшчальныя тэмы”.

Такім чынам, гэтыя чатыры гіпотэзы пацярпелі няўдачу, і кожная спарадзіла новую гіпотэзу. Замест таго, каб імкнуцца здзейсніць любы з гэтых чатырох відаў дыскурсіўнага адзінства, метады Фуко нацэлены на апісанне “сістэм дысперсіі” паміж выказваннямі і пошуку заканамернасцяў толькі там. Усюды, дзе можна знайсці такія заканамернасці дысперсіі, мы можам весці гаворку пра існаванне “дыскурсіўнага ўтварэння”. Правілы, якія кіруюць гэтай дысперсіяй, выступаюць як “правілы [яго] фарміравання”. Гэтыя правілы з’яўляюцца “правіламі існавання” для дадзенай фармацыі, але таксама правіламі “суіснавання, падтрымання, мадыфікацыі і знікнення”. Такі падыход, адзначае Мішэль Фуко, небяспечны тым, што можа не вярнуць нас да дыскурсіўнага адзінства, адносна якога мы меркавалі, што мы яго ведаем. На самай справе гэта пагражае пакінуць гісторыку толькі “пустую,

пазбаўленую адрозненняў прастору, у якой няма ні ўнутранага напаўнення, ні шматабяцальных пачаткаў”.

Семінар 2.

Тэкставы семінар на артыкуле Юрыя Лотмана

“Аб сяміясферы”

1. Сутнасць паняцця “семіясфера”. Падставы для яго ўвядзення.
2. Асноўныя характарыстыкі сяміясферы.
3. Як Вы трактуеце суадносіны паняццяў “семіясфера” і “дыскурсіўная фармацыя”?
4. Метадалагічныя аспекты ўжывання паняццяў “семіясфера” (у Ю. Лотмана) і “дыскурсіўная фармацыя” (М. Фуко).

Літаратура:

Лотман Ю. М. О семиосфере / Ю. М. Лотман // Избранные статьи: в трех томах. – Т.1: статьи по семиотике и типологии культуры / Ю. М. Лотман. – Таллинн: Александра, 1992. – С. 11-24.

МЕТАДАЛАГІЧНЫЯ І МЕТАДЫЧНЫЯ АСПЕКТЫ ДЫСКУРСІЎНАГА АНАЛІЗУ ТЭКСТАЎ КУЛЬТУРНАЙ АНТРАПАЛОГІІ

Семінар 1

Тэкставы семінар на працы Стэфа Слембрука “Дыскурсіўны аналіз”

1. Як, на Вашу думку, тлумачыцца поліперспектывізм і тэматычнае багацце дыскурсіўнага аналізу?
2. Як растлумачыць прэтэнзіі дыскурсіўнага аналізу на ролю мовазнаўчай асновы лінгвістычнай антрапалогіі?
3. Што дае дыскурсіўнаму аналізу ўзаемадзеянне з лінгвістычнай антрапалогіяй?

Дыскурсіўны аналіз

Стэф Слембрук

Сучасныя дасягненні: сучасная палітра дыскурсіўных аналітычных даследаванняў

У той час як гістарычна можна выявіць паступовы пераход ад ранняй, больш вузкай лінгвістычнай цікавасці да фармальнага і функцыянальнага адлюстравання розных аспектаў усталяванага ў пэўнай сітуацыі выказвання да больш позняй, больш арыентаванай на працэс даследчай перспектывы, якая аддае прыярытэт сацыяльным пытанням – такім, як сувязі паміж мовай і ідэнтычнасцю, верагодна, больш дакладна сцвярджаць, што дыскурсіўны аналіз дыскурсу выкрышталізаваўся ў моўных даследаваннях у двух кірунках. Можна заўважыць, з аднаго боку, працяг больш лінгвістычнага выкарыстання тэрміна, у якім дыскурс разглядаецца як пласт значэнняў,

непасрэдна звязаны з сітуацыямі выкарыстання мовы. У цэнтры ўвагі тут часта знаходзяцца вялікія калекцыі слоўнага матэрыялу пэўнай сітуацыі або від дзейнасці, а таксама выкарыстанне колькасных метадаў і прыёмаў, што належаць да корпусу лінгвістыкі. Для больш пільнай увагі выбіраюцца канкрэтныя тэмы, звязаныя з дыскурсам (напрыклад, Уорэн піша аб аспектах натуральнасці ў нефармальнай гутарковай мове). З другога боку, апошнія дзесяцігоддзі былі сведкамі фармулявання шырокага праекта даследаванняў дыскурсу, які больш цэласна разглядае ўжыванне мовы, часта ў спалучэнні з іншымі формамі семіётыкі паводзін, з боку “сацыяльнай практыкі”. Шмат якія з даследаванняў дыскурсу, такім чынам, адначасова звяртаюць увагу на аспекты тэксту і размовы, працэсы інтэрпрэтацыі і пазнання, а таксама сацыяльна-дзейсныя вымярэнні камунікатыўных паводзін, на яго функцыянаванне на ўзроўні ідэалагічнага ўзнаўлення і сацыякультурных трансфармацый.

Асабліва ў апошняй традыцыі, дыскурсіўны аналіз часта (калі не ў асноўным) уступаў ва ўжытковыя адносіны да сацыяльнага свету, з даследаваннем дыскурсу, арыентаваным на распрацоўку рэкамендацый для практыкі (тут паўтараючы вызначэнне ўжыткавай лінгвістыкі Брумфіта як дысцыпліны, што займаецца рэальнымі праблемамі і пытаннямі, у якіх мове належыць цэнтральная роля). Даволі адвольны спіс, у якім робіцца спроба акрэсліць дыяпазон магчымых тэм, можа ўключаць: кантэкстуальную складанасць у апрацоўцы мультфільмаў пацыентамі з уніла-пашкоджаннімі, уплыў структуравання расповядаў на афектыўныя рэакцыі, што выклікаюцца трансляцыямі навін, рэфлексіўныя рэакцыі на рэкламу знаёмстваў, педагагічную накіраванасць на ўроках замежнай мовы і выкарыстанне кампенсатыйных стратэгий, асвятленне ў СМІ дыскусіі аб генетычна мадыфікаваных харчовых прадуктах, паведамленні аб правах у кантэксте паліцэйскіх арыштаў і затрыманняў і гэтак далей, і гэтак далей. Тэмы, звязаныя з фіксацыяй змен у дыскурсах пад уплывам зрухаў ў сацыяльна-культурных каштоўнасцях, таксама шматлікія і разнастайныя. Да такіх тэм належыць, напрыклад, цікавасць да “тэхналогіі дыскурсу”.

Спецыфічныя сферы ўжывання даследаванняў дыскурсу спарадзілі спецыяльныя адгалінаванні, напрыклад, прафесійныя даследаванні дыскурсу з дадатковымі падраздзяленнямі па медыцыне, даследаванні права і судовай экспертызы, сацыяльнай працы і інш. Значная ўвага надавалася артыкуляцыі адпаведнасці паміж дыскурсіўнымі перспектывамі і канкрэтнымі моўнымі інтарэсамі. Напрыклад, Хацім і Мэйсан зрабілі гэта для перакладазнаўства; Вадэньё і Рой – для даследаванняў феномена інтэрпрэтацыі; Картэр і Сімсан – у дачыненні да стылістыкі. У той час як Бартан, Стрыт, а таксама Колінз і Блот сфармулявалі (крытычную) дыскурсіўна-аналітычную праграму для

вывучэння пісьменнасці, Ларсен-Фрыман заняў параўнальную тэрыторыю – даследавання засваення другой мовы. Адукацыя і медыядыкурс, вядома, таксама былі ў цэнтры ўвагі. Такім чынам, падсумоўваючы, дыскурсіўны аналіз можна акрэсліць як шматбаковы погляд на выкарыстанне мовы і грамадскае жыццё. Тэмы ідэнтычнасці-у-дыкурсе і ідэнтычнасці-як-выніку-дыкурсу, бяспрэчна, належаць да найбольш пашыраных у даследаваннях розных сацыяльных галін і сфер ужывання. Рэалізацыя дыскурсіўнага аналізу у многіх выпадках грунтуецца на розных традыцыях у вывучэнні выкарыстання мовы або семіётыкі. Так, у абсягу дыскурсіўнай псіхалогіі распрацоўваліся такія тэмы кагнітыўнай псіхалогіі, як характар паўсядзённых тлумачэнняў, функцыянаванне памяці і заняцце пэўнай пазіцыі шляхам спалучэння размоўнай аналітычнай перспектывы з сацыяльным псіхалагічным канструктывізмам.

Мультымадальны аналіз дыкурсу ў значнай ступені абапіраецца на сістэмна-функцыянальны пункт гледжання на прадукаванне сэнсу, развіваючы дыскурсіўны аналіз, які не абмяжоўваецца цікавасцю да вербальных спосабаў зносін, а выяўляе насуперак гэтаму цікавасць да таго, як выкарыстанне мовы ўзаемадзеічае з іншымі спосабамі і мадальнасцямі. Хоць гэта было прамоўлена, тым не менш сэнна дыскурсіўнаму аналізу часта не хапае больш поўнага і ўважлівага разгляду той сферы, што звязана з цялесным аспектам паводзін і дачынення ўзаемадзеічных суб'ектаў з бачнымі аб'ектамі, нягледзячы на наватарскую працу такіх аўтараў, як Чарльз Гудвін, Крысціян Хіт і Адам Кендон (напрыклад, у дачыненні да ўспрымання колераў, да дзеянняў у пэўных гульнях, да жэстаў у рамках кааператыўнага дзеяння; да руху цела пры медыцынскім узаемадзеянні, да мультымедычнага крызіснага менеджменту ў дыспетчарскім цэнтры лонданскага метро, да выяўлення сімптомаў на ўзроўні жэстаў; а ў Кендана мы ўвогуле знаходзім знакавую публікацыю ў плане вывучэння феномена жэсту.

Крытычныя пытанні і дыскусіі: аналіз дыкурсу і лінгвістычная этнаграфія

Аналіз дыкурсу заўсёды быў інавацыйным і сінтэтычным (“гібрыдным”) заняткам. У выніку цалкам магчыма, што ён быў недастаткова тэарэтычна кумулятыўным і метадалагічна сістэматычным у разнастайных даследаваннях для таго, каб вымтупіць як самастойная дысцыпліна са сваімі ўласнымі межамі. Адсутнасць стандартнай тэрміналогіі і аб'яднальнай канцэптуальнай асновы можа паставіць яе ў нявыгаднае становішча ў міждысцыплінарнай перспектыве. Гэта ўзнімае пытанне аб яго прыдатнасці для запаўнення “лінгвістычнага” кампаненту ў праграмных рамках лінгвістычнай этнаграфіі. Рэмптан выказвае меркаванне, што лінгвістычная этнаграфія з'яўляецца агульным тэрмінам для розных даследчых традыцый. У

яго спіс уваходзяць “інтэрактыўная сацыялінгвістыка і новыя даследаванні пісьменнасці, а таксама асобныя тыпы крытычнага дыскурсіўнага аналізу, даследаванні мовы і развіцця пазнавальных здольнасцяў на грунце, закладзеным Выгоцкім, і інтэрпрэтацыйная ўжытковая лінгвістыка для выкладання мовы”. Справа ў лінгвістычнай этнаграфіі тады не ў дыяпазоне субтрадыцый і адрозненнях паміж імі, а насуперак гэтаму агульная згода на ўзаемадапаўняльнасць паміж, на з аднаго боку, этнаграфічным падыходам, скіраваным на эмпірычнае і дэтальнае даследаванне кантэкстаў камунікацыйных сувязяў, а з іншага боку, дэтальным аналізам унутранай арганізацыі вербальных, лінгвістычных і іншых відаў семіятычных дадзеных.

Па словах Тусцінга і Майбіна, брытанская лінгвістычная этнаграфія ўключае ў сябе групу даследаванняў, якія вывучаюць адносіны паміж мікраўзроўнем моўных практык і больш шырокім кантэкстам і сацыяльным парадкам, абапіраючыся на лінгвістыку, сацыяльную тэорыю і этнаграфічную метадалогію, якая змяшчае даследчыка ў цэнтр даследавання. Такі падыход выяўляе адмысловыя праблемы ў плане даследавання моўных практык. У гэтай сувязі цікава адзначыць, што ў той час як дыскурсіўны аналіз найбольш упэўнена падае сябе як спосаб забеспячэння лінгвістычнага кампаненту ў лінгваэтнаграфіі, узаемаадносіны праз выключэнне іншых традыцый, якія могуць запаўняць тое, што можна разумець пад “дэтальным моўным аналізам”, хоць Уэтэрыл, у каментары да лінгвістычных этнаграфічных публікацый, паказаў, як з яго паўсталі “пэўныя надзвычай важныя даследаванні і пэўныя вынікі, што належаць да найбольш натхняльных і захапляльных у дыскурсіўным аналізе, якія можна дзе-небудзь знайсці”.

Пытанне таксама можна сфармуляваць па-рознаму. Ці можа лінгвістычная этнаграфія ўключаюць іншы лінгвістычны кампанент, чым той, які арыентаваны на разуменне тварэння сэнсу ў кантэксце рэальнага і натуральнага выкарыстання мовы? Адказ цалкам можа быць “не”, але разнастайныя традыцыі аналітычнай працы з натуральнай мовай у працэсе яе выкарыстання, вядома, існуюць і выступаюць як актуальныя. Такім чынам, калі дыскурсіўны аналіз не абавязкова з’яўляецца пераважным партнёрам у лінгвістычных этнаграфічных даследаваннях, дык дыскурсіўна-аналітычная перспектыва часта фігуруе як задзейнічаная, а таксама яна можа мець статус пабочнай. Гэта мае месца, напрыклад, калі лінгвістычная этнаграфія прымае перспектыву, скажам, вывучэння новай пісьменнасці, якая з’яўляецца аналітычнай па сваёй арыентацыі, але відавочна ўключае ў сябе больш, чым проста аналіз дыскурсу.

Акрамя таго, трэба адзначыць, што ўзаемасувязь паміж лінгвістычнай этнаграфіяй і рознымі традыцыямі дыскурсіўнага аналізу часам былі

крытычнымі. Напрыклад, Тусцінг і Майбін, асцерагаючыся рызыкі завершанай інтэрпрэтацыі і больш абачлівых ў плане выказвання крытыкі, настойваюць на асцярожным стаўленні да крытычнага дыскурсіўнага аналізу. Больш за тое, такая асцярожнасць цалкам магла ўвайсці ў лік прычын з'яўлення лінгваэтнаграфіі як праекта вывучэння мовы. Слембрук разгортвае падобную аргументацыю шляхам усталявання крытычных намаганняў дыскурсіўных аналітыкаў ў працэсуальных і дыялагічных рэаліях сталага этнаграфічнага ўзаемадзеяння. Ці азначае гэта, што варта чакаць канвергенцыю перспектывы? Можна сцвярджаць, што сам дыскурсіўны аналіз дзеля сваіх інтарэсаў патрабуе этнаграфічнага павароту, незалежна ад яго аб'яднання з працай, якая самаідэнтыфікуецца як “лінгвістычна-этнаграфічная”. Этнаграфія ў такім выпадку азначае рэlevantнасць пытанняў аб тым, наколькі дыскурсіўны аналіз тэарэтычна інфармаваны, якім чынам ён узнікаецца да непрыняцця кантэксту як належнага, настойвае на асобным аналізе кантэксту і тэрмінаў, што ўжываюцца ў ім і на аснове яго (тэрміны, часта звязаныя з выкарыстаннем мовы, але могуць быць зусім розныя). Узаемадапаўненне дыскурсіўнага аналізу і этнаграфіі ў межах лінгвістычнай этнаграфіі цалкам можа быць звязана неабходным чынам з перапляценнем асэнсавання ўзаемадзеянняў і іх кантэкстаў, з аднаго боку, і аналізам і інтэрпрэтацыяй дэталюў узаемадзеяння або тэксту, з іншага боку.

Тут варта працягваць цытаваць Тусцінга і Майбіна: “У цэлым гэтыя [пытанні] датычацца прыроды сцвярджанняў, датычных праўдзівасці, якія могуць быць зроблены на аснове такой працы, у дачыненні да пазіцыі даследчыка, напружанасці паміж удзельнікамі і аналітыкамі, уплыву палітычных поглядаў даследчыкаў, адносін паміж рознымі ўзроўнямі сацыяльнай структуры і дэбатаў паміж рэалістычнымі і канструкцыянісцкімі падыходамі.”

Тое, што, магчыма, насамперш пастаўлена на карту, – гэта запатрабаваная адкрытасць і больш за тое, – неабходная эпістэмалагічная рэфлексійнасць, якая распаўсюджваецца не толькі ў напрамку канкрэтных дыялагічных узаемадзеянняў з грамадствам і яго актарамі-удзельнікамі, але гэтаксама ў напрамку таго, як фарміруецца сфера ўласных навуковых даследаванняў і дзейнасці. Тустынг і Майбін разгортваюць перспектыву ўкараненасці лінгвістычнай этнаграфіі ў ліберальнай, гуманістычнай прыхільнасці: [гэта] можа быць сілай лінгвістычнай этнаграфіі, таму што яна пакідае дыяпазон пытанняў, якія можна разглядаць, адносна шырокім і зніжае рызыку ўнутранай прадужатасці, дзеля якой такія падыходы, як крытычны дыскурсіўны аналіз, востра крытыкаваліся. Аднак адсутнасць выразнай артыкуляцыі палітычнай пазіцыі ў абсягу лінгвістычнай этнаграфіі таксама можа быць слабасцю. Там, дзе большасць работ у пэўнай сферы, у

цэлым падзяляе падобныя палітычныя перспектывы, адказы на некаторыя важныя пытанні, датычныя сацыяльных структур, у рамках якіх адбываецца дзеянне, могуць быць папярэдне прынятымі, а не праналізаванымі. Гэтыя папярэдне прынятыя, прыхаваныя здагадкі могуць даволі значна задаць развіццё дадзенай сферы праз вызначэнне характару дапушчальных пытанняў і прымальных адказаў.

Што да самога дыскурсіўнага аналізу, дык галоўная выснова ў тым, што прыняцце этнаграфічнай перспектывы (выкананне той ролі, што надаецца яму ў праектаванні лінгваэтнаграфічных даследаваннях і распрацоўцы іх эпістэмалагічных асноў) прыносіць яму немалую карысць.

Семінар 2

Тэкставы семінар на працах Ігната Абдзіраловіча “Адвечным шляхам” і Максіма Гарэцкага “Гісторыя беларускае літаратуры”

1. Культурна-антрапалагічнае вымярэнне тэкстаў Ігната Абдзіраловіча і Максіма Гарэцкага.
2. Дыскурсіўныя сродкі, што ўжываюцца ў працах для агульнай характарыстыкі беларускай культуры.
3. Якія дыскурсіўныя стратэгіі і методыкі з’яўляюцца найбольш адпаведнымі задачам аналізу і інтэрпрэтацыі дадзеных тэкстаў?

Літаратура:

Абдзіраловіч, І. Адвечным шляхам: даследзіны беларускага сьветагляду / І.Абдзіраловіч. – Мн.: Навука і тэхніка, 1993. – С. 3-21.

Гарэцкі, М. Гісторыя беларускае літаратуры / М. Гарэцкі. – Уклад. і падрыхт. тэксту Т. С. Голуб. – Мн.: Маст. літ., 1992. – С. 9-15.

РАЗДЕЛ КАНТРОЛЮ ВЕДАЎ

КРЫТЭРЫІ ВЫСТАЎЛЕННЯ АДЗНАКІ НА ІСПЫЦЕ

Адзнака ВЫДАТНА (10) выстаўляецца ў тым выпадку, калі адказ магістранта мае вычарпальны і творчы характар, выяўляе высокую ступень самастойнасці мыслення і высокія аналітычныя здольнасці. Адзнака ВЫДАТНА (8, 9) выстаўляецца ў тым выпадку, калі магістрант цалкам асвятляе змест пытанняў экзаменацыйнага білета, дэманструе высокую ступень засваення вучэбнага матэрыялу і яго цэласнае асэнсаванне, упэўнена спасылаецца на найважнейшыя тэксты, прысвечаныя праблематыцы курса, выяўляе здольнасць карэктна ўжываць тэарэтычныя веды пры рашэнні практычных праблем, дакладна адказвае на дадатковыя пытанні.

Адзнака ДОБРА (5, 6, 7) выстаўляецца ў тым выпадку, калі магістрант дэманструе параўнальна поўныя веды асноўных аспектаў праблематыкі, правільна асвятляе змест пытанняў экзаменацыйнага білета, дастаткова поўна адказвае на дадатковыя пытанні.

Адказ ацэньваецца адзнакай ЗДАВАЛЬНЯЮЧА (4), калі магістрант у асноўным правільна пераказвае змест пытанняў білета і арыентуецца ў вучэбным матэрыяле.

Адзнака НЕЗДАВАЛЬНЯЮЧА (1, 2, 3) выстаўляецца ў тым выпадку, калі магістрант не засвоіў матэрыял курса і не выяўляе нават частковыя веды па пытаннях білета.

ПЫТАННІ ДА ІСПЫТУ

1. Паняцці “тэкст”, “тэкст культуры”, “тэкст культурнай антрапалогіі”.
2. Сутнасць тэксталагічнага падыходу да даследавання культуры.
3. Паняцце інтэртэксту. Феномен інтэртэкстуальнасці.
4. Тэкст культуры і культурная сітуацыя.
5. Лакальная і глабальная кагерэнтнасць тэксту.
6. Месца тэксталагічнага падыходу ў гуманітарным пазнанні.
7. Найважнейшыя тыпы антрапалагічных даследаванняў. Сутнасць узаемадачыненняў паміж філасофскай, прыродазнаўчай і культурнай антрапалогіяй.
8. Лінгвістычная антрапалогія і культурная антрапалогія.
9. Светапоглядныя і метадалагічныя асновы культурна-антрапалагічных даследаванняў. Грунтоўнае значэнне паняцця “культура” ў галіне культурнай антрапалогіі.
10. Спецыфіка тэкстаў культурнай антрапалогіі.
11. Шматзначнасць тэрміна “дыскурс”.
12. Выказванне як адзінка дыскурсу.

13. Таксаномія дыскурсу.
14. Сутнасць і асаблівасці культуралагічнага і культурна-антрапалагічнага дыскурсу.
15. Культуралагічны і культурна-антрапалагічны дыкурс у беларускай духоўнай прасторы. Беларуская культуралагічная супольнасць.
16. Мадэрнісцкая інтэпрэтацыя дыскурсу.
17. Даследаванне сувязі паміж дыкурсам і ўладай у постмадэрнісцкіх тэорыях.
18. Сучасныя канструкцыянісцкія тэорыі дыскурсу.
19. Дыскурсіўныя практыкі і сацыякультурная рэальнасць.
20. Праблема індывідуальнай і калектыўнай ідэнтычнасці ў розных варыянтах тэорыі дыскурсу.
21. Знешні і ўнутраны кантэкст дыскурсу.
22. Узаемадачынненні тэкстаў з кантэкстуальнымі дыскурсіўнымі ўтварэннямі.
23. Дыскурсіўныя практыкі як выяўленне пэўных формаў ментальнасці, вытворчасці і трансляцыі культурнага вопыту.
24. Праблема суадносін фармальна-семантычнай структуры дыскурсіўнага ўтварэння і індывідуальнай творчасці.
25. Асноўныя версіі дыскурсіўнага аналізу.
26. Філасофскія падставы дыскурсіўных аналітык.
27. Дыскурсіўны аналіз і герменеўтыка.
28. Дыскурсіўны аналіз і дэканструктывізм.
29. Адзінства тэарэтычнага і метадалагічнага аспектаў дыскурсіўнага аналізу.
30. Фармальны дыскурсіўны аналіз. Фармальныя аспекты дыскурсіўнага аналізу тэкстаў культурнай антрапалогіі.
31. Праблема ўзаемасувязі апісальнага і нарматыўнага аспектаў дыскурсіўнага аналізу.
32. Крытычна-інавацыйны характар дыскурсіўнага аналізу.
33. Дыскурсіўны аналіз тэкстаў культурнай антрапалогіі як сістэма пазнавальных працэдур.
34. “Рэфлексіўны паварот” у культурнай антрапалогіі і дыскурсіўны аналіз.
35. Семіятычны аналіз тэкстаў культурнай антрапалогіі.
36. Дыскурсіўны аналіз тэкстаў культурнай антрапалогіі ў кантэксце міжкультурнага дыялогу.
37. Міждысцыплінарны характар дыскурсіўнага прачытання і аналізу тэкстаў культурнай антрапалогіі.
38. Адзінства дыяхроннага і сінхроннага падыходаў у дыскурсіўным аналізе тэкстаў культурнай антрапалогіі.

39. Прынцып адзінства семантычнага і прагматычнага аспектаў дыскурсіўнага аналізу тэкстаў культурнай антрапалогіі.
40. Метадалагічнае значэнне посткаланіяльных даследаванняў у кантэксце дыскурсіўнага аналізу тэкстаў культурнай антрапалогіі.

Метадычныя рэкамендацыі па падрыхтоўцы і афармленні рэферата

Рэферат павінен быць арыгінальным аўтарскім даследаваннем па абранай праблеме. Мета яго напісання – набыць веды, уменні і навыкі працы з навуковай літаратурай і афармлення самастойнага навуковага тэксту. Рэферат павінен уключаць наступныя раздзелы:

1) тытуловую бачыну, якая змяшчае назвы ўніверсітэта і кафедры, поўную фармулёўку тэмы твора, месца і год афармлення, прозвішча і імя выканаўцы;

2) змест, які павінен уключаць пералік усіх структурных блокаў даследчай працы з указаннем старонак, на якіх пачынаюцца адпаведныя раздзелы (назвы раздзелаў і параграфав абавязкова павінны быць указаныя);

3) уводзіны, у якіх павінны быць выкананы наступныя патрабаванні:

- дэманстрацыя актуальнасці абранай тэмы,
- паказ ступені распрацоўкі праблемы, што разглядаецца ў працы, і абгрунтаванне навізны абранага падыходу да яе разгляду,
- фармуляванне мэты і задач рэферата,
- вызначэнне прадмета і аб'екта даследавання,
- вызначэнне метадаў даследавання;

4) асноўная частка рэферата, якая змяшчае крытычны аналіз найноўшай літаратуры па абранай праблеме і аўтарскія тэарэтычныя абагульненні з адпаведнай аргументацыяй; яго раздзелы павінны быць узаемазвязаны ўнутранай логікай, каб забяспечыць цэласнасць і кагерэнтнасць рэферата;

5) высновы, якія павінны мець навукова абгрунтаваны характар;

6) спіс выкарыстанай літаратуры.

ТЭМЫ РЭФЕРАТАЎ

1. Паняцце тэксту ў гісторыі філасофіі і навукі.
2. Канцэпцыя тэксту Ю. Лотмана.
3. Маналагічныя і дыялагічныя жанры дыскурсу і іх месца ў культуры.
4. Міждысцыплінарны характар дыскурсіўнага аналізу.

5. Метатэарэтычныя асновы дыскурсіўнага аналізу.
6. Гастон Башляр і дыскурсіўны аналіз у Францыі.
7. Мультиперспектыўны аналіз дыскурсу.
8. Даследаванні ў галіне штучнага інтэлекту і іх месца ў станаўленні дыскурсіўнага аналізу.
9. Фенаменалагічная сацыялогія і дыскурсіўны аналіз.
10. Псіхааналітычны падыход да дыскурсіўнага аналізу.
11. Паняцце сям'ясферы і яго значэнне ў кантэксце дыскурсіўнага аналізу.
12. Дыскурсіўная псіхалогія як напрамак у галіне дыскурсіўнага аналізу.
13. Ідэалогія як прадмет дыскурсіўнага аналізу.
14. Паняцце мовы ў сферы дыскурсіўнага аналізу.
15. “Прагматычны” паварот у мовазнаўстве і яго значэнне ў кантэксце дыскурсіўнага аналізу тэкстаў культурнай антрапалогіі.
16. Значэнне структурнай лінгвістыкі для развіцця дыскурсіўнага аналізу.
17. Значэнне постструктуралізму для развіцця дыскурсіўнага аналізу
18. Месца іроля даследаванняў Мішэля Фуко ў развіцці дыскурсіўнага аналізу.
19. Праблемы дыскурсіўнага аналізу ў беларускай філасофіі і культуралогіі.
20. Праблема ўзаемасувязі паміж рознымі версіямі дыскурсіўнага аналізу.
21. Паняцце тэксту культуры ў сучаснай культуралогіі.
22. Тэкст культуры як прадмет міждысцыплінарных даследаванняў.
23. Уплыў постмадэрнісцкай філасофіі на дыскурсіўны аналіз тэкстаў культурнай антрапалогіі.
24. Ідэі Я. Хабермаса і іх значэнне ў кантэксце дыскурсіўнага аналізу тэкстаў культурнай антрапалогіі.
25. Ідэі Ж. Дэрыды і іх значэнне ў кантэксце дыскурсіўнага аналізу тэкстаў культурнай антрапалогіі.
26. Ідэі Ж. Лакана і іх значэнне ў кантэксце дыскурсіўнага аналізу тэкстаў культурнай антрапалогіі.
27. Ідэі Антонія Грамшы і іх значэнне ў кантэксце дыскурсіўнага аналізу тэкстаў культурнай антрапалогіі.
28. Ідэі Луі Альтусэра і іх значэнне ў кантэксце дыскурсіўнага аналізу тэкстаў культурнай антрапалогіі.
29. Тэорыя маўленчага дзеяння і дыскурсіўны аналіз тэкстаў культурнай антрапалогіі.

30. Тэорыя дыскурсу Э. Лаклаў і Ш. Муф і яе значэнне ў кантэксце аналізу тэкстаў культурнай антрапалогіі.
31. Крытычны дыскурсіўны аналіз і яго значэнне ў абсягу культурнай антрапалогіі.
32. Аўтаматычны аналіз дыскурсу і яго роля ў вывучэнні тэкстаў культурнай антрапалогіі.
33. Дыскурсіўны аналіз тэкстаў прававой культуры.
34. Дыскурсіўны аналіз тэкстаў палітычнай культуры.
35. Дыскурсіўны аналіз тэкстаў культурнай антрапалогіі і мовазнаўства.
36. Метаметадалагічныя аспекты дыскурсіўнага аналізу тэкстаў культурнай антрапалогіі.

ЗАДАННІ ДЛЯ САМАСТОЙНАЙ ПРАЦЫ

Прачытайце ўрывак з кнігі М. Ёргенсен і Л. Філіпс “Дыскурсіўны аналіз” і адкажыце на пытанні да яго.

1. Якія з паняццяў, што ўжываюцца Э. Лаклаў і Ш. Муф пры фармулёўцы іх тэорыі дыскурсу, з’яўляюцца, на Вашу думку, найбольш эфектыўнымі ў эмпірычных дыскурсіўных аналітыках?
2. Наколькі пераканальнымі з’яўляюцца, на Вашу думку, прыведзеныя ў тэксце прыклады эмпірычнага дыскурсіўнага аналізу на грунце распрацаванай Э. Лаклаў і Ш. Муф тэорыі дыскурсу?
3. Ці могуць прапанаваныя ў працы метадыкі быць выкарыстаныя ў аналізе тэкстаў культурнай антрапалогіі?

Дыскурсіўны аналіз

(Тэорыя дыскурсу Э. Лаклаў і Ш. Муф як метадалагічная аснова для эмпірычнага аналізу дыскурсіўных практык)

М. Ёргенсен і Л. Філіпс

Эрнэста Лаклаў і Шанталь Муф не распрацоўвалі метадычныя рэкамендацыі для эмпірычнага дыскурсіўнага аналізу. Аднак гэта не азначае, што іх тэорыю альбо задзейнічаны ў ёй паняццёвы апарат нельга выкарыстаць у адпаведных даследаваннях. Звернемся яшчэ раз да асноўных паняццяў дадзенай тэорыі, якія могуць быць карыснымі ў якасці інструментаў эмпірычнага аналізу:

- Вузлавая кропкі, галоўныя азначнікі і міфы, якія могуць быць разам ахарактарызаваныя як ключавыя азначнікі ў арганізацыі дыскурсу;
- Паняцце ланцужкоў эквівалентнасці, якое мае дачыненне да надання сэнсу ключавым азначнікам;

- Паняцці, з дапамогай якіх можа быць ахарактарызаваная тоеснасць: фарміраванне груп, ідэнтычнасць і рэпрэзентацыя;
- Паняцці для аналізу канфліктаў: рухомыя азначнікі, антаганізм і гегемонія.

Разгледзім спачатку розныя ключавыя азначнікі: вузлавыя кропкі, галоўныя азначнікі і міфы. Наогул кажучы, вузлавыя кропкі арганізуюць дыскурсы (напрыклад, “ліберальная дэмакратыя”), галоўныя азначнікі вызначаюць ідэнтычнасць (напрыклад, “чалавек”), а міфы - сацыяльную прастору (напрыклад, “Захад” альбо “грамадства”). Усе гэтыя паняцці належаць да ключавых азначнікаў у сацыяльнай арганізацыі сэнсу. Калі ключавыя азначнікі вызначаны ў пэўным эмпірычным матэрыяле, можна распачынаць даследаванне таго, як дыскурсы, ідэнтычнасць і сацыяльная прастора арганізаваны. Гэта робіцца шляхам вывучэння спосабу, якім ключавыя азначнікі спалучаюцца з іншымі знакамі. Агульнае ў ключавых азначнікаў – тое, што яны з’яўляюцца пустымі знакамі: яны амаль нічога не азначаюць самі, пакуль праз ланцужкі эквівалентнасці не спалучаюцца з іншымі знакамі, якія напўняюць іх сэнсам. “Ліберальная дэмакратыя” робіцца ліберальнай дэмакратыяй дзякуючы яе спалучэнню з іншымі носьбітамі сэнсу, такімі як “свабодныя выбары” і “свабода слова”. Даследуючы сэнсавыя ланцугі, якія адпаведным чынам структуруюць дыскурсы, можна паступова ідэнтыфікаваць гэтыя апошнія (а таксамавіды тоеснасці і сацыяльную прастору). Важна памятаць, што нелінгвістычныя практыкі і аб’екты, паводле Эрнэста Лаклаў і Шанталь Муф, таксама з’яўляюцца часткай дыскурсаў. Таму назіральнікі за выбарамі, скрыні для галасавання і фізічная структура парламента належаць да дыскурсу ліберальнай дэмакратыі.

Індывідуальную і калектыўную ідэнтычнасць, як і карты сацыяльнай прасторы, можна аналагічна даследаваць праз выяўленне спосабаў, пры дапамозе якіх элементы сэнсу спалучаюцца ў ланцугах эквівалентнасці. Такая сацыяльная прастора, як “Захад”, як правіла, звязвае геаграфічную частку свету, напрыклад, з “цывілізацыяй”, “белымі людзьмі”, “хрысціянскай царквой” і “ліберальна-дэмакратычнымі інстытутамі”. Тут мы зноў можам пераканацца, што элементы ў ланцужку эквівалентнасці бываюць як лінгвістычнымі, так і нелінгвістычнымі. І мы бачым, як феномены (дыскурсы, ідэнтычнасць альбо сацыяльная прастора) заўсёды ўсталёўваюцца ў адносінах да чагосьці, чым яны не з’яўляюцца. Захад выступае ў апазіцыі да астатняга свету, які аўтаматычна не прызнаецца як цывілізаваны і дэмакратычны, а вызначаецца як “варварскі” і “каляровы”. Аналіз “Іншага”, які заўсёды ствараецца разам са стварэннем “Нас”, можа даць нейкае ўяўленне пра тое, што выключае засяроджаны на “Нас” дыскурс, і пра тое, якія сацыяльныя наступствы такое выключэнне мае. У толькі што

згаданым выпадку астатні свет выключаны з Захаду, паўстаючы як зусім іншы, як штосьці, што не мае да Заходняга грамадства ніякага дачынення. Аднак такі спосаб дыскурсіўнага канструявання Захаду таксама выключае існаванне варварства на Захадзе, таму што Захад вызначаецца як цывілізаваны насуперак варварству астатняга свету.

Тым не менш некаторыя людзі сцвярджаюць, што варварства існуе і на Захадзе, паказваючы, што разуменне апісанага вышэй міфа пра гэтую сацыяльную прастору не з'яўляецца бясспрэчным. “Захад” – гэта (як “дэмакратыя” і “чалавек”) рухомы азначнік, і розныя дыскурсы змагаюцца, каб напоўніць яго рознымі сэнсамі. Наогул кажучы, грунтоўнае тэарэтычнае палажэнне Эрнэста Лаклаў і Шанталь Муф, згодна з якім дыскурсы ніколі не бываюць цалкам стабільнымі і несупярэчлівымі, няцяжка ператварыць у метадалагічную рэкамендацыю адносна таго, якімчынам у эмпірычным матэрыяле можна лакалізаваць лініі, па якіх разгортваюцца наяўныя ў ім канфлікты. Якія ўяўленні пра рэальнасць выпрабавуюць свой лёс, дзе яны патрапляюць у стан антаганістычнай апазіцыі адно да аднаго? І якія сацыяльныя наступствы выяўляе сітуацыя, калі тое ці іншае выйграе і гегеманічна замацуе значэнне рухомага азначніка?

Выкарыстоўваючы гэтыя паняцці, можна даследаваць функцыянаванне дыскурсаў у эмпірычным матэрыяле: як кожны дыкурс канстытуе веды і рэальнасць, формы ідэнтычнасці і сацыяльныя адносіны; дзе дыскурсы суіснуюць бесканфліктна і дзе паміж імі паўстае адкрыты антаганізм; і якое гегеманічнае ўмяшальніцтва імкнецца пераадолець канфлікты – якімі спосабамі і з якімі наступствамі.

Ніжэй прыведзены кароткія прыклады такога аналізу, першы з якіх засяроджваецца на паняццях “тоеснасць”, “антаганізм” і “гегемонія” як аналітычных інструментах. Гэты матэрыял складаецца з двух тэкстаў: ліста ад 21-гадовай жанчыны, “Няшчаснай”, да журналісткі, якая адказвае на чытацкія запыты ў дацкім жаночым часопісе, і адказу журналісткі.

Ліст “Няшчаснай”:

Каханне сутыкаецца з маёй верай

Мне 21 год, і з таго часу калі мне споўнілася 11 гадоў, у мяне былі вялікія псіхалагічныя праблемы. Без усякай сур'ёзнай падставы я ператваралася са шчаслівай і камунікабельнай у няўпэўненую сабе з мноствам комплексаў непаўнаважнасці. У мяне няма адукацыі, але зараз у мяне ёсць свая маленькая фірма і прыгожая кватэра. Дзякуючы бацькам я з'яўляюся сябрам пэўнай рэлігійнай супольнасці.

Восем месяцаў таму я сустрэла хлопца, з якім пасябрвала і які з'яўляецца поўным атэістам. У пачатку нашых адносін ён напіваўся да вар'яцтва кожныя выходныя, калі мы не былі разам. Ён прыязджаў і называў

мяне ўсялякімі дрэннымі імёнамі, здзекаваўся з маёй веры і пагражаў усялякімі рэчамі, але ніколі не біў мяне. Калі я не адчыняла дзверы, ён не сыходзіў і званіў у дзверы гадзінамі. Развітваючыся, ён заўсёды разрываў дачыненні са мной, але на наступны дзень шкадаваў пра гэта і абяцаў, што возьме сябе ў рукі. Цяпер ён рэдка напіваецца, але, калі гэта робіць, зноў вар'яецца і выклікае ў мяне агіду. Таму я баюся выпускаць яго з поля зроку.

Я кінула маё жыццё ў рэлігійнай супольнасці. Я зрабіла гэта, калі ўсвядоміла, што кахаю яго і таму, што не магу жыць два жыцці. Гэта надта цяжка, і я на самой справе ўжо не маю сяброў, прынамсі, так, як раней. Таксама маім бацькам было цяжка прыняць гэта, і адносіны паміж намі на нейкі час зрабіліся халоднымі. На шчасце, зараз усё ідзе нашмат лепш. Мы з ім ужо гаварылі пра тое, каб заручыцца і пабрацца шлюбам, і я гэтага не баюся. Аднак я ўсё яшчэ перажываю, што святкаванні могуць скончыцца п'янствам. Я была б вельмі расчараванай, калі б усё было менавіта так. Але як не дапусціць гэтага, калі ён вырас у сям'і, у якой панавалі п'янства і гвалт, і калі ва ўсёй яго сям'і ёсць такая тэндэнцыя? Цяпер я ведаю, што ўсе мае праблемы з-за мяне самой, што я і маё эмацыянальнае жыццё – гэта праблема. Што мне робіць са сваім жыццём, як я магу кантраляваць свае эмоцыі, да каго мне ісці?

Адказ журналісткі

Я не разумею, як можна адмовіцца ад веры дзеля такога жудаснага хлопца. Першае, што Вы павінны зрабіць, гэта, вядома, зноў знайсці сваю веру. Вы можаце лёгка трымацца яе, не будучы членам рэлігійнай супольнасці.

Павінны быць сур'ёзныя прычыны, дзеля якіх у Вас распачаліся псіхалагічныя праблемы, калі Вам споўнілася адзінаццаць гадоў. Вам трэба прайсці курс тэрапіі, каб зноў знайсці сябе і зрабіць веру станоўчым фактарам Вашага жыцця. Што да Вашага хлопца, я мушу настойліва парэкамендаваць Вам адмовіцца ад заручын, шлюбам і нараджэння дзяцей на дастаткова працяглы час – пакуль ён не пераканае Вас, што ён надзейны і здольны не піць занадта шмат. Я прапаную Вам прайсці пашыраны курс тэрапіі. Я не ведаю ніводнага тэрапеўта ў раёне, дзе Вы жывяце. Але Вы можаце пагаварыць са сваім лекарам ці, магчыма, з мясцовым міністрам, каб даведацца, хто мог бы здзейсніць псіхатэрапеўтычную дапамогу ў такім выпадку, як Ваш.

“Няшчасная” была членам рэлігійнай суполкі, якую яна пакінула пасля таго, як сустрэла свайго хлопца. Яна ўяўляе сябе носьбітам двух спосабаў самаідэнтыфікацыі альбо надзеленай дзвюма суб'ектнымі пазіцыямі. Яна адмовілася ад адной ідэнтычнасці, пабудаванай вакол галоўнага азначніка, які можна ахарактарызаваць як “рэлігійны” альбо “сябра рэлігійнай

супольнасці”, каб прыняць ідэнтычнасць “дзяўчыны”. Яна адзначае, што перажывала гэтыя спосабы самаідэнтыфікацыі як супярэчлівыя – яна не магла “жыць два жыцці”. Прычына такога стану рэчаў у тым, што ідэнтычнасць як “дзяўчыны” (прынамсі, з гэтым канкрэтным мужчынам) прыраўноўваецца для яе да “нерэлігійнай” (ён “высмеяў маю веру”). З пункту гледжання тэорыі дыскурсу Эрнэста Лаклаў і Шанталь Муф, гэтыя два ўвасабленні ідэнтычнасці знаходзіліся ў антаганістычных адносінах паміж сабой, бо ўзаемна выключаліся: як дзяўчына гэтага хлопца яна не магла быць рэлігійнай, і як рэлігійная яна не магла быць яго дзяўчынай.

У сусвецце, які яна пабудавала, адзіным рашэннем было абіраць паміж двума спосабамі самаідэнтыфікацыі. Адным бокам альтэрнатывы было жыццё з хлопцам, якое прыраўноўвалася да кахання і атэізму, другім – рэлігійная абшчына, яе бацькі і яе сябры. Яна зрабіла гегеманічнае ўмяшальніцтва на карысць яе ідэнтычнасці ў якасці дзяўчыны (“Я кінула маё жыццё ў рэлігійнай супольнасці. Я зрабіла гэта, калі ўсвядоміла, што кахаю яго”) і не дзеля гэтага рашэння яна звярнулася за парадай да журналісткі. Яна хоча ведаць, як можна перашкодзіць хлопцу піць і як ёй самой знайсці шляхі для лепшага самаадчування.

Чытаючы ліст, можна засумнявацца, ці ўдалося ёй на самой справе ўсталяваць гегемонію, якую яна сцвярджае. Асноўная частка ліста тычыцца канфлікту паміж двума спосабамі самаідэнтыфікацыі і яе рашэння выключыць пэўную з іх, хоць гэта не мае нічога агульнага з яе канкрэтным пытаннем да журналісткі. Акрамя таго, яна дапускае граматычную памылку, калі піша: “Дзякуючы бацькам я з’яўляюся сябрам пэўнай рэлігійнай супольнасці” замест “Я была сябрам пэўнай рэлігійнай супольнасці”.

Відавочна, што журналістка грунтуе свой адказ на гэтым дапушчэнні. Яна кідае выклік гегеманічнаму ўмяшальніцтву “Няшчаснай” (“Я не разумею, як можна адмовіцца ад веры дзеля такога жудаснага хлопца”) і прапануе сфарміраваць яе рэальнасць па-іншаму. Больш за тое, яе адказ вызначае антаганізм у жыцці маладой жанчыны – але не столькі паміж “верай” і “дзяўчынай”, колькі паміж “дзяўчынай” і “добрым псіхалагічным самаадчуваннем” (“Што да Вашага хлопца, я мушу настойліва парэкамендаваць Вам адмовіцца ад заручын, шлюбу і нараджэння дзяцей на дастаткова працяглы час – пакуль ён не пераканае Вас, што ён надзейны і здольны не піць занадта шмат. Я прапаную Вам прайсці пашыраны курс тэрапіі”).

Добрае псіхалагічнае самаадчуванне – гэта таксама тэма, да якой Няшчасная зноў і зноў звяртаецца ў сваім лісце, але без усталявання сувязі з іншымі яго часткамі (“Цяпер я ведаю, што ўсе мае праблемы з-за мяне самой, што я і маё эмацыянальнае жыццё – гэта праблема”). Насуперак гэтаму ў

адказе журналісткі “добрае псіхалагічнае самаадчуванне” звязаны ў ланцужок эквівалентнасці з “верай”, “тэрапіяй” і “зменай хлопца”. Згаданы адказ, такім чынам, надае іншы сэнс наяўным у лісце Няшчаснай элементам, канструюючы яе сітуацыю і даступны выбар па-новаму, што ўказвае на іншыя дзеянні як на відавочныя. Цяпер выбар робіцца паміж “верай”, “тэрапіяй” і, магчыма, “зменай хлопца”, з аднаго боку, і “зрадай веры”, “хлопцам-алкаголікам” і “псіхалагічным разладам”, з іншага. І гэтая новая артыкуляцыя паказвае на іншае гегеманічнае рашэнне, чым тое, якое аўтар ліста прыняла: яна павінна культываваць сваю “рэлігійную” ідэнтычнасць і пачаць сур’ёзна разглядаць ідэнтычнасць “дзяўчыны” толькі тады, калі хлопец зменіцца.

Іншы прыклад звязаны з ужываннем адпаведнай метадалогіі ў шырокім сацыяльным кантэксце. Эрык Хобсбаўм (з хутчэй традыцыйнага марксісцкага пункту гледжання) разважаў пра працэсы фарміравання калектыўнай ідэнтычнасці напярэдадні Першай сусветнай вайны. У канцы XIX стагоддзя пачуццё прыналежнасці людзей да нацыянальных дзяржаў узмацнялася, і падзел свету па нацыянальных прыкметах здаваўся ўсё больш натуральным. Разам з тым самаідэнтыфікацыя рабочых як рабочых таксама ўмацоўвалася, і фарміраванне дадзенай групы азначала іншае разуменне свету, які ўжо ствараўся “рабочымі” на суперак “капіталістам” і без аглядак на нацыянальныя межы. Тут няма вялікай праблемы, бо, як мы ўжо бачылі, суб’ект з’яўляецца фрагментаваным і выступае ў некалькіх розных суб’ектных пазіцыях. Аднак напярэдадні Першай сусветнай вайны паміж гэтымі двума разуменнямі свету паўсталі супярэчнасці, якія набылі антаганістычны характар. Прыхільнікі нацыянальнай самаідэнтыфікацыі спаборнічалі за розумы людзей з тымі, хто адстойваў класавую самаідэнтыфікацыю, і ў канчатковым выніку нацыянальная артыкуляцыя перамагла. Э. Хобсбаўм інтэрпрэтуе гэта як фактар, які паспрыяў развязванню вайны, якая была вайной паміж дзяржавамі і якая зрабілася б немагчымай, калі б класавая барацьба была прызнаная аб’ектыўна праўдзівым прынцыпам фарміравання сацыяльных груп.

Э. Хобсбаўм не практыкуе дыскурсіўны аналіз, але ў той форме, у якой яго падыход пададзены тут, ён можа служыць прыкладам таго, як можа весціся аналіз дыскурсіўных і палітычных працэсаў. Адпаведныя аналітычныя працэдуры мусяць засяроджвацца на артыкуляцыях, якія вядуць да канстытування пэўных груп, і даследаваць разуменне грамадства, якое з імі звязана. Калі калектыўная (і індывідуальная) ідэнтычнасць даследуецца з дапамогай дыскурсіўнага аналізу, адпраўной кропкай з’яўляецца вызначэнне таго, якія суб’ектныя пазіцыі – індывідуальныя альбо калектыўныя – дыскурсіўныя структуры акрэсліваюць як значныя. Гэта можна зрабіць, выявіўшы вузлавую кропку, вакол якой арганізавана ідэнтычнасць. Такой

кропкой можа быць “імігрант”, “хатняя гаспадыня” ці “рабочая”. Затым можна даследаваць спосаб, якім вузлавая кропка нападуняецца сэнсам і які мае рэляцыянальны характар, бо яна прыраўноўваецца да адных і супрацьпастаўляецца іншым азначнікам. Важна выявіць, як розныя дыскурсы змагаюцца за тое, каб падзяліць сацыяльнае на групы па розных прыкметах, і запоўніць розныя галоўныя азначнікі розным зместам, прыраўноўваючы іх да розных азначнікаў. Напрыклад, уяўленне пра “новага мужчыну” аспрэчыла традыцыйны дыскурс пра маскуліннасць, які супрацьпастаўляў “мужчыну” і “сентыментальнасць”. Такім чынам, каструкцыя суб’ектных пазіцый, а таму і відаў ідэнтычнасці, – гэта поле бою, дзе розныя (дыскурсіўныя) канстэляцыі элементаў змагаюцца за перавагу.

Прачытайце наступныя тэксты і адкажыце на пытанні да іх:

КАНЦЭПЦЫЯ ІНТЭРТЭКСТУАЛЬНАСЦІ

Ключавыя словы: алюзія, другасны тэкст, дыялог, інтэртэкстуальнасць, пародыя, пастыш, першасны тэкст, плагіят, постструктуралізм, структуралізм, троесны тэкст, цытата.

Інтэртэкст – гэта тэкст, звязаны з адным ці некалькімі іншымі тэкстамі, асабліва праз выкарыстанне намёкаў на гэтыя тэксты. Такім чынам, інтэртэкстуальнасць – гэта ўзаемасувязь тэкстаў і выкарыстанне гэтай узаемасувязі ў працэсе стварэння новых тэкстаў. Існуюць наступныя формы інтэртэкстуальнасці: алюзія, цытата, пераклад, плагіят, пастыш, пародыя.

У пэўным сэнсе інтэртэкстуальнасць – гэта нармальны спосаб існавання тэкстаў культуры, таму што ўсё створанае намі звязана з выказаным ці напісаным раней. Узровень відавочнасці або няўнасці спасылак на іншы тэкст (іншыя тэксты) вар’іруецца, і тым не менш такі спасылкі заўжды прысутнічаюць ў любым тэксце. Аднак спасылка на іншы тэкст (ці іншыя тэксты) зусім не абавязкова з’яўляецца наўмыснай, яна можа мець выпадковы характар. Тэрмін “інтэртэкстуальнасць” быў уведзены Юліяй Крысцевай у эсе “Слова, дыялог і раман” (1966). Любы тэкст з яе пункту гледжання – гэта “мазаіка цытат; любы тэкст – гэта паглынанае і пераўтварэнае іншага”. Больш за тое, яна разумее “літаратурнае слова” як поле, у якім адбываецца перасячэнне розных тэкстаў. Згодна з такім падыходам, у самым цэнтры ўвагі павінен быць “дыялог некалькіх твораў”, а не пошук усталяванага сэнсу. У рэшце рэшт, гэта азначае, што сэнс тэксту вызначаецца вельмі складаным шляхам, і на дадзенае вызначэнне заўсёды ўплываюць іншыя тэксты. У кожным слове (або тэксце) “можа быць прачытана як мінімум яшчэ адно слова (тэкст)”. Падыходзячы да тэксту з гэтага пункту гледжання, мы не павінны разглядаць яго як закрытую сістэму.

Адным з наступстваў ідэі інтэртэкстуальнасці з'яўляецца арыентацыя даследаванняў не на самі тэксты, а на іх адносіны. Разам з тым у абсягу постструктуралісцкага руху была выказана ідэя, згодна з якой інтэртэкстуальнасць павінна разглядацца хутчэй у дачыненні да асобных тэкстаў, чым да іх сукупнасцяў. Такі падыход узыходзіць да дыялогаў Платона, дзе чуюцца шмат галасоў, якія прадстаўляюць розныя пункты гледжання (патэнцыйна розныя тэксты).

З пункту гледжання некаторых даследчыкаў, гэтая канцэпцыя асабліва карысная ў кантэксце аналізу медыякультуры. Разглядаючы розныя праявы медыякультуры як тэксты, можна глыбей зразумець яе і разам з тым выявіць новыя аспекты інтэртэкстуальнасці. Перш за ўсё тэксты могуць быць створаныя ў розных сегментах дадзенай сферы, і ўзаемадзеянне паміж імі павінна ўспрымацца як узаемадзеянне паміж адпаведнымі сегментамі. У кантэксце асэнсавання такога кшталту ўзаемадзеянняў быў уведзены тэрмін “інтэрмедыйнасць”. У сферы медыйнай індустрыі для абазначэння гэтай з'явы выкарыстоўваюцца тэрміны “мультиплатформа” або “крос-меды”.

Аналізуючы інтэртэкстуальнасць у сферы медыйнай культуры, амерыканскі навуковец Джон Фіске прапанаваў раздзяліць тэксты на першасныя, другасныя і троесныя. Першасныя тэксты прысвечаны пэўнаму зместу. Другасныя тэксты з'яўляюцца вынікамі іх крытычнага разгляду (другасныя тэксты ствараюцца экспертамі, прафесійнымі крытыкамі). І апошняя група тэкстаў не мае такога высакароднага паходжання, таму што іх аўтарам з'яўляецца шырокая аўдыторыя.

Макратэкст - гэта з'ява, якое мае пэўнае падабенства з інтэртэкстам. Яго можна апісаць з пункту гледжання інфарматыкі наступным чынам. Ён утрымлівае спасылкі на мноства дакументаў, што ўтвараюць яго. Як правіла, многія людзі ўлучаюць дакументы ў макратэкст, і пэўная ўстанова ўдзельнічае ў падтрыманні макратэкставай сістэмы. Падтрыманне сістэмы ўключае ў сябе падтрыманне як інтэрфейсу з дакументамі, так і сувязі паміж дакументамі. Шматлікія карыстальнікі дадзенага макратэксту шукаюць, як правіла, пэўныя дакументы з вялікай іхколькасці.

Пытанні і заданні:

1. У чым розніца паміж інтэртэкстам і макратэкстам?
2. Наколькі плённым Вы лічыце вылучэнне адрозненняў паміж першаснымі, другаснымі і троеснымі тэкстамі? Чаму?
3. Якую форму інтэртэкстуальнасці вы лічыце найбольш важнай? Чаму?

КУЛЬТУРНАЯ СИТУАЦИЯ И ТЕКСТ КУЛЬТУРЫ

Ключавыя словы: культурная сітуацыя, сітуацыя, тэкст культуры, феноменалагічная традыцыя, экзістэнцыяльная філасофія.

Паняцце “сітуацыя” набыло істотнае значэнне ў абсягу філасофскага мыслення дзякуючы даследаванням Гегеля, які ўжываў яго ў сваёй эстэтыцы (тэорыі драмы). Сітуацыя разглядаецца мысляром як пасярэдняе звяно паміж агульным станам свету і канкрэтным дзеяннем. Яна мае дынамічны характар. Сутнасць яе дынамікі – у выяўленні ўнутранага канфлікту, які вырашаецца якраз праз дзеянне.

Надзвычай актыўна дадзенае паняцце выкарыстоўвалі філосафы-экзістэнцыялісты. Яны разглядалі сітуацыю як феномен амбівалентны, як пэўнае ўвасабленне адзінства асабістай свабоды і знешняга стану рэчаў. Яна ставіць чалавека перад пэўнымі задачамі, перад выбарам пэўных дзеянняў, пэўнай мадэлі паводзін, вяртаючы яго да свабоды.

Неабходна адзначыць, што ў абсягу экзістэнцыяльнай філасофіі дадзенае паняцце ўжывалася найперш як інструмент для аналізу духоўнага жыцця індывідаў. Разам з тым, аднак, экзістэнцыялісты (і не толькі яны) вялі гавору і пра сітуацыю, характэрную для пэўнага часу. У такім выпадку згаданае паняцце выяўляе характарыстыкі, што ўказваюць і на магчымасць яго плённага ўжывання ў працэсе філасофскага і навуковага вывучэння культуры. (Аналагічную выснову можна зрабіць і на грунце аналізу феноменалагічнага падыходу да праблемы: у яго рамках праводзіцца выразнае адрозненне паміж сацыяльнай і асабістай – маёй – сітуацыяй.)

Культурная сітуацыя – гэта такі стан культуры ці пэўнага яе сегменту, які характарызуецца ўнутранай напружанасцю, супярэчнасцямі, калізіямі, і звязанай з імі наяўнасцю разнастайных магчымасцяў для яе самаразвіцця. У выніку яна (як і ўсякая іншая сітуацыя) ставіць задзейнічаных у ёй асоб перад выбарам (на карысць той ці іншай стратэгіі культуратворчасці, тэндэнцыі яе разгортвання і г. д.). Разам з тым яна патрабуе ад тых, хто ўключаны ў яе, свядомай, энергічнай дзейнасці, учынкаў, бо наяўныя ў ёй канфлікты з’яўляюцца надзвычай важнымі для іх.

У структуры гэтай дзейнасці істотнае месца належыць стварэнню тэкстаў культуры, для якога згаданыя ўмовы з’яўляюцца надзвычай спрыяльнымі. Пэўныя магчымасці разгортвання культурнай сітуацыі задаюць пэўныя дыскурсы, і дадзенае разгортванне ўключае ў сябе іх барацьбу. Нельга, аднак, засяроджвацца толькі на тым моманце, што культурная сітуацыя вызначае характар, змест і форму тэкстаў культуры: уплыў гэтых тэкстаў на яе разгортванне мае грунтоўны характар. Яны могуць уплываць нават на ўзнікненне новай культурнай сітуацыі (антычныя філасофскія творы

і раннехрысціянскія тэксты належаць да духоўных падстаў той культурнай сітуацыі, што сфарміравалася ў познеантычную эпоху).

Такім чынам, правамерна весці гаворку пра глыбокую ўзаемазалежнасць таго стану культуры, што абазначаецца тэрмінам “культурная сітуацыя”, і тых тэкстаў, што ствараюцца ў яе рамках.

Пытанні і заданні:

Якія кампаненты, на Вашу думку, можна выявіць у структуры культурнай сітуацыі?

Чаму культурная сітуацыя з’яўляецца надзвычай спрыяльнай для стварэння тэкстаў культуры?

Наколькі важнымі з’яўляюцца паняцці “сітуацыя” і “культурная сітуацыя” для Вашых даследаванняў?

МЕСЦА ТЭКСТАЛАГІЧНАГА ПАДЫХОДУ Ў ГУМАНІТАРНЫМ ПАЗНАННІ

Ключавыя словы: культура як тэкст, культурная антрапалогія, метадалогія, міждысцыплінарнасць, сацыялогія, сімвалічная сістэма, тэкст, тэксталагічны падыход.

Шырокае разуменне паняцця “тэкст” стварыла перадумовы для ўжывання тэксталагічнага падыходу ў самых розных сферах гуманітарнага пазнання. У сацыялагічным кантэксце з ім звязана разуменне сацыяльнага жыцця як арганізаванага вакол пэўных калектыўных сімвалічных сістэм. У сувязі з гэтым з’яўляецца адмысловая перспектыва ў адпаведных даследаваннях.

Пашырэнне паняцця “тэкст” на разнастайныя сацыякультурныя феномены і практыкі выступае як аснова для інтэнсіўнага ўзаемадзеяння паміж культуралогіяй (а таксама сацыялогіяй) і літаратурнымі штудыямі. Стратэгіі, метады і тэхнікі, выпрацаваныя ў сферы тэарэтычнага аналізу літаратурных тэкстаў, робяцца важнымі і значнымі ў абсягу навуковых дысцыплін, прысвечаных грамадству і культуры. Разам з тым літаратуразнаўства ўзбачае свае аналітычныя магчымасці дзякуючы таму, што літаратурныя тэксты ўключаюцца ў кола “тэкстаў культуры”: гэта жазваляе ўжываць у літаратуразнаўчых даследаваннях метады, выпрацаваныя ў грамадазнаўчых і культуразнаўчых дысцыплінах.

Метафара “культура як тэкст” была прапанавана Кліфардам Гірцам, і “дысцыплінарным” месцам яе прызначэння была найперш культурная антрапалогія. Даследаванні, што вядуцца ў яе сферы разглядаюцца ў сувязі з ёю як “чытанне” і культурная антрапалогія набывае інтэрпрэтацыйны характар. Кліфард Гірц указвае пры гэтым на комплексную прыроду інтэрпрэтацыйных працэдур, што ўжываюцца ў працэсе “чытання” тэкстаў

культуры. Надзвычай важна, што гэтыя тэксты разглядаюцца ім найперш як выяўленья ў паводзінах людзей, у сацыяльных практыках. Такага кшталту тэксталагічны падыход нельга папракнуць у антыдэмакратызме, у ігнараванні паўсядзённых культурных кантэкстаў (падобныя папрокі выказваліся на адрас скіраванага на аналіз “вытанчаных” тэкстаў літаратуразнаўства).

Тэксталагічны падыход набывае ўсё большае значэнне і ў сферы гістарычнай навукі. Луі Мантроз, які належыць да лідараў інтэлектуальнага руху, што атрымаў назву “новы гістарыцызм”, падкрэсліў яго неабходнасць і плённасць у кароткай і кідкай формуле, згодна з якой мы павінны вывучаць “тэкстуальнасць гісторыі і гістарычнасць тэкстаў”.

У дадзенай сувязі выяўляецца істотнае значэнне адпаведнай праблематыкі ў метадалагічным плане. Тэксталагічны падыход выступае як метадалагічная аснова для даследаванняў у сферы гуманітарыстыкі. Разам з тым узаемадзеянні паміж рознымі дасцыплінамі на ўзроўні ўласцівых ім методык з’яўляецца цікавым і плённым напрамкам метадалагічных даследаванняў.

Правамерна сцвярджаць, што метафара культуры як тэксту выступіла як аснова для інтэнсіўных міждысцыплінарных узаемадзеянняў, для паслядоўнай рэалізацыі прынцыпу міждысцыплінарнасці ў сферы гуманітарнага пазнання.

Пытанні і заданні:

Чаму, на Вашу думку, метафара “культура як тэкст” была прапанавана менавіта ў сферы культурнай антрапалогіі?

Чаму дадзеная метафара набыла міждысцыплінарнае ўвасабленне ў даследчых практыках?

Якое значэнне тэксталагічны падыход мае для Ваших даследаванняў?

МАДЭРНІСЦКАЯ ІНТЭПРЭТАЦЫЯ ДЫСКУРСУ

Ключавыя словы: дыскурс, камунікатыўнае дзеянне, камунікатыўная рацыянальнасць, прагрэс.

Найважнейшае месца ў мадэрнісцкім бачанні дыскурсу займае артыкуляцыя яго функцыянальнай натуры: дыскурс разглядаецца як феномен, што функцыянуе ў рэчышчы прагрэсіўнага развіцця чалавецтва і мае на мэце спрыяць гэтаму развіццю. Дынаміка дыскурсу і мовы звязваецца з неабходнасцю больш дакладнага апісання новых адкрыццяў, зацікаўленняў, дачыненняў і г. д. Адначасова у мадэрнісцкіх тэорыях разгортваюцца разнастайныя дыскурсіўныя практыкі (што грунтуюцца на ідэях прагрэсу, правоў і свабод чалавека), якія неадназначна ацэньваюцца ў навуковай

літаратуры (іх крытыкі указваюць, што яны так або інакш прыхоўваюць грамадскія супярэчнасці і праблемы).

У якасці найвышэйшага ўвасаблення мадэрнісцкай інтэрпрэтацыі дыскурсу можна разглядаць філасофскую і сацыялагічную канцэпцыю Юргена Хабермаса. Хабермас востра крытычна ставіцца да постмадэрнісцкай плыні ў філасофіі і культуры. Ён зусім не лічыць мадэрнісцкія тэорыі неадпаведнымі актуальнаму стану рэчаў і адмаўляецца прызнаць, што розум, які высока ацэньваецца ў мадэрновай філасофіі, вычарпаў свой творчы патэнцыял. На яго думку, рацыянальныя стратэгіі могуць і павінны быць задзейнічаны ў сацыяльнай сферы – у тых выпадках, калі запатрабаваны крытычны і аргументаваны падыход да пэўных праблем. Такі падыход запатрабаваны ў абсягу камунікатыўных дзеянняў. Камунікатыўнае дзеянне (гэты тэрмін належыць да найважнейшых у яго сацыяльна-тэарэтычнай канцэпцыі) выступае як увасабленне адмысловага тыпу сацыяльнай дзейнасці: яно накіравана на дасягненне згоды або ўзаемаразумення паміж рознымі людзьмі адносна чагосьці важнага для іх. Задзейнічаную ў абсягу камунікатыўных дзеянняў рацыянальнасць Юрген Хабермас называе адпаведна камунікатыўнай.

Выказванні, што робяцца падчас камунікатыўных дзеянняў, прэтэндуюць на агульназначнасць, якая выступае ў трох формах: па-першае, як агульназначнасць праўдзівага сцвярджэння; па-другое, як правамернасць нормы; па-трэцяе, як шчырасць, характэрная для экспрэсіўнай мовы. Калі згаданыя прэтэнзіі не знаходзяць прызнання ў тых, каму выказванні адрасаваны, і адносна іх паміж суразмоўцамі не дасягаецца згода, робіцца неабходным дыкурс, у рамках якога яны тэматызуюцца і праблематызуюцца. Дадзены феномен набывае ў абсягу камунікатыўнага дзеянняў характар аўтарытэтнай інстанцыі, якая вырашае лёс усяго прамоўленага ў ім. Калі яна выступае ў сваёй ідэальнай форме, дык у ёй усталяваецца вяршэнства найлепшых аргументаў і атмасфера супольнага пошуку праўды і згоды, а таксама выключаюцца прывілеі, звязаныя з уладай ці статусам у сацыяльнай іерархіі. Нарматыўная аснова дыскурсу выяўляецца ў наступных правілах: усе яго удзельнікі з'яўляюцца раўнапраўнымі, усе меркаванні, пазіцыі, тэмы могуць быць зроблены прадметам крытычнага разгляду, дадзены разгляд павінен быць публічным. Важным яго падставовым момантам з'яўляецца таксама патрабаванне шчырасці яго ўдзельнікаў. У такіх умовах дыкурс павінен павінен прывесці да перамогі найлепшых аргументаў і прыняцця найлепшага супольнага рашэння, на аснове якога можа працягвацца яго разгортванне.

У распрацаванай Юргенам Хабермасам тэорыі дыскурсу гэты апошні падпарадкоўваецца прынцыпу інтэрсуб'ектыўнасці, у той час як у канцэпцыі,

прапанаванай Мішэлем Фуко дыскурс робіцца вызначальным у дачыненні да інтэрсуб'ектыўнасці.

Крытыкі Хабермасавай канцэпцыі падкрэсліваюць нерэалістычны характар ідэі, якая пастулюе ідэальную маўленчую сітуацыю (сітуацыю, у якой выконваюцца ўсе дыскурсіўны нормы). Што перашкаджае, аднак, кожнаму з нас змагацца за тое, каб зрабіць гэты высокі дыялагічны прынцып максімай канкрэтных практычных дзеянняў?

Пытанні і заданні

Як Вы растлумачыце характэрныя рысы мадэрнісцкага бачання дыскурсу?

Якія сацыякультурныя фактары паспрыялі, на Вашу думку, распрацоўцы Юргенам Хабермасам ягонай тэорыі дыскурсу?

ДАСЛЕДАВАННЕ СУВЯЗІ ПАМІЖ ДЫСКУРСАМ І УЛАДАЙ У ПОСТМАДЭРНІСЦКІХ ТЭОРЫЯХ

Ключавыя словы: дыскурс, веды, мадэрн, мадэрнізм, постмадэрн, постмадэрнізм, улада, грамадскі лад.

Тэрміны “постмадэрн” і “постмадэрнізм” маюць суадносны характар: іх значэнне залежыць ад разумення таго, што азначаюць тэрмін “мадэрн” і “мадэрнізм”. Звязваючы апошнія з мастацкімі рухамі на мяжы ХХ стагоддзя, мы павінны звязаць першыя з тэндэнцыямі ў мастацтве другой паловы гэтага стагоддзя. Аднак і тыя, і другія могуць быць выкарыстаны ў вельмі шырокім сэнсе як адносіны да вялікіх гістарычных эпох. У гэтым апошнім кантэксце постмадэрнізм (як тэарэтычная рэакцыя на адну з гэтых эпох) – спроба крытычнай пераацэнкі і перагляду асноўных каштоўнасцяў Заходняй культуры і грамадства, якія сфарміраваліся ў эпоху Адраджэння і Асветніцтва. На думку Вацлава Гавела, постмадэрнізм – гэта своеасаблівы пераходны перыяд. Ён указвае пры гэтым, што “адметнымі рысамі такіх пераходных перыядаў з’яўляюцца змешванне і перамешванне культур, а таксама плюралізм альбо паралелізм інтэлектуальных і духоўных спосабаў асэнсавання свету. Гэта перыяды, калі ўсе паслядоўныя сістэмы каштоўнасцяў руйнуюцца, калі культуры, аддаленыя ў часе і прасторы, адкрываюцца альбо пераадкрываюцца. Гэта перыяды, калі існуе тэндэнцыя цытаваць, імітаваць і ўзмацняць, а не заяўляць аўтарытэтна альбо інтэграваць. Новы сэнс паступова нараджаецца ў выніку сустрэчы альбо перасячэння мноства розных элементаў”.

Праблематыка дыскурсу займае істотнае месца ў даследаваннях мысляроў, якія прылічваюцца да постмадэрнізму. Асаблівае значэнне ў гэтым плане маюць пошукі Мішэля Фуко. У 70-х гадах ХХ стагоддзя ён вёў інтэнсіўныя даследаванні дачыненняў паміж уладай і ведамі. Улада ў яго

канцэпцыі не звязана з пэўнымі індывідамі ці іх групамі. Яна зрэалізоўваецца праз сацыяльныя практыкі. Філософ падкрэслівае пры гэтым, што ўлада неправамерна разглядаць як феномен выключна рэпрэсіўны і дэструктыўны, бо ёй уласцівая пэўная прадуктыўнасць: яна здольная ствараць дыскурсы, веды, чалавечае цэла і суб'ектыўнасць. Яна выступае як умова магчымасці грамадскага парадку. Упарадкаванне – размежаванне аб'ектаў і ўстанаўленне сувязі паміж імі ў рамках розных сацыяльных сегментаў, звязаных разам з тым паміж сабой – адбываецца менавіта на грунце адносін улады. Так, грамадская сфера, сцэнтраваная на феномене злачынства, паўстала праз узнікненне спецыфічных інстытутаў (напрыклад, турмы), адметных актараў (напрыклад, злачынцаў) і адмысловых практык (напрыклад, рэсацыялізацыі). У дадзеным выпадку таксама выразна выяўляецца той момант, што ўлада непарыўна звязана з ведамі: згаданую сферу нельга апісаць адэкватна без уліку месца і ролі крыміналогіі ў ёй.

Згодна з канцэпцыяй Мішэля Фуко ўлада ўсталёўвае сацыяльны парадак ўвогуле, і яго паасобныя сегменты пэўным, вызначаным спосабам, выключаючы іншыя магчымасці згаданага ўсталявання. Разам з тым яна вызначае і спосабы нашага прамаўлення ў сацыяльным кантэксте ўвогуле і ў спецыяльных сацыяльных кантэкстах. Гэта азначае, што ў ёй прысутнічае і рэстрыктыўны пачатак. У сувязі з гэтым акрэсліваецца адказ на пытанне, датычнае крыніцы характэрных для дыскурсіўных практык абмежаванняў: у якасці такой крыніцы выступае менавіта ўлада. Улада і дыкурс выступаюць як непарыўна звязаныя паміж сабой: менавіта дыкурс вызначае нас як суб'ектаў і тыя аб'екты, пра якія мы можам нешта ведаць і прамаўляць. У выніку атрымліваецца, што прамаўляе не суб'ект – прамаўляе дыкурс (і мова). Суб'ект робіцца медыюмам дыскурсу і мовы.

Канцэпцыя Мішэля Фуко мае таксама істотныя наступствы для вырашэння пытання, датычнага праўдзівасці нашых ведаў. Філософ даводзіць, што гэтыя веды не могуць прэтэндаваць на ўніверсальную праўдзівасць, бо мы не маем магчымасці выйсці за межы пэўных дыскурсаў. “Эфект праўдзівасці” ствараецца ўнутры дыскурсаў, і гэта павінна вызначаць напрамак нашых даследаванняў: замест пытання аб праўдзівасці ведаў у цэнтры ўвагі даследчыкаў павінна быць пытанне, як дыскурсы ствараюць згаданы эфект.

Пытанні і заданні:

Як вызначае сутнасць улады Мішэль Фуко? Ці пагаджаецца Вы з яго падыходам?

Як філософ вызначае сутнасць узаемадачынненняў паміж уладай і дыкурсам?

Як, на думку Мішэля Фуко, суадносяцца суб'ект і дыскурс? Ці з'яўляецца пазіцыя філосафа па гэтым пытанні прымальнай для Вас?

СУЧАСНЫЯ КАНСТРУКТЫВІСЦКІЯ ТЭОРЫІ ДЫСКУРСУ

Ключавыя словы: антыфундаменталізм, антыэсэнцыялізм, крытычны дыскурсіўны аналіз, культурны рэлятывізм, постструктуралізм, сацыяльны канструктывізм.

Асноўная ідэя розных сучасных канструктывісцкіх тэорый дыскурсу палягае ў тым, што сацыяльны свет усталёўваецца праз дыскурсы. Згодна з гэтымі тэорыямі ў нас няма непасрэднага доступу да рэчаіснасці. Рэальнасць выбудуецца намі. Нашай мове і яе катэгорыям належыць істотная роля ў гэтым працэсе. Як і Мішэль Фуко, прыхільнікі сацыяльнага канструктывізму скептычна ставяцца да магчымасці праўдзівага, аб'ектыўнага пазнання. Усё, што мы ведаем, лічыцца прадуктам дыскурсу.

Каб зразумець канструктывісцкія тэорыі дыскурсу, трэба ўлічваць шырока распаўсюджаны сярод іх культурны і гістарычны рэлятывізм. Што да нашых ведаў, гэта азначае, што яны цалкам вызначаюцца гістарычнай і культурнай сітуацыяй, у якой мы знаходзімся. Такім чынам, яны разглядаюцца як выпадковыя і зменлівыя. Тэарэтычная пазіцыя, у адпаведнасці з якой нашы веды лічацца ўмоўнымі, называецца антыфундаменталісцкай, таму што яна грунтуецца на ідэі, згодна з якой надзейная аснова пазнавальнай дзейнасці не можа быць выпрацавана. (Погляд, паводле якога гэта магчыма, адпаведна называецца фундаменталісцкім). Дадзены падыход мае таксама антыэсэнцыялістычны характар, таму што яго прыхільнікі адмаўляюць, што сацыяльныя з'явы і працэсы вызначаюць іх унутраныя характарыстыкі. Роля дэтэрмінантаў у сацыяльнай сферы належыць дыскурсіўным практыкам.

Гэтыя практыкі лічацца канстытутыўнымі для сацыяльнага свету, сацыяльных адносін і ідэнтычнасці сацыяльных суб'ектаў. З іншага боку, на дыскурсы ўплываюць сацыяльныя працэсы, адносіны і інтарэсы. Праз іх уздзеянне дыскурсы канкуруюць і адначасова спрабуюць дасягнуць пагаднення адносна таго, што лічыць праўдзівым альбо ілжывым. У выніку некаторыя віды ведаў і мадэляў паводзін разглядаюцца як недапушчальныя, а іншыя лічацца неабходнымі, нармальнымі або пажаданымі.

Тэорыя дыскурсу Эрнэста Лаклаў і Шанталь Муф (якая выступае як яскравае ўвасабленне канструктывісцкага падыходу) глыбока звязана з постструктуралісцкімі ідэямі. Дыскурсы лічацца асновай сацыяльнага свету і крыніцай сэнсу. Паколькі мова нестабільная, дыскурс таксама нестабільны. Ён ні ў якім разе не выступае як закрытая сістэма. Дадзеная тэорыя сканцэнтравана на барацьбе дыскурсаў. Кожны дыскурс сцвярджае, што дае

сапраўдныя сродкі асэнсаванага маўлення. Ён накіраваны на дамінаванне ў культуры.

Яшчэ адна ўплывовае версія канструктывісцкага падыходу – гэта крытычны дыскурсіўны аналіз. Найбольш выбітным яе прадстаўніком з’яўляецца брытанскі тэарэтык Норман Фэйрклаф. Ён таксама падкрэслівае актыўную ролю дыскурсу ў фарміраванні нашага сацыяльнага свету. Пры гэтым праз дыскурс “канструююцца” 1) сацыяльная тоеснасць суб’екта, яго статусныя характарыстыкі; 2) сацыяльныя дачыненні паміж людзьмі; 3) сістэмы ведаў і перакананняў. Аднак гэта не адзіны спосаб такога фарміравання: сацыяльная практыка ў любым выпадку шырэйшая, чым дыскурс. Адно з самых важных пытанняў для Нормана Фэйрклафа – гэта змены ў дыскурсіўных практыках. Дадзеныя змены ён лічыць вынікам узаемадзеяння розных дыскурсаў (Норман Фэйрклаф выкарыстоўвае высвятлення сутнасці гэтага працэсу канцэпцыю інтэртэкстуальнасці).

Пытанні і заданні:

Якія асноўныя прынцыпы канструктывісцкіх тэорый дыскурсу?

Чаму гэтыя тэорыі маюць антыфундаменталісцкі і антыэсэнцыялісцкі характар?

Якое Ваша стаўленне да канструктывісцкіх тэорый дыскурсу?

ФАРМАЛЬНЫ ДЫСКУРСІЎНЫ АНАЛІЗ. ФАРМАЛЬНЫЯ АСПЕКТЫ ДЫСКУРСІЎНАГА АНАЛІЗУ ТЭКСТАЎ КУЛЬТУРЫ

Ключавыя словы: дыскурсіўны аналіз, парадыгматычны аналіз, сінтагматычны аналіз, структура тэксту, тэкст, фармальны дыскурсіўны аналіз, функцыя.

Фармальны аналіз дыскурсу накіраваны на апісанне яго структуры, структуры тэкстаў, што да яго належаць. Каб здзейсніць яго, неабходна параўнаць іх і высветліць іх кампаненты. Прынцыпова важнай працэдурай з’яўляецца таксама выяўленне ўзаема сувязі паміж асноўнымі кампанентамі. На думку расійскага фалькларыста Уладзіміра Пропа, элементарным узроўнем такога аналізу з’яўляецца функцыя, якая разглядаецца ім як “дзеянне персанажа, вызначанае з пункту гледжання яго значэння для разгортвання падзей”. Як ён таксама адзначыў, функцыі стабільныя, і іх колькасць для пэўнага тыпу тэкстаў абмежаваная. Разам з тым кожная функцыя можа праяўляць сябе па-рознаму. Аналіз Уладзіміра Пропа меў сінтагматычны характар, і вынікам у гэтым выпадку было апісанне сінтагматычнай структуры культурных тэкстаў. У выніку парадыгматычнага аналізу выяўляецца іх парадыгматычная структура. Як правіла, парадыгматычная структура арганізавана ў адпаведнасці з бінарнымі апазіцыямі, прадстаўленымі ў тэкстах.

Дасягненне ўзроўню паслядоўнага фармальнага аналізу было мэтай Мішэля Пешо. У сваіх намаганнях дасягнуць гэтай мэты ён абапіраўся на ідэю Фердынанда дэ Сасюра, паводле якой значэнне знакаў (слоў) вызначаецца іх сувязямі з іншымі знакамі. Вытворчасць сэнсу адбываецца ў сістэме ўзаемасувязяў паміж знакамі (і тлумачыцца ёю). М. Пешо меў намер стварыць метадалагічны інструмент, які дазволіў бы аналізаваць дыскурсы і ў выніку гэтага аналізу высветляць і разумець іх сэнс. Ён знайшоў трывалася апірышча для сваіх намаганняў у лінгвістыцы – у тэорыі З. С. Харыса, у цэнтры ўвагі якой якраз і знаходзіўся тэкст і яго ўнутраная структура. Асноўнай мэтай адпаведных аналітык дэкларавалася выяўленне перыядычных заканамернасцяў ва ўзаемасувязях паміж складовымі часткамі тэксту. Аднак у гэтай тэорыі ігнаравалася ўзаемадзеянне паміж тэкстамі і знешнімі дыскурсіўнымі ўтварэннямі. Гэта было непрымальна для М. Пешо, які сканцэнтраванымі сваё даследаванне менавіта на ўзаемасувязях розных тэкстаў. Выбар тэкстаў і іх лінгвістычны аналіз – гэта першыя крокі, якія маюць на мэце падрыхтоваць аўтаматычны аналіз дыскурсу як такога (так навуковец назваў свой падыход). Сам дыскурсіўны аналіз (аўтаматычны аналіз дыскурсу) мусіць быць фармалізаванай працэдурай: у якасці істотнага яе аспекту павінна выступаць стварэнне матрыц, якія выяўляюць вытворчасць сэнсу ў дыскурсе. Аднак гэта не з’яўляецца канчатковым крокам згаданага аналізу, таму што адпаведныя вынікі мусяць быць вытлумачанымі з тэарэтычнага пункту гледжання.

Аналіз дыскурсу заўсёды ў пэўнай ступені фармальны, бо яго задача – высветліць структуры чалавечых дыялогаў і тэкстаў, раскрыць спосаб іх арганізацыі. Выяўленне базісных тэкставых структур можа істотна дапамагчы ў разуменні тэкстаў (падобная сітуацыя назіраецца, напрыклад, у працы Старога Запавету).

Пытанні і заданні:

Чым адрозніваюцца сінтагматычны і парадыгматычны аналіз?

Што азначае выраз “паслядоўны фармальны аналіз”?

Чаму аналіз дыскурсу заўжды выяўляе моцны фармальны аспект?

ТЭСТЫ

Тэст 1

1. У ... тэарэтычных рамках даследчык выступае як сааўтар сэнсу, сааўтар тэксту.
2. Шырокае разуменне паняцця ... стварыла перадумовы для ўжывання тэксталагічнага падыходу ў розных сферах чалавечага пазнання.
3. Літаратуразнаўства ўзбагачае свой аналітычны патэнцыял, таму што літаратурныя тэксты ўваходзяць у кола ...

4. Метафару “культура як тэкст” прапанаваў....
5. Метафара “культура як тэкст” выкарыстоўвалася ў першую чаргу ў
6. Тэксталагічны падыход служыць ... асновай для даследаванняў у розных сферах гуманітарных навук.
7. Тэрмін “інтэртэкстуальнасць” быў уведзены (кім і калі?)....
8. Адным з наступстваў актыўнага ўжывання прынцыпу інтэртэкстуальнасці з’яўляецца арыентацыя даследавання не на самі тэксты, а на іх ...
9. Разглядаючы розныя медыяпрадукты як ... мы можам знайсці новыя аспекты феномена інтэртэкстуальнасці ў гэтай сферы.
10. Інтэрпрэтаванае вельмі шырока паняцце ... азначае пэўны спосаб разумення і прамаўлення пра свет (альбо пэўныя яго аспекты).
11. Даследаванні французскага філосафа ... павінны разглядацца як вельмі важныя для высвятлення і ўжывання паняцця дыскурсу.
12. Важнай характэрнай рысай... у постмадэрнісцкім яго разуменні з’яўляецца тое, што ён здольны ўсталяваць уласныя межы, уласціваю яму форму тэмпаральнасці і свае канкрэтныя мадыфікацыі.

Тэст 2

1. У рамках структуралісцкай традыцыі тэкст павінен быць прааналізаваны, каб выявіць асноўнае ... іманентнае яму і прынцыпова важнае для яго разумення.
2. У культуралагічных даследаваннях важна ўлічваць той момант, што для розных культуры характарызуецца рознымі мадэлямі асацыятыўнага мыслення і што яны выяўляюцца ў....
3. Прапанаванае... уяўленне пра тэкст як метадалагічную катэгорыю і як рухомае ўтварэнне мае вялікае значэнне для вывучэння культурных з’яў на грунце “тэксталагічнага” падыходу.
4. У сферы сацыялогіі тэксталагічны падыход азначае даследаванне таго, як сацыяльнае жыццё арганізавана вакол пэўных калектыўных
5. Правамерна сцвярджаць, што метафара “культура як тэкст” выступае як аснова для інтэнсіўнага ўзаемадзеяння паміж рознымі ...
6. Даследаванні, якія грунтуюцца на тэксталагічным падыходзе, разглядаюцца як “чытанне”, а культурная антрапалогія набывае ... характар.
7. Сэнс тэксту выявіць надта няпроста, і на згаданае выяўленне заўсёды ўплываюць іншыя ...
8. Аналізуючы інтэртэкстуальнасць у сферы медыякультуры, амерыканскі вучоны Джон Фіске ўвёў паняцці першаснага, другаснага і трэцяснага...
9. Культурная ... – гэта стан культуры альбо асобнага яе сегмента, які характарызуецца ўнутранай напружанасцю, супярэчнасцямі, сутыкненнямі і звязаны з наяўнасцю разнастайных магчымасцяў для яго самаразвіцця.

10. Часам дыскурсе інтэрпрэтуецца адмысловым чынам: ён разглядаецца як унутраны парадак....

11. У... тэорыях дыскурсіўныя практыкі лічацца стваральнымі ў дачыненні да сацыяльнага свету, грамадскіх адносін і асабовай ідэнтычнасці.

12. На думку Мішэля Фуко, ... – гэта набор выказванняў, якія прайшлі праз сістэму правілаў, паводле якіх вызначаецца іх сэнс і значэнне.

Тэст 3

1. Метафара “культура як тэкст” мае ... характар.

2. Кліфард Гірц указвае на складаны характар інтэрпрэтацыйных працэдур, якія выкарыстоўваюцца ў працэсе ... культурных тэкстаў.

3. Абсалютна ясна, што для сапраўднай інтэрпрэтацыі культурных тэкстаў неабходна мець трывалую ... аснову.

4. Вельмі важна прыняць да ўвагі, што тэксталагічны падыход у ... сферы глыбока звязаны з семіятычным разуменнем культуры.

5.... – гэта тэкст, які звязаны з адным ці некалькімі іншымі тэкстамі, асабліва з выкарыстаннем алюзій на гэтыя тэксты.

6. У пэўным сэнсе ... – гэта нармальны спосаб існавання тэкстаў культуры, таму што ўсё створанае намі звязана з дасягнутым раней.

7. Юлія Крысцева разумее “літаратурнае слова” як поле, у якім адбываецца перасячэнне розных

8. Выкарыстанне тэрміна “дыкурс” грунтуецца на ідэі, згодна з якой моўныя практыкі людзей у розных сферах грамадскага жыцця вызначаюцца пэўнымі характэрнымі толькі для іх базіснымі ... структурамі.

9. Французскі філосаф ... вызначае паняцце дыскурсу як сукупнасць выказванняў, якія маюць адмысловую форму абгрунтавання.

10. Большасць даследчыкаў, якія працуюць у галіне дыскурсіўнага аналізу, артыкулююць аспект канкурэнцыі паміж

11. У структуралісцкай і постструктуралісцкай традыцыях аналіз і выкарыстанне паняцця “дыкурс” грунтуецца ў першую чаргу на ідэі, згодна з якой стаўленне чалавека да рэчаіснасці павінна разглядацца як апасродкаванае....

12. З пункту гледжання Эрнэста Лаклаў і Шанталь Муф дыкурс нестабільны, бо нестабільная

Тэст 4

1. Калі мы рыхтуем ... тэкст, мы павінны звярнуць увагу на храналагічны аспект падзей, што апісваюцца ў ім.

2. Асноўнымі відамі кагерэнтнасці тэксту з'яўляюцца ... і

3. ... кагерэнтнасць тэксту мае семантычны і ... аспект.

4. ... кагерэнтнасць тэксту патрабуе, каб кожная адзінка па сутнасці... спрыяла раскрыццю ягонага зместу.
5. Інтэртэкст – гэта тэкст, які звязаны з адным ці некалькімі іншымі тэкстамі, асабліва з выкарыстаннем ... да гэтых тэкстаў.
6. Тэрмін “інтэртэкстуальнасць” быў уведзены..... у эсе “Слова, дыялог і раман” (1966).
7. Згодна з ідэяй інтэртэкстуальнасці, у самым цэнтры ўвагі павінен быць “дыялог некалькіх твораў”, а не пошук
8. Аналізуючы інтэртэкстуальнасць у сферы медыякультуры, амерыканскі вучоны Джон Фіске ўвёў паняцці ..., ... і ... тэкстаў.
9. У некаторых выпадках дыкурс разглядаецца як унутраны ... тэксту.
10. Тэорыя дыкурсу, прапанаваная Мішэлем Фуко, мае ... характар: дыкурс не разглядаецца як абстрактная форма, значная і сапраўдная для ўсіх эпох і культур.
11. Важнай характэрнай асаблівасцю ... з’яўляецца тое, што ён здольны ўсталяваць уласныя межы, уласціваю яму форму тэмпаральнасці і свае канкрэтныя мадыфікацыі.
12. У адрозненне ад Мішэля Фуко, іншыя навукоўцы падкрэсліваюць аспект ... канкурэнцыі, барацьбы ... адзін з адным.

ДАПАМОЖНЫ РАЗДЗЕЛ

ПРАГРАМА КУРСА ТЛУМАЧАЛЬНАЯ ЗАПІСКА

Сусветная культура ўяўляе сабой складанае, шматузроўневае, адзначанае унутранымі супярэчнасцямі і калізіяміўтварэнне, якое ўздзейнічае на развіццё грамадства на ўсіх яго кірунках. Істотнае значэнне ў ім мае камунікатыўны аспект, і дадзенае значэнне з цягам часу ўзмацняецца. У XXI стагоддзі гэта выяўляецца з асаблівай відавочнасцю. У сувязі з гэтым у гуманітарных навукх шырокае распаўсюджанне атрымала паняцце “дыскурс”, якое інтэрпрэтуецца як прамаўленне, упісанае ў камунікатыўную сітуацыю.

Разам з тым у сучасных умовах прадстаўнікі сацыяльна-гуманітарных навук разумеюць пад дыскурсам і камунікатыўную з’яву, і складаную, іерархічна ўладкавануюсістэму ведаў, якая змяшчае лінгвістычныя і экстралінгвістычныяэлементы (веды пра свет, меркаванні, ўстаноўкі, мэты яго ўдзельнікаў, ідэалагічныя аспекты, улік якіх неабходны для разумення разнастайных тэкстаў, у тым ліку і тэкстаў культурнай антрапалогіі). У гэтым сэнсе дыскурсы маюць важныя сацыякультурныя наступствы для суб’ектаў культуратворчасці.

Культуралагічныя веды ўвогуле і іх істотны сегмент, прадстаўлены культурнай антрапалогіяй, як складовая частка гуманітарных навук таксама паўстаюць у дыскурсіўным увасабленні. У цяперашні час можна весці гаворку аб разнастайнасці культуралагічных дыскурсаў, якія маюць розныя падставы. Таму сучасная фундаментальная культуралогія выступае ў якасці метадалагічнай асновы даследавання дыскурсіўных практык і асаблівасцяў дыскурсу. У сваю чаргу дыскурсіўны аналіз набывае істотнае метадычнае значэнне ў кантэксце вывучэння культурных з’яў і працэсаў, у тым ліку і даследаванняў рэфлексіўнага характару (напрыклад, “чытання” тэкстаў культурнай антрапалогіі).

Такім чынам, вучэбная дысцыпліна “Дыскурсіўны аналіз тэкстаў культурнай антрапалогіі” з’яўляецца неабходным кампанентам падрыхтоўкі будучых даследчыкаў культуры. Яна сістэматызуе веды аб культуралагічных падыходах і метадах, падае культуралогію і культурную антрапалогію як адмысловыя тыпы дыскурсу ў кантэксце гуманітарных ведаў; фарміруе спецыяльныя веды і кампетэнцыі, неабходныя магістрам культуралогіі для ажыццяўлення прафесійнай навукова-даследчай і педагогічнай дзейнасці.

У працэсе вывучэння дысцыпліны “Дыскурсіўны аналіз тэкстаў культурнай антрапалогіі”ў магістрантаў фармуюцца наступныя спецыяльныя кампетэнцыі:

СК-6. Валодацьнавыкамідыскурсіўнагааналізукультуралагічныхтэкстаў.

Мэтай курса з'яўляецца паглыбленне прафесійнай падрыхтоўкі магістрантаў ў галіне тэорыі і метадалогіі культуры, сучасных навуковых дасягненняў і тэндэнцый развіцця ў сферы культуралагічных ведаў.

Задачы дысцыпліны:

- сфарміраваць уяўленне аб навуцы як сістэме ведаў, якая грунтуецца на спецыфічных прынцыпах, логіцы і метадалогіі;
- ахарактарызаваць структуру і прадметны змест сучасных культуралагічных дыскурсаў;
- забяспечыць валоданне магістрантамісістэмай ключавых тэрмінаў, катэгорый і дэфініцый, грунтоўна значнай для паспяховага культуралагічнага даследавання;
- сфарміраваць у магістрантаў акадэмічныя кампетэнцыі, неабходныя для выканання навукова-даследчай работы і інавацыйнай дзейнасці ў галіне культуралогіі;
- спрыяць набыццю практычных навыкаў даследавання тэкстаў культуры;
- садзейнічаць фарміраванню навуковага крэатыўнага і інавацыйнага мыслення, што грунтуецца на каштоўнасцях навукі; развіваць навыкі самастойнай працы з тэкстамі культуры.

У выніку вывучэння курса магістры павінны **ведаць:**

- гісторыю навукі як сістэмы, што няспынна эвалюцыянуе;
- комплекс культуралагічных дысцыплін і іх тэарэтыка-метадалагічны базіс;
- агульнанавуковыя, прыватныя, дысцыплінарныя і міждысцыплінарныя метады;
- ключавыя падыходы, метады і метадыкі культуралагічнага даследавання;
- актуальную тэматыку і праблематыку культуралагічнага дыскурсу;
- сутнасць тэксталагічнага падыходу да вывучэння культуры;
- характэрныя рысы дыскурсіўных аналітычных працэдур;
- грунтоўныя характарысткі дыскурсіўных аналітычных практык у дачыненні да тэкстаў культуры.

У выніку вывучэння дысцыпліны магістры павінны **ўмець:**

- ахарактарызаваць метадалагічныя парадыгмы Новага і Найноўшага часу;
- валодаць катэгарыяльным апаратам філасофіі і метадалогіі навукі, а таксама культуралогіі;
- аналізаваць актуальныя тэарэтычныя і метадалагічныя праблемы сучаснай культуралогіі;
- ўжываць метадалагічныя прыёмы і тэхналогіі дыскурсіўнага аналізу тэксту культуры;
- праводзіць аналіз структуры навуковага метаду.

Магістры павінны *валодаць*:

- камунікатыўнымі здольнасцямі для працы ў міждысцыплінарным і міжнародным асяроддзі.

Вучэбным планам на вывучэнне вучэбнай дысцыпліны “Дыскурсіўны аналіз тэкстаў культурнай антрапалогіі” ўсяго прадугледжана 202 гадзіны, з іх 102 гадзіны – аўдыторныя заняткі. Прыкладнае размеракаванне аўдыторных гадзін па відах заняткаў: 40 гадзін – лекцыі, 62 гадзіны – практычныя.

Рэкамендаваная форма кантролюведаўстудэнтаў – экзамен.

ЗМЕСТ ВУЧЭБНАГА МАТЭРЫЯЛУ

УВОДЗІНЫ

Значэнне вучэбнай дысцыпліны “Дыскурсіўны аналіз тэкстаў культурнай антрапалогіі” ў падрыхтоўцы культуралагічных кадраў. Прадмет, змест, мэта і задачы, структура вучэбнага курса. Віды вучэбных заняткаў. Крыніцы інфармацыі па праблематыцы вучэбнай дысцыпліны. Формы кантролю.

ТЭКСТАЛАГІЧНАЯ ПЕРСПЕКТЫВА Ў КУЛЬТУРАЛАГІЧНЫХ ДАСЛЕДАВАННЯХ

Тэкставая форма выказвання культурна-гістарычнага і цывілізацыйнага вопыту суб’ектаў. Гістарычны аспект філасофскага, культуралагічнага і лінгвістычнага даследавання тэксту. Узнікненне лінгвістыкі тэксту. Спецыфіка інтэрпрэтацыі паняцця тэксту ў розных дысцыплінарных і тэарэтычных абсягах. Спецыфіка разумення тэксту ў постмадэрнісцкай філасофіі (артыкуляцыя адрозненняў паміж “тэкстам” і “творам” у даследаваннях Р. Барта; пераасэнсаванне суадносін стварэння і ўспрымання тэксту). Лакальная і глабальная кагерэнтнасць тэксту. Ідэя “нестабільнага тэксту”. Экспліцытныя і імпліцытныя перадумовы разумення тэксту. Тэксталагічны падыход да даследавання культурных феноменаў як праява семіятычнай канцэпцыі культуры. Метафары “культура як тэкст” і “тэкст культуры”. Тэкст культуры і культурная сітуацыя. Уплыў тэксталагічнага падыходу на сацыягуманітарнае пазнанне.

СУТНАСЦЬ І АДМЕТНАСЦЬ КУЛЬТУРНАЙ АНТРАПАЛОГІІ І І ЯЕ ТЭКСТАЎ

Гісторыя тэрміна “антрапалогія”. Найважнейшыя тыпы антрапалагічных даследаванняў (філасофская, прыродазнаўчая і культурная антрапалогія). Сутнасць узаемадачынненняў паміж філасофскай, прыродазнаўчай і культурнай антрапалогіяй. Лінгвістычная антрапалогія. Педагагічная антрапалогія, яе суадносіны з культурнай антрапалогіяй.

Светапоглядныя і метадалагічныя асновы культурна-антрапалагічных даследаванняў. Грунтоўнае значэнне паняцця “культура” ў галіне культурнай антрапалогіі. Гісторыя культурна-антрапалагічных даследаванняў. Спецыфіка тэкстаў культурнай антрапалогіі.

АГУЛЬНАЕ АПІСАННЕ ДЫСКУРСУ, ЯГО СТРУКТУР І ТЫПАЎ

Інтэрпрэтацыя дыскурсу як рэфлексіўнай маўленчай камунікацыі, якая прадугледжвае самакаштоўнасць працэсуальнага прагаворвання ўсіх значных для ўдзельнікаў камунікацыі яе аспектаў (Ю. Хабермас). Разуменне дыскурсу як “прамовы, што прысвойваецца, тым, хто прамаўляе” (Э. Бенвеніст). Дыскурс як гвалт, што здзяйсняецца над рэчамі (М. Фуко). Суб’ект як зменная і як складаная функцыя дыскурсу.

Выказванне як адзінка дыскурсу. Выказванне як міжсуб’ектны дыялагічны працэс. Над’індывидуальны модус прамаўлення.

Актуалізацыя пэўнага тэксту ў дыскурсе. Рэпрэзентатыўныя дыскурсы і тэксты: крытэрыі адбору.

Класіфікацыя дыскурсаў паводле ўзроўню арганізацыі. Інстытуцыянальна арганізаваны і арганізацыйны дыскурс. Паўсядзённыя і высока арганізаваныя формы дыскурсу. Віды дыскурсаў паводле сацыяльных сфер разгортвання і ўжывання (адукацыйны, палітычны і г. д.). Віды дыскурсаў паводле пазнавальнага абсягу (філасофскі, мастацтвазнаўчы і інш.). Сутнасць і асаблівасці культуралагічнага дыскурсу. Корпус культуралагічных тэкстаў як яго падстава (гісторыка-культурны, тэматычны аспекты – А. Моль). Культуралагічныя і культурна-антрапалагічныя школы і кірункі. Беларуская супольнасць культуралагаў.

Планаванне, вытворчасць і рэпрадукцыя дыскурсу. Унутраная арганізацыя дыскурсаў і знешнія сувязі паміж імі (феномен міждыскурсіўнасці). Праблема абсягу дыскурсаў. Дыскурсіўныя практыкі і сацыякультурная рэальнасць: уплыў дыскурсаў на бачанне індывідамі рэальных працэсаў і феноменаў. Узаемадачынненні паміж дыкурсам і палітыкай.

Мадэрнісцкая інтэрпрэтацыя дыскурсу як задзейнічанага ў кантэксце сацыяльнага прагрэсу і росту ведаў. Даследаванне ў постмадэрнісцкіх тэорыях сувязі паміж дыкурсам і ўладай, дыкурсам і ідэалогіяй. Постмадэрнісцкае разуменне суб’екта як зменнай і як складанай функцыі дыскурсу. Сучасныя канструкцыянісцкія тэорыі дыскурсу: дыскурс як спосаб прамаўлення пра свет і як форма яго стварэння (Э. Лаклаў і Ш. Муф).

КАНТЭКСТУАЛЬНЫ АСПЕКТ ДЫСКУРСІЎНЫХ ПРАКТЫК

Асаблівасці дыскурсіўных кантэкстуальных стасункаў. Суадноснасць паняццяў дыскурсу і тэксту. Артыкуляцыя дыскурсіўнай цэласнасці праз паняцце “кантэкст”. Ідэнтыфікацыя дыскурсіўнай цэласнасці як адзінства фармальна-семантычнай, суб’ектнай, праксеалагічнай, трансляцыйнай, прадметна выяўленай, міфалагічнай, кодавай адзінак культуры (“арганізаванасці”). Хранатоп дыскурсу. Знешняя і ўнутраная кантэкстуальнасць дыскурсу. Узаемадачынненні паміж структурай дыскурсу і макра-кантэкстамі (гістарычнымі і культурнымі). Сувязь дыскурсу з кантэкстуальнымі ўтварэннямі культуры. Дыскурсіўная фармацыя як утварэнне з няжорсткай унутрыкантэкстуальнай узаемасувязцю элементаў культуры: нязводнасць да паасобных выказванняў; невыразнасць сэнсапарадыгмальнага адносіна паміж кагнітыўнымі структурамі; размытасць набораў нарматыўных прыкмет тэкстаў і формаў, адсутнасць адзінай семіётыка-семантычнай сістэмы; нявызначанасць камунікатыўных стратэгий, зносіна і трансляцыі культурна-цывілізацыйнага вопыту; адсутнасць спецыяльнай інстытуцыйна-аднаўляльнай інфраструктуры; нефіксаванасць сяброўства ў коле суб’ектаў фармацыі – яе творцаў і захавальнікаў.

Знешні кантэкст дыскурсіўнай фармацыі. Кантэкстуальна-фонавы аспект дыскурсіўнай актуалізацыі канкрэтнага тэксту. Узаемасувязь тэкстаў у кантэкстуальна-дыскурсыўных утварэннях. Метасуб’ектны характар дыскурсіўных утварэнняў у культурнай дынаміцы. Дыскурсіўны кантэкст як выяўленне адносіна спалучаных тэкстаў. Рекантэкстуалізацыя тэксту ў дыскурсе. Выяўленне ў дыскурсіўных практыках гістарычна, культурна і тыпалагічна пэўных формаў ментальнасці, вытворчасці і трансляцыі культурнага вопыту. Неізаморфнасць дыскурсіўнай фармацыі (утварэння) тэксту. Пазіцыянаванне суб’екта ў кантэкстах дыскурсіўнай фармацыі. Адносная адасобленасць фармацыі ад суб’екта. Дыскурсіўная фармацыя як сістэма адбору і кіравання індывідуальнымі і групавымі дыкурсамі. Рэпрэзентатыўна-кананічныя тэксты – культурныя ўзоры – у функцыі крытэрыяў. Нарматыўна-вызначальны ўплыў дыскурсіўнай фармацыі на працэс культуратворчасці і суб’ектыўныя пошукі ў галіне асэнсавання культурна-цывілізацыйных рэалій. Праблема суадносіна фармальна-семантычнай структуры дыскурсіўнага ўтварэння і індывідуальнай творчасці. Праектаванне мэтавых дыскурсіўных асяроддзяў у залежнасці ад патрэбаў сацыяльных суб’ектаў.

ДЫСКУРСІЎНЫ АНАЛІЗ: ТЭАРЭТЫЧНЫЯ І МЕТАДАЛАГІЧНЫЯ АСПЕКТЫ

Дыскурсіўны аналіз як тэарэтычнае і метадалагічнае цэлае. Асноўныя версіі дыскурсіўнага аналізу (крытычны дыскурсіўны аналіз, дыскурсіўная псіхалогія і інш.). Філасофскія асновы адпаведных падыходаў: асноўныя версіі. Крытычны падыход да прынятых як належнае ведаў як фундаментальная характарыстыка дыскурсіўнай аналітычнай перспектывы. Неабходнасць улічваць гістарычную і культурную спецыфіку чалавечых поглядаў і ведаў у рамках дыскурсіўнага аналітычнага падыходу. Ідэя глыбокай сувязі паміж ведамі і сацыяльна-культурнымі працэсамі. Розныя тыпы і ўзроўні аналізу дыскурсаў. Міждысцыплінарны характар адпаведных ідэй, працэдур, метадаў і г. д. Традыцыйныя формы дыскурсіўнага аналізу (пагрунтаваныя на таленце і эрудыцыі інтэрпрэтатараў). Фармальны дыскурсіўны аналіз (арыентаваны на семіётыку і лінгвістыку). Антрапалагічны дыскурсіўны аналіз. Дыскурсіўны аналіз і герменеўтыка. Дыскурсіўны аналіз і дэканструкцыя. Вызначэнне інтэрпрэтацыі з пункту гледжання семантычных уяўленняў як пагрунтаванай на суб'ектыўных разумовых мадэлях карыстальнікаў мовы. Структураразумовых мадэляў (час і прастора, удзельнікі і іх адметнасць, ролі, узаемаадносіны, а таксама іх веды і мэты, адна або некалькі падзей і дзеянняў). Роля агульначалавечых ведаў у фарміраванні суб'ектыўных разумовых мадэляў; значэнне адмысловых эпістэмічных супольнасцяў у згаданым працэсе. Ідэя кагнітыўнай псіхалогіі дыскурсу як даследавання асноўных структур суб'ектыўных разумовых мадэляў інтэрпрэтацыйнай дзейнасці. Праблема ўзаемасувязі апісальнага і нарматыўнага аспектаў дыскурсіўнага аналізу. Традыцыя крытычнага дыскурсіўнага аналізу: вывучэнне магчымасцяў сацыяльна-культурных пераўтварэнняў.

ШМАТМЕРНЫ ХАРАКТАР ДЫСКУРСІЎНАГА АНАЛІЗУ ТЭКСТАЎ КУЛЬТУРНАЙ АНТРАПАЛОГІІ

Дыскурсіўнае прачытанне і аналіз тэкстаў культурнай антрапалогіі як сістэма пазнавальных працэдур. Аналіз тэксту з пункту гледжання пэўнай прадметнай формы культуры. Комплексны характар аналізу (што вядзецца на семантычным, сінтактычным, прагматычным, парадыгмальным і сінтагматычным узроўнях). Семантычна суаднесены з дыскурсіўнымі ўмовамі аналіз тэксту культурнай антрапалогіі. “Рэфлексіўны паварот” у культурнай антрапалогіі (Б. Маліноўскі) і дыскурсіўны аналіз. Дыскурсіўны аналіз тэкстаў культурнай антрапалогіі ў кантэксце міжкультурнага дыялогу. Семіятычны аналіз тэкстаў культурнай антрапалогіі. Раскрыццё тэматычных, сюжэтных, суб'ектна-дзейнасных (культуратворчых) карэляцый паміж

тэкстам і наратыўнымі структурамі дыскурсіўнага характару. Фармальныя аспекты дыскурсіўнага аналізу тэкстаў культурнай антрапалогіі. Фарміраванне мадэляў засваення, асваення і прысваення суб'ектам культурных каштоўнасцяў на аснове дыскурсіўнага аналізу тэкстаў культурнай антрапалогіі. Міждысцыплінарны характар дыскурсіўнага прачытання і аналізу тэкстаў культурнай антрапалогіі.

АНАЛІЗ ТЭКСТАЎ КУЛЬТУРНАЙ АНТРАПАЛОГІІ Ў АДНОСІНАХ ДА ДЫСКУРСІЎНЫХ УТВАРЭННЯЎ

Эпістэмы і дыскурсіўныя практыкі (у кантэксце аналізу тэкстаў культурнай антрапалогіі). Аналіз канкрэтнай дыскурсіўнай фармацыі як асяроддзя паходжання, функцыянавання і тлумачэння тэксту ў аспекце яго перадумоў. Аналіз тэкстаў культурнай антрапалогіі ў кантэксце мовы, характэрнай для адпаведнага дыскурсіўнага ўтварэння. Выяўленне трансляцыйных і трансмутацыйных ўплываў на кантэксты функцыянавання прадметнай культурнай формы ў прасторы дыскурсіўнага ўтварэння. Аналіз трансфармацый тэксту (семіётыка-семантычных, унутрыкантэкстуальных, сэнсавых), што адбываюцца ва ўласнай дынаміцы дыскурсіўнай фармацыі. Выяўленне ўплыву кантэкстуальна-фармацыйных адносін на працэдуры разумення, інтэрпрэтацыі, аплікацыі і стварэнне новай прадметнай формы культуры.

МЕТАДАЛАГІЧНЫЯ І МЕТАДЫЧНЫЯ АСПЕКТЫ ДЫСКУРСІЎНАГА АНАЛІЗУ ТЭКСТАЎ КУЛЬТУРНАЙ АНТРАПАЛОГІІ

Прызнанне грунтоўнай ролі мовы і камунікацыі ў развіцці культуры і культуратворчасці. Вылучэнне мовы і камунікацыі як фундаментальна важных аб'ектаў культуралагічных даследаванняў. Прынцыповая скіраванасць даследаванняў на пошук культурна-гістарычных дэтэрмінант тэкстаў культурнай антрапалогіі. Прынцып адзінства і ўзаемасувязі дыяхроннага і сінхроннага падыходаў. Неабходнасць даследавання яўных і няўных фактараў стварэння тэкстаў культурнай антрапалогіі, іх павярхоўных і глыбокіх сэнсавых узроўняў, экспліцытных і імпліцытных перадумоў разумення і вытлумачэння. Метадалагічнае значэнне посткаланіяльных даследаванняў у кантэксце дыскурсіўнага аналізу тэкстаў культурнай антрапалогіі.

**ВУЧЭБНА-МЕТАДЫЧНАЯ КАРТА ДЫСЦЫПЛІНЫ
(ДЛЯ СТУДЭНТАЎ ДЗЁННАЙ ФОРЫ НАВУЧАННЯ)**

Номерразделу, Тэма	Назваразделу, Тэмы	Колькасць аўдыторныхгадзін					Колькасць гадзінКСР	Форма кантролюведаў
		Лекцыі	Практычныя заяткі	Семінары заяткі	Лабараторныя заяткі	Іншае		
1	2	3	4	5	6	7	8	9
	Уводзіны	1						
1	Тэма 1. Тэксталагічная перспектыва ў культуралагічных даследаваннях	3		4			12	
2	Тэма 2. Сутнасць і адметнасць культурнай антрапалогіі і яе тэкстаў	2		4			12	
2	Тэма 3. Агульнае апісанне дыскурсу, яго структур і тыпаў	4		4			12	Прэзентацыі
3	Тэма 4. Кантэкстуальны аспект дыскурсіўных практык	2		4			12	
4	Тэма 5. Дыскурсіўны аналіз: тэарэтычныя і метадалагічныя аспекты	4		4			12	Прэзентацыі
5	Тэма 6. Шматмерны характар дыскурсіўнага аналізу тэкстаў культурнай антрапалогіі	4		4			14	
6	Тэма 7. Аналіз тэкстаў культурнай антрапалогіі ў	4		4			12	Тэсціраванне

	адносінах да дыскурсіўных утварэнняў							
8	Тэма 8. Метадалагічныя і метадычныя аспекты дыскурсіўнагааналізу тэкста ў культурнай антрапалогіі	4		4			14	
	Усяго:	28		32			100	

**ВУЧЭБНА-МЕТАДЫЧНАЯ КАРТА ДЫСЦЫПЛІНЫ
(ДЛЯ СТУДЭНТАЎ ЗАВОЧНАЙ ФОРЫ НАВУЧАННЯ)**

Номер раздзелу, Тэмы	Назва раздзелу, Тэмы	Колькасць аўдыторных гадзін					Колькасць гадзін КСР	Форма кантролю ведаў
		Лекцыі	Практычныя заняткі	Семінарскія заняткі	Лабараторныя заняткі	Іншае		
1	2	3	4	5	6	7	8	9
	Уводзіны	1						
1	Тэма 1. Тэксталагічная перспектыва ў культуралагічных даследаваннях	1		2			1	
	Тэма 2. Сутнасць і адметнасць культурнай антрапалогіі і яе тэкстаў	1		2				
2	Тэма 3. Агульнае апісанне дыскурсу, яго структур і тыпаў	1		2				Прэзентацыі
3	Тэма 4. Кантэкстуальны аспект дыскурсіўных практык	1		2				
4	Тэма 5. Дыскурсіўны аналіз:	2		2				Прэзэн

	тэарэтычныя і метадалагічныя аспекты							тацыі
5	Тэма 6. Шматмерны характар дыскурсіўнага аналізу тэкстаў культурнай антрапалогіі	1		2			2	Тэсціра ванне
6	Тэма 7. Аналіз тэкстаў культурнай антрапалогіі ў адносінах да дыскурсіўных утварэнняў	1		2				
8	Тэм 8. Метадалагічныя і метадычныя аспекты дыскурсіўнага аналізу тэкстаў культурнай антрапалогіі	1		2				
	Усяго:	10		16			2	

ЛІТАРАТУРА (асноўная)

1. Керимов, Т. Х. Социальная философия: учебник : [16+] / Т. Х. Керимов. – 2-е изд., стер. – Москва, Екатеринбург: Флинта: Издательство Уральского университета, 2020. – 304 с. : табл. – Режим доступа: по подписке. – URL: <https://biblioclub.ru/index.php?page=book&id=611350>
Текст: электронный.

Гл. 12. – С. 207-227.

2. Иссерс, О. С. Теоретическая и прикладная лингвистика: курс лекций : [16+] / О. С. Иссерс ; Омский государственный университет им. Ф. М. Достоевского. – Омск: Омский государственный университет им. Ф.М. Достоевского (ОмГУ), 2017. – 314 с.: ил. – Режим доступа: по подписке. – URL: <https://biblioclub.ru/index.php?page=book&id=562960> . – Библиогр. в кн. — Текст : электронный. **С. 34-51.**
3. Фокина, М. А. Филологический анализ текста: учебное пособие: [16+] / М. А. Фокина ; Костромской государственной университет им. Н. А. Некрасова. – Кострома : Костромской государственной университет (КГУ), 2013. – 140 с. – Режим доступа: по подписке. – URL: <https://biblioclub.ru/index.php?page=book&id=275635>. – Библиогр. в кн.– Текст: электронный.

(дадатковая)

1. Абдзіраловіч, І. Адвечным шляхам: дасьледзіны беларускага сьветагляду / І.Абдзіраловіч. – Мн.: Навука і тэхніка, 1993. – 44 с.
2. Барт, Р. От произведения к тексту / Р. Барт // Избранные работы: Семиотика; Поэтика; Пер. с фр. / Сост., общ. Ред. и вступ. ст. Г. К. Косикова. – М.: Прогресс, 1989. – С. 249-254.
3. Барт, Р. Смерть автора / Р. Барт // Избранные работы: Семиотика; Поэтика; Пер. с фр. / Сост., общ. Ред. и вступ. ст. Г. К. Косикова. – М.: Прогресс, 1989. – С. 233-236.
4. Бодрийяр, Ж. К критике политической экономии знака / Ж. Бодрийяр. – М.: Академический проект, 2007. – 335 с.
5. Гирц, К. Интерпретация культур. / К. Гирц. – М.: РОССПЭН, 2004.– 560 с.
6. Головкин, Б. Н. Интертекст в массмедийном дискурсе. Изд. 2-е, доп. / Б.Н. Головкин. – М.: «Либроком», 2012. – 264 с.
7. Голубина, К. В. Социализирующая и индивидуализирующая функции контекста в дискурсе / К. В. Голубина. – Вестник МГЛУ. – 2014. – Выпуск 17 (703). – С. 49-59.
8. Касавин, И. Т. Текст. Дискурс. Контекст: введение в социальную эпистемологию языка / И. Т. Касавин. – М.: Канон+, 2008. – 437 с.
9. Лотман, Ю. М. Избранные статьи: в трех томах. – Т.1: статьи по семиотике и типологии культуры / Ю. М. Лотман. – Таллинн: Александра, 1992. – С. 129-142.
10. Неретин, О. П. Культурологический дискурс в контексте современных социальных трансформаций: научн. монография / О. П. Неретин. – М.: ГИВЦ Минкультуры России, 2012. – 192 с.
11. Позняков, В. В. Дискурсивные контексты коммуникативной идентификации субъекта. – Национальная философия в современной мире. Сб. научн. статей. – Минск: ИООО “Право и экономика”, 2010. С. 121-131
12. Сарна А. Я. Образ и медиум: визуальный текст в массовой коммуникации: сборник статей / А. Я. Сарна. – Минск: Издательство "Четыре четверти", 2012. – 208 с.
13. Скребцова, Т. Г. Лингвистика дискурса: структура, семантика, прагматика: [16+] / Т. Г. Скребцова. – Москва: Языки славянской культуры (ЯСК), 2020. – 313 с.: ил. – (Studiophilologica). – Режим доступа: по подписке. – URL: <https://biblioclub.ru/index.php?page=book&id=619464> (. – Библиогр. в кн. - Текст : электронный.

14. Смолік А.І. Культуралогія: тэорыя культуры: Вучэбны дапаможнік. – Мінск: Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт культуры і мастацтваў, 2006. – 209 с.
15. Смолік, А. І. Беларуская культуралогія: гісторыя і сучаснасць / А.І. Смолік. – Мінск: Беларус. дзярж. ун-т культуры і мастацтваў, 2014. – 281 с.
16. Туркіна, О. А. Исследование конфликта и конфронтации с позиций современной теории дискурса / О. А. Туркіна // Вестник МГЛУ. Серия 1. Филология. – С. 70-87.
17. Фуко, М. Археология знания: Пер. с фр. Общ. ред. Бр. Левченко / М. Фуко.— К.: Ника-Центр, 1996.— 208 с.
18. Чернявская В. Е. Дискурс и дискурсивный анализ традиции, цели, направления / В. Е. Чернявская // Стереотипность и творчество. – Пермь: ПГУ, 2002. – с.с. 122-136.
19. Щирова, И. А. Многомерность текста: понимание и интерпретация : учебное пособие: [16+] / И. А. Щирова, Е. А. Гончарова ; Российский государственный педагогический университет им. А. И. Герцена. – Санкт-Петербург: Российский государственный педагогический университет им. А.И. Герцена (РГПУ), 2018. – 440 с. – Режим доступа: по подписке. – URL. – Библиогр.: с. 415-418. – Текст : электронный.

СРОДКІ ДЫЯГНОСТЫКІ ВЫНІКАЎ ВУЧЭБНАЙ ДЗЕЙНАСЦІ

Да эфектыўных педагагічных метадык і тэхналогій, што спрыяюць пошуку і выкарыстанню магістрантамі культуралагічных ведаў, набыццю вопыту самастойнага даследавання культурных працэсаў і з'яў, належаць:

- тэхналогіі праблемна-модульнага навучання;
- тэхналогіі вучэбна-даследчай дзейнасці;
- праектныя тэхналогіі;
- камунікатыўныя тэхналогіі;
- гульнявыя тэхналогіі;
- метады аналізу канкрэтных сітуацый.

Для кіравання навучальным працэсам і арганізацыі кантрольна-ацэначнай дзейнасці выкладчыкам рэкамендуецца выкарыстоўваць рэйтынжавыя, крэдытна-модульныя сістэмы ацэнкі вучэбнай і даследчай дзейнасці магістрантаў, варыятыўныя мадэлі кіраванай самастойнай працы, вучэбна-метадычныя комплексы.

Дзеля фарміравання неабходнай сацыяльна-асобаснай і сацыяльна-прафесійнай кампетэнтнасці выпускніка УВО ў практыку правядзення семінарскіх заняткаў мэтазгодна ўкараняць метадыкі актыўнага навучання, дыскусійныя формы. У якасці элемента выяўлення вучэбных дасягненняў

студэнта магчыма выкарыстоўваць крытэрыяльна-арыентаваныя тэсты. Яны ўяўляюць сабой сукупнасць тэставых заданняў закрытай формы з адным або некалькімі варыянтамі правільных адказаў; заданняў на ўстанаўленне адпаведнасці паміж элементамі двух варыянтаў з рознай колькасцю суадносін і аднолькавай або рознай колькасцю элементаў і варыянтаў; заданняў адкрытай формы з фармалізаваным адказам; заданняў на ўстанаўленне правільнай паслядоўнасці.

Для вызначэння адпаведнасці вучэбных дасягненняў студэнта патрабаванням адукацыйнага стандарту таксама магчыма выкарыстоўваць праблемныя, творчыя заданні, якія прадугледжваюць з'ўрыстычную дзейнасць і нефармалізаваны адказ.

МЕТАДЫЧНЫЯ РЭКАМЕНДАЦЫІ ПА АРГАНІЗАЦЫІ САМАСТОЙНАЙ ПРАЦЫ СТУДЭНТАЎ

Ролю і месца самастойнай працы ў вучэбна-выхаваўчым працэсе ВНУ вызначаецца сучаснымі патрабаваннямі да выпускнікоў, неабходнасцю павышэння якасці адукацыі і адначасова зруху часу, энергетычных і працоўных выдаткаў выкладчыка і студэнта на падрыхтоўку да традыцыйных лекцыйных, семінарскіх, практычных і іншых заняткаў, патрабаваннямі да ўступлення ў сусветную адукацыйную прастору. Усё гэта ўплывае на вызначэнне статусу самастойнай працы студэнтаў як абавязковага базавага элемента прафесійнай падрыхтоўкі спецыялістаў сацыякультурнай сферы. Для павышэння эфектыўнасці СПС, на наш погляд, неабходна прытрымлівацца наступных рэкамендацый:

- вызначыць у пачатку семестра ключавыя тэмы фундаментальнай культуралогіі, якія садзейнічаюць фарміраванню прафесійнай і асабістай кампетэнтнасці спецыяліста;
- правільна арганізаваць самастойную працу;
- ажыццяўляць сістэматычны міжсесійны кантроль за СПС і кіраўніцтва ёю;
- стварыць спрыяльныя ўмовы для яе здзяйснення;
- рэкамендаваць неабходную вучэбную, навуковую літаратуру, перыядычныя выданні культуралагічнага профілю;
- праводзіць пры неабходнасці кансультаванне і карэкцыю памылак студэнтаў, якія дапускаюцца ў працэсе самастойнага вывучэння пэўных тэмаў;
- падвесці вынікі самастойнага засваення студэнтамі пытанняў пэўных тэмаў, выкарыстоўваючы розныя формы кантролю (тэсты, калёквіум, сціслыя пісьмовыя работы, прэзентацыі і інш.).